

אודיסאה

| מסע בין רעיונות |

סודות הדנ"א האפל | ד"ר עידו עמית חוקר את המתגים שמפעילים את הגנים
נפגשו בלי שנועדו | ד"ר זוהר קומרגודסקי מתאר את המפגש המופלא בין הפיזיקה למתמטיקה
נפגשו בגלל שנועדו | פרופ' בני מוריס ואורי אבנרי דנים בקונפליקט הישראלי-פלסטיני
לקחי יום כיפור | ד"ר דב תמרי מצביע על היחסים המוזרים שבין צה"ל לממשלת ישראל
שורשי המוזיקה | ד"ר רוני גרנות בודקת האם היכולת המוזיקלית טבועה בנו ביולוגית

הפסיכיאטריה במבוכה

פרופ' ז'וזה ברונר סוקר את ה-DSM-5, הספר שמגדיר את הפרעות הנפשיות

שאלת אודיסאה: איזה ספר הצטערת שלא קראת מוקדם יותר במהלך חיידך?

אודיסאה - מסע בין רעיונות / גיליון 21 / אוקטובר 2013

מיסודה
ובתמיכתה של

אודיסאה

| מסע בין רעיונות |

20 ש"ח
בלבד לגיליון*
מבין הגליונות
הקודמים, 5-20
מבצע למנויים חדשים

*המבצע עד 31.12.13 או עד גמר המלאי, מוגבל עד 10 עותקים

ניתן לרכוש מנוי וגליונות במבצע באתר:
www.odyssey.org.il
 או באמצעות שירות הלקוחות הטלפוני:
 03-9411621, 03-9993111

ציור השער: נובוהיקו יאבוקי

מחיר לצרכן: 55 ש"ח (כולל מע"מ)

5645 דאנאקוד 254025513018

מה בגיליון

משנת 1952, עת יצא לאור לראשונה, מתעדכן ה־DSM, התנ"ך של הפסיכיאטריה האמריקאית, ומגדיר מחדש (עבור כל העולם) את קשת מחלות הנפש המוכרות. לכאורה עניין רפואי, למעשה עניין בעל השפעה כלכלית-חברתית מרחיקת לכת. בחודש מאי השנה יצאה המהדורה המעודכנת החמישית של הספר הכבד הזה (947 עמודים) ו**פרופ' ז'וזה ברונה**, פילוסוף והיסטוריון של המדע, קורא בו ותוהה כלום ניתן כלל להגדיר את הפסיכיאטריה כתחום מדעי. לדבריו, אין בסיס ניסויי מספק לקביעותיה ולאבחונייה. מסקנתו אכן חמורה, אך אין חשש שהעוסקים בתחום ישתגעו וישנו את המתודה. יש גבול.

אם בהפרעות נפש עסקינן, מלחמת יום הכיפורים הייתה אחראית לכמה מהן, אישיות ולאומיות, כאן בארץ בארבעים השנה האחרונות. ללקחי המלחמה ההיא נדרש **ד"ר דב תמרי**, שהיה סגן מפקד אוגדה בחזית סיני ב'73' והיום מרצה לביטחון לאומי באוניברסיטת תל אביב ובמכללת בית ברל. לדבריו, ממשלות ישראל מעולם לא היו שותפות לקביעת גבולותיה של מדינת ישראל, ואת ההחלטות השאירו בידי מפקדי הצבא. בהזדמנות זו, של יום השנה למלחמה, יורדים שניים אל עומק הסכסוך הישראלי-פלסטיני. **פרופ' בני מוריס** (בעל "לידתה של בעיית הפליטים") פוגש את **אורי אבנרי** ("חוזה שתי המדינות") לדיון ארוך וחד-פעמי על מלחמה ושלוש ממערב לירדן.

עוד בגיליון: **ד"ר עידו עמית** ממכון ויצמן מתאר את סודות הדנ"א האפל שאחראי להפעלת הגנים ולכיבוים, הפיזיקאי **ד"ר זוהר קומרגודסקי**, במאמרו השני באודיסאה, מתאר את הקשר המופלא בין המתמטיקה לפיזיקה, שכלל אינו מובן מאליו, המוזיקולוגית **ד"ר רוני גרנות** מעלה לדיון את השאלה האם היכולת המוזיקלית טבועה באדם כיכולת הדיבור, המשפטנית **קרן ילין מור** צופה שבעתיד, בלית ברירה, יטמיעו בתי המשפט את המחשבים כ"מערכות תומכות החלטה", הסופר והתסריטאי **קובי ניב** מנתח את שורשי האהדה לסדרת הטלוויזיה "מד מן" (נוסטלגיה זה לא), והבימאי **דובר קוסאשווילי** בוחר במדור "מקור השראה" את עשרת הסרטים שהשפיעו על יצירתו. את הגיליון פותחת כרגיל "שאלת אודיסאה". והפעם, איזה ספר הצטערת שלא קראת מוקדם יותר בחיים. אל הרהט.

אבנר אברהמי

006

שאלת אודיסאה: איזה ספר הצטערת שלא קראת מוקדם יותר?

אניטה שפירא, יעקב שביט,
ניר ברעם, קרלו שטרנגר,
אביעד קליינברג, שמעון אדף,
רות ארנון, אבנר דה שליט,
עילם גרוס, אריק גלסנר

014

פרופ' ז'וזה ברונר

מלמד בפקולטה למשפטים ובמכון
להיסטוריה ולפילוסופיה של המדעים
והרעיונות ע"ש כהן באוניברסיטת תל אביב,
עורך ראשי של כתב העת History &
Memory. מחקריו עוסקים בהיסטוריה
ובפוליטיקה של הפסיכואנליזה,
הפסיכולוגיה והפסיכיאטריה. בגיליון זה
סוקר את ה־DSM, התנ"ך המעודכן
והבעייתי, לדבריו, של הפסיכיאטריה,
במאמרו **מפה ללא טריטוריה**.

048

פרופ' בני מוריס

פרופסור להיסטוריה באוניברסיטת
בן גוריון, פרסם, בין היתר, את "לידתה של
בעיית הפליטים הפלסטינים, 1947-1949",
"מלחמות הגבול של ישראל, 1949-1956",
"קורבנות: תולדות הסכסוך הציוני-ערבי,
1881-2001" (2003) ו"מדינה אחת, שתי
מדינות" (2012). בגיליון זה פגש את אורי
אבנרי לשיחה ארוכה **על הסכסוך**.

084

קובי ניב

סופר, תסריטאי ומרצה לקולנוע. בין ספריו,
העוסקים בניתוח סרטים ומשמעותם, "על
מה הסרט הזה?", "החיים יפים, אבל לא
ליהודים", "תסריטאות", ו"עבר שחור, עתיד
ורוד". בגיליון זה כתב את **שחור לבן בצבע**,
על שורשיה הלא מודעים של פופולריות
סדרת הטלוויזיה "מד מן".

036

ד"ר דב תמרי

תא"ל מיל', סגן מפקד אוגדת 143 במלחמת
יום הכיפורים, שירת בצנחנים, היה מפקד
סיירת מטכ"ל, מפקד אוגדה משוריינת, קצין
מודיעין ראשי ומפקד המכללה לפיקוד
ולמטה, בעל עיטור העוז ושני ציונים לשבח.
מלמד לתואר שני באוניברסיטת תל אביב
וראש המגמה ל"לימודי הגנת העורף"
במכללת בית ברל. בגיליון זה כתב את
מה נשאר ממלחמת יום הכיפורים.

074

ד"ר רוני גרנות

מרצה בכירה בחוג למוזיקולוגיה
באוניברסיטה העברית. במחקרה היא
מבקשת להבין כיצד המוח האנושי מעבד
מוזיקה ומגיב לה, מה הם קשרי הגומלין
בין "טבע" ל"תרבות" במוזיקה, היבטים
גנטיים של זיכרון מוזיקלי, תופעת הזייפנות
ותגובות רגשיות למוזיקה. בגיליון זה כתבה
את **מאיפה המוזיקה הזאת?**

024

ד"ר עידו עמית

חבר סגל במחלקה לאימונולוגיה במכון
ויצמן למדע, חוקר את הגנומיקה
והאפיגנומיקה של המערכת החיסונית
ואת השפעתן על מחלות תוך פיתוח כלים
ייחודיים לחקר הגנום. את הדוקטורט
עשה במכון ויצמן בחקר סרטן ואת הפוסט
דוקטורט ב-Broad Institute בבוסטון.
בגיליון זה כתב את **מתגים באפלה**,
מאמר שעוסק בחקר ה"דנ"א האפל".

048

אורי אבנרי

עיתונאי, סופר ופוליטיקאי ישראלי חוץ
ממסדי, מזוהה עם השמאל הרדיקלי
(שאינו מרקסיסטי), השנה בן 90. היה מו"ל
ועורך השבועון "העולם הזה" (במשך 40
שנה), ח"כ מטעם מפלגות "העולם הזה -
כוח חדש" ו"של"י" (שלוש קדנציות), מגדיר
עצמו כ"פעיל שלום". בגיליון זה פגש את
פרופ' בני מוריס לשיחה **על הסכסוך**.

030

ד"ר זוהר קומרודסקי

פיזיקאי בתחום תיאוריית הפיזיקה של
החלקיקים, חוקר בכיר במכון ויצמן
וחבר במכון למחקרים מתקדמים של
אוניברסיטת פרינסטון, חתן פרס
"New horizons in Physics, 2012"
וזוכה ב-Gribov Medal. בגיליון זה חיבר
את **הזוג המוזר**, מאמר על הקשר המופלא
שבין הפיזיקה למתמטיקה.

068

קרן ילין-מור

משפטנית, תלמידת המסלול הישיר
לדוקטורט ב"מרכז צבי מיתר" ללימודי
משפט מתקדמים באוניברסיטת תל אביב.
עבודת הדוקטורט שלה עוסקת בנושא
שילוב "מערכות תומכות החלטה
בקבלת החלטות שיפוטיות". בגיליון זה
כתבה את **כבודו יעבד את הנתונים**,
על הטמעת מחשבים בתהליכי קבלת
החלטות שיפוטיות.

012

דובר קוסאשווילי

במאי קולנוע ותסריטאי, בין סרטיו: "עם
חוקים" (1997), "חתונה מאוחרת" (2001),
"מתנה משמים" (2003), "הדוד קרב" (2009),
"התגנבות יחידים" (2010), "רווקה פלוס"
(2012). בגיליון זה בחר עשרה סרטים
למדור **מקור ישראל**.

"ארצות דמים" | טימותי סניידר

פרופ' אניטה שפירא, היסטוריונית, פרופסור אמריטה באוניברסיטת תל אביב

לעתים ספר גורם לך לחשוב שאילו קראת אותו קודם, היית יודע מה לשאול ואת מי. זו הייתה הרגשתי לאחר שקראתי את ספרו של טימותי סניידר "ארצות דמים". הספר מתאר את התקופה הטראומטית בתולדות אירופה והעם היהודי, כפי שהיא התרחשה בשטחים שהיו אז מזרח פולין ומערב אוקראינה. סניידר יוצר משוואה בין הברוטאליות הסטאליניסטית בשנות השלושים, שהרעיבה את האוכלוסייה האוקראינית הכפרית, לבין הברוטאליות הנאצית במלחמת העולם השנייה. הוא טוען שהברוטאליזציה של האיכרים שהתחוללה קודם למלחמת העולם הביאה את שיתוף הפעולה של האוכלוסייה המקומית ברצח היהודים. איני בטוחה שאני "קונה" את התיזה הזו, אך התיאורים שלו, של חיסול האוכלוסייה היהודית, רצח וגירוש האוכלוסייה הפולנית ועקירת האוכלוסייה הגרמנית ממחוזות אלה, משאירים משקע עמוק אצל הקורא. הוא מוכיח שטיק רצח היהודים נעשה על אדמת מריבה זו, לא במחנות המוות, לא ברצח הממוכן, אלא בריות לבורות הריגה שהוכנו מראש.

קראתי את הספר, וחשבתי שהפסדתי את הרגע שבו יכולתי לשאול את דודתי, שעברה כנערה צעירה את השנים הנוראות ההן בעיירה קטנה בוהלין, נחבאת בביתה של איכרה אוקראינית. אילו קראתי את הספר קודם לכן, יכולתי לשאול אותה למה החליטה הגויה הזו לתת מסתור לנערה יהודייה. מה היא ידעה בזמן אמיתי על המתחולל סביבה? האם הצילו אותה עיניה הכחולות או שמא מתת כסף? כיצד התייחסו בני הבית לנערה חסרת הישע? יכולתי גם לשאול על היחסים שבין פולנים, אוקראינים, רוסים ויהודים באותו אזור רב-לאומים שעתה כולו אוקראיני. אך דודתי נפטרה בינתיים. רסיסי מידע ששמעתי בבית, על כנופיות אנשי בנדרה שהסתובבו בכפרים ורצחו יהודים, על האי ביטחון הקיומי ששרר בשטחים אלה גם לאחר השחרור על ידי הצבא האדום, על אוקראינים לאומנים שערך חיי אדם נעשה זל בעיניהם, התנקזו אל הספר הזה. אילו שאלתי בזמן, היה הסיפור הנורא, האנונימי, לובש פני אדם, גורלות של אנשים שחיהם נטרפו במערבולת האיזומה של שנאה, לאומנות וברוטאליות.

"יסודות הסגנון" | ויליאם סטראנק ואי.בי. ווייט

פרופ' אביעד קליינברג, היסטוריון, אוניברסיטת תל אביב

ניסיתי לחשוב על רשימת יצירות ההגות והספרות שהשפיעו עלי, והתקשיתי למצוא טקסט שהייתי צריך לקרוא מוקדם יותר. אדרבה, יש לא מעט ספרים שמוטב היה לו קראתי אותם מאוחר יותר. בגיל 16 קראתי כל ספר של ניטשה שהצלחתי למצוא בתרגום לעברית. להגיד שהבנתי? הבנתי פחות או יותר. אחר כך כבר קראתי מחדש יצירות ספציפיות. אבל "לראות בפעם הראשונה את ונציה אפשר רק פעם אחת". תחושת התגלית שיש בקריאה ראשונה קצת התבזבזה על בן ה-16 הנרגש והמבולבל ההוא. אין לי טענות אליו, כמובן; קצת חבל לי, בשביל שנינו.

אבל יש ספר שאני מצטער שהגעתי אליו מאוחר: "The Elements of Style" של ויליאם סטראנק ואי.בי. ווייט. 85 עמודי טקסט (מעריציו מכנים אותו "The Little Book") של סטראנק ועוד שישה עמודי הקדמה של ווייט; זה הכול. הספר הזה הוא מדריך בסיסי לכתיבה טובה - איך נכון ואיך לא נכון להתבטא בכתב. נתקלתי בו לקראת סוף הדוקטורט שלי ובלעתי אותו בשקיקה. אחרי שהפנמתי את הכתוב בו, היה לי קשה לקרוא את מה שכתבתי לפני. לכאורה הספר הזה עוסק בצורה ולא במהות, אבל זוהי טעות אופטית. מי שלומד להתבטא בבהירות, ללא הצטעצעות וללא ערפול, לומד לחשוב בבהירות. לו יכולתי, הייתי הופך את הגרסה העברית שלו לקריאת חובה כבר בבית הספר היסודי. הרבה בלבולי מוח היו נחשכים מאיתנו. <

איזה ספר הצטערת שלא קראת מוקדם יותר במהלך חיך

"יונים בדשא" | וולפנג קפן

ניר ברעם, סופר

"יונים בדשא" של הסופר הגרמני וולפנג קפן הגיע לידי במקרה לפני כמה שנים. הרומן מתאר יום אחד במינכן של 1949 - העיר הכבושה עדיין על ידי הכוחות האמריקאים - באמצעות מסע תזזיתית בין תודעות שונות שמשוטטות ברחובות.

הרומן הזה הוא דיוקן עומק מזוויע של גרמניה אחרי המלחמה. לא רק העוני, החורבן והייאוש משתקפים ממנו; זהו גורלם הידוע של המפסידים. הרומן הוא קודם כול צילום נטגן של בני אדם. הרי ברור שאנשים אינם משתנים ביום אחד ב־1945, הם רק מאמצים דפוסי התנהגות חדשים שהשלטון תובע מהם. אולם הספר מציף את האמת המזעזעת. כל הגזענות והשנאה והטירוף עדיין גועשים שם, חבויים קצת יותר, לוחשים-נסוגים לחדרי חדרים, אבל פתאום, ברגע אחד של זעם, הכול יתלבה בבת אחת. שום דבר לא נעלם. אלה רק המסכות שמשתכללות בהתאם לתביעות של רוח הזמן.

"יונים בדשא" הוא ראייה לטענה שלפעמים דווקא מגובה הרחוב - בעודך מתבוסס במראות, בבתי הבירה, בצעקות, בעוני, בשנאת המפסידים וביוהרת המנצחים, בדיכוב הקולות השונים - אפשר לתאר ציוויליזציה שלמה שקרסה, ועדיין קורסת, באופן טוב יותר מאשר מעל פסגת הר. כמעט כל משפט בספר הזה מתפוצץ בתודעה כמו חלום בלהות. מעולם לא קראתי רומן שבו יש תואם מושלם כל כך בין השפה המשתברת, שגולשת לעתים לאי מובנות ונאחזת לשווא בסמלים, לבין העולם הקורס שהיא מבקשת ללכוד.

זה ספר שאחרי כמה שנים של תהיות, לפעמים אפילו ייאוש, גרם לי להאמין שוב בכוחה הפוליטי המחיה והמערער של הספרות. כסופר, הרומן הזה גרם לי להתרחק - לפחות זמנית - מעמדת המספר הכולל-יודע, להשתדל לחזול בתוככי תודעתם המוגבלת של הגיבורים, שלרוב שרויה באי ידיעה, ולכתוב משם. "יונים בדשא" היה אחד הספרים שהשפיעו עלי בשנים האחרונות - בין השאר בזכות הספר הזה הפקדתי את הרומן האחרון שכתבתי בידי דמויות רבות יותר, ונעתי בין יותר נקודות מבט סותרות שמסבכות עוד יותר את מערכת ההזדהות של הקורא.

"היסטוריה של העמים דוברי האנגלית" | וינסטון צ'רצ'יל

פרופ' רות ארנון, אימונולוגית, נשיאת האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים

יש מספר ספרים שאני מצטערת על כך שלא קראתיים מוקדם יותר, ואלה בעיקר ספרי היסטוריה. ההיסטוריה, כפי שלמדנו בבית הספר התיכון, הייתה מוגבלת מאוד. למדנו כמובן על ההיסטוריה של העם היהודי לדורותיו, ובעקיפין לימדונו גם את ההיסטוריה של כל אותן ארצות או אימפריות הקשורות בצורה זו או אחרת לעם היהודי: מצרים, בבל, אשור, יוון, רומא. אך מה בקשר לשאר העולם? אירופה על כל מלחמותיה, תרבות המזרח הרחוק, שלא לדבר על העולם החדש. דוגמה אחת מני רבות לספר שהיה יכול להעניק לי צוהר רחב יותר לעולמות אלה היא "היסטוריה של העמים דוברי האנגלית" של וינסטון צ'רצ'יל. אך גמרתי את בית הספר התיכון בלי לדעת על כל זה מאומה. רק לימים התעניינתי וידעתי מה החמצתי - פרספקטיבה שונה לחלוטין.

את ההחמצה הזו עלי להציב ליד ספר שקראתי בזמן ובהחלט השפיע על חיי. זהו הספר "ציידי החיידקים", שנכתב על ידי פאול דה קריף. קראתי את הספר הזה כשהייתי ילדה קטנה, ובשבילי זה היה כמו ספר בלשן, המספר על חייהם של אנשים שהקדישו את חייהם למדע הביולוגיה ולמרדף אחר הממצאים. זה פתח בפני אופקים שלא ידעתי עליהם עד אז. הספר פרש בפני לא רק את הממצאים שאליהם הגיעו גדולי הביולוגים, אלא גם את הסקרנות אשר דחפה והמריצה אותם. קראתי על אנשים כמו לוונהוק, שפיתח את המיקרוסקופ הראשון ואפשר למדענים כמו לווי פסטר לראות את החיידקים במו עיניו ולהקיש מכך שמחוללי המחלות הם יצורים מיקרוסקופיים חיים, שהוא כינה "מיקרובים", ולא לכלוך, כפי שחשבו עד אז.

לאחר שקראתי את הספר "ציידי החיידקים", החלטתי, בעודי ילדה קטנה, שזה בעצם מה שאני רוצה לעשות "כשהיה גדולה". אולי, לו קראתי בילדותי ספרי היסטוריה מרתקים, היה מהלך חיי שונה לחלוטין.

"העולם כרצון וכדימוי" | ארתור שופנהאואר

ד"ר אריק גלסנר, מבקר, חוקר ספרות וסופר

צבירת הידע האנושי במדעי הרוח שונה מהותית מצבירתו במדעי החיים ובמדעים המדויקים. בסוגיות רבות בתחומי מדעי הרוח איננו "מתקדמים" יותר כיום מאשר היו הקדמונים. אולם בהיותי סטודנט צעיר במדעי הרוח לא סברתי כך, לצערי. הייתי קצר רוח להכיר את התיאוריות העדכניות יותר במדעי הרוח מתוך סברה מוטעית שהן גם מעניינות וחשובות יותר. פעמים רבות הסתפקתי בהיכרות עם יצירות קלאסיות מתוך ספרות משנית. כך, ואולי אינני יוצא דופן בכך, עסקתי רבות ב"פוסטמודרניזם" על חשבון יצירות ותיאוריות קדומות יותר. המקרה שקרה לי עם שופנהאואר הוא סימפטומטי. השושלת של "הפוסטמודרניזם" נמתחת לאחור עד ניטשה (בחלקים של הגותו). וכשקראתי את ניטשה בנעורי סברתי שיצאתי ידי חובת הכרת שופנהאואר. הרי ניטשה נלחם בפסימיות ובפסיביות השופנהאוארית, אחרי שנמשך אחריה בצעירותו. ואם ניטשה נחלץ משופנהאואר - מה יגידו אזובי הקיר? רק בשנתיים האחרונות הגעתי לקריאת יצירתו של שופנהאואר עצמה, ובראש ובראשונה לספרו הגדול "העולם כרצון וכדימוי". זו הייתה חוויית קריאה מפעימה.

יצירתו של שופנהאואר כתובה בפרוזה גאונית, עשירה. אעמוד רק על יסוד אחד מרתק בה. שופנהאואר בספרו הגדול כותב בפאתוס מוצדק שהוא ההוגה הראשון שממקם את מהות האדם לא בתבונה ובשכל, אלא ב"רצון", הרצון לחיים הערום שאינו מכיר במגבלות ובסייגים של התבונה, המוסר או אף ההכרח. אבל מול התפיסה האנטי-רציונליסטית הזו של טבע האדם שופנהאואר הוא גם ההוגה הגדול של ניסיון ההשתחררות משעבודו של האדם ל"רצון" המוזכר, או ל"טבע". בהיותו הפילוסוף הגדול הראשון שהושפע מתיאוריות מזרחיות מדבר שופנהאואר על אפשרות הגאולה הנפתחת בפני האדם שמשחרר מ"הרצון" והופך למתבונן חופשי ואף מלא חדווה בקיום. תיאור וניתוח ההתבוננות-לשם-התבוננות וחדוותה הגדולה הופכים את שופנהאואר גם למטפיזיקאי הגדול של חדוות החקירה המדעית.

"השף העירום" | ג'יימי אוליבר

פרופ' אבנר דה־שליט, מדען מדינה, האוניברסיטה העברית

כמו הרבה ירושלמים אני מתייבב (כמעט) כל שיש בבוקר בשוק מחנה יהודה, להצטייד בדלעות "כתמתמות" (כדברי הסוחר שאצלו אני קונה), בכוסברה שופעת ריח, בשעועית ירוקה "שנשברת ולא נמעכת", בגבינות מהדוכן של באשר, ובעוד טעמים וריחות. ואז הביתה, לחגיגת בישול "לכבוד שבת" (ירושלמי, לא?). בעבר הייתי גם פותח ספרי בישול, אבל בדרך כלל מתאכזב. נדמה היה לי שהייתה להם מטרה אחת: להראות לי, החובב, שאלפיים שנות גלות מפרידות ביני לבין המקצוען/ית. אני חייב בדיוק 155 גרם חמאה, בצלצלי שלוט שמוכרים רק בשוק איכרים בחדרה, תבלין מסוים "להשיג בשוק ברמלה ובחנניות המקצועיות", וסכין שופרא דשופרא כדי לפלט את העגבנייה. בקיצור: גדול עליך, אחי.

עד שיום אחד, בהליני על כך לחבר, הוא חיין: אה, אבל לא ג'יימי אוליבר. אמר וצדק. באיחור של כמה שנים מצאתי את הספר "השף העירום". אוליבר - שמעיד על עצמו שהתקבל לקורס בישול "במזל" - רוצה שכולם ייהנו מהבישול, יבינו שזה לא מפחיד, ויעזו לאלתר. התוצאה אולי שונה מעט, הוא מודה, אבל לא פחות טעימה. והיא שלך. זה המסר. אוליבר פותח את הספר בהסבר: כשכבר בישל במסעדות רציניות, עדיין גר בדירת רווקים דלפונים עם מטבח קטנטן. הוא למד לפשט את המתכונים, להתאימם למה שהיה במקרה. המטרה שלי, כותב אוליבר, היא שתכנסו למטבח מלאי בטחון עצמי. הוא כותב "פשוט תיקחו" ו"אפשר גם לעשות משהו אחר, זה ייצא טוב". בקיצור: יש לך את זה, אחותי.

כשקראתי את אוליבר קיבלתי אישור לדרך שבה אני מלמד פילוסופיה פוליטית. אני רוצה שהסטודנטים יידעו שהעיסוק הפילוסופי מהנה, שאינו רק ליודעי ח"ן, ובעיקר, שהוא אפשרי. כי בכל אחד מאיתנו יש טבח קטן ובכל אחד מאיתנו יש פילוסופית קטנה. צריך רק להעז.

"מימזיס" | אריך אוארבך

שמעון אדך, סופר

שאלה מטרידה. הרי ברורים לי הספרים שאני מצטער שפגשתי בגיל צעיר מדי, כשלא הייתי מוכן למה שיכלו למסור לי, וחוויתי המפגש המוחמצת הכתימה כל משמעות שהפקתי מהם לבסוף. וברורים לי הספרים שפגשתי ברגע הנכון, כשהייתי זקוק לניסוח השאלה שרחשה אצלי בלא יודעין. אולי אגזור מכך ואנסה לענות על השאלה - ביחס לאיזה ספר הייתי שמח אילו הייתי בשל דיי להבין בגיל צעיר יותר. במקרה זה התשובה ברורה לי: "מימזיס" של אריך אוארבך.

במשך שנים רבות נמנעתי מלכתוב פרוזה. היו להימנעות סיבות רבות. אחת מהן, ייתכן שהמרכזית, הייתה העובדה שהדגמים והנושאים המקובלים בספרות העברית, קרי המסורת הריאליסטית הנוקשה, היו רחוקים מן ההתנסות שלי במציאות. ואילו הספרות שבה היו מצויים דגמים ונושאים שהיו קרובים ללבי, קרי הנוסחים הספקולטיביים, לא נכתבה בעברית. הנחתי שיש לכך סיבה מהותית, שהעברית, בשל התולדות המיוחדות לה, לא בנויה לקלוט קליטה משמעותית את הדגמים הללו. אז כתבתי שירה.

את "מימזיס" של אוארבך פגשתי כבר בלימודי באוניברסיטה. הספר דן, כפי שמובע בתמצית בכותרת המשנה שלו, בתחבולות של גילום המציאות בספרות המערב ומקורותיהן - הספרות המקראית והספרות היוונית. בזמנו נדמה לי הספר כדיווח פרטני של הצורות השונות של ריאליזם בספרות. רק לפני עשור, בקריאה חוזרת, הבנתי שטעיתי. הנחת היסוד הפשוטה של אוארבך היא שריאליזם אמיתי אין פרושו שיקוף של עובדות המציאות, אלא יצירת ספרות שלוכדת ומציגה את תפיסות המציאות השליטות בתרבות. יתרה מזאת, הספרות המקראית, לדידו, היא ספרות שלא נקוטה בה הפרדת גרסאות - הגבוה והנמוך דרים יחד, הדתי והיומיומי מעורבים, האלוהי, העל טבעי, המדרשי, שוכנים בכפיפה אחת עם הארצי, הטבעי, ההלכתי. הוא נתן לי היתר, קצה חוט, לכתוב פרוזה שאינה רק נאמנה להתנסות שלי בעולם, אלא קודם מחויבת השפה העברית.

"Biblical Exegesis and the Formation of Christian Culture" | פרנסס יאנג

פרופ' יעקב שביט, קתדרת גזה רות להיסטוריה של עם ישראל, אוניברסיטת תל אביב

יש הרבה ספרים שאף פעם לא מאוחר מדי לקרוא, במיוחד אם אינך מאמין שאילו רק קראת ספר מסוים מוקדם יותר, היה בכוחו לשנות את השקפת עולמך. תחושה של החמצה מופיעה כשספר מחקר מגיע לידיעתך במקרה, מאוחר מכדי להיות מושפע ממנו או ללמוד ממנו.

מקרה כזה קרה לי לפני זמן לא רב. מלומד צרפתי-אמריקאי שיצא לגמלאות ובגילו המתקדם התחיל להתעניין בתולדות הנצרות העתיקה, הראה לי את הספרים שרכש בנושא זה. מיד צד את עיני ספר שלא הכרתי: "Biblical Exegesis and the Formation of Christian Culture" מאת פרנסס יאנג. הספר ראה אור ב־1977, ופעם נוספת ב־2002; כלומר, לא ספר ישן ונשכח, ובכל זאת, לא נתקלתי בו כשעבדתי על ספרי "The Hebrew Bible Reborn: From Holy Scripture to the Book of Books". ברגע שהגיע לידי, היה ברור לי שמדובר בהחמצה, כי לא אוכל להיעזר בו. בד בבד שמחתי על "המקרה", כי הספר העשיר את ידיעותי.

היינה טען שהנצרות שמרה במשך ימי הביניים על התנ"ך כמעין "פיקדון", עד שהיהודים "חזרו אליו". אבל לא הסביר למה הנצרות ניכסה לעצמה את התנ"ך העברי והפכה אותו ל־Old Testament, ולא הסביר איך הנחילה אותו ל"גויים", כלומר, ל"פגאנים", והפכה אותו ל"ספר הקדוש" שעם חלק מהמורשת היוונית הליניסטית ברא דת אוניברסלית ותרבות אוניברסלית חדשות. הניתוח והתובנות המקוריות בספר האירו את עיני בכל הנוגע לאסטרטגיות של מה שהיא מכנה cultural take-over שבהן השתמשו אבות הכנסייה במאות הראשונות לספירה כדי לפרש מחדש את המקרא ולהפוך את הקהילה הנוצרית לקהילה המבוססת על הטקסט המקראי שבו נמצאת האמת המוחלטת. ההתקבלות ללא ערעור של המקרא על ידי לא־יהודים לא הייתה מובנת מאליה, ואף שאין לה בספר הסבר מספק, יש בו תיאור מפורט, משכנע, ובעיקר מעורר למחשבה, של תהליך הניכוס וההתקבלות.

"מותר האדם" // יעקב ברונובסקי

פרופ' עילם גרוס, פיזיקאי, מכון ויצמן למדע

כשנשאלתי איזה ספר אני מצטער שלא קראתי מוקדם יותר, התשובה הייתה ברורה ומיידית: "מותר האדם" של איש הרוח הבריטי יעקב ברונובסקי. בסדרה בשם זה, ששודרה בטלוויזיה הישראלית ב-1973, ובספר שיצא בעקבותיה מתאר ברונובסקי את התפתחות האדם דרך התגליות המדעיות. הייתי אז לקראת שירותי הצבאי. כל הערצתי הייתה נתונה למדע. הסתובבה שמועה שרק שישה אנשים בעולם מבינים את תורת היחסות הכללית של אינשטיין, ואני, ההדיוט, התמלאתי הערצה לששת הבלתי נודעים הללו. אז רכשתי את הספר, עלעלתי בדפיו, הרחתי בשקיקה את עמודיו, הצצתי בתמונותיו, ואז שמתי אותו על המדף. לימים הצטרף למדף זה "קוסמוס" של קרל סאגן. גם ספר זה סבל מאותה תסמונת של הרחה והערצה מרחוק. היום אני מעז להודות שקראתי רק את הכריכה האחורית של שני הספרים הללו.

15 שנה מאוחר יותר, בעודי עובד על דוקטורט בפיזיקה במכון ויצמן, השתנה עולם המדע הפופולרי לחלוטין עם צאת ספרו של סטיבן הוקינג, "קיצור תולדות הזמן". את הספר הזה גמעתי בשקיקה, ובעקבות קריאתו חזרתי לברנובסקי ולסאגן והתחלתי לבלוע ספרי מדע פופולרי. לימים סיפקו הספרים הללו את הבסיס לסדרת ההרצאות שהעברתי ברחבי הארץ, תוך כדי שאני מרגיש שאני מכה על החטא הפרטי שלי.

לו הייתי קורא את ברונובסקי בתחילת שנות השבעים אולי הייתי מתחיל את התעניינותי במדע פופולרי 15 שנה קודם וחווה כבר אז את הסיפוק הרב שנותנת לי הנחלת המדע לכל מי שרק יחפוץ בכך. מודה ומתוודה אני שההתחבטות עם אתגר העברת המדע באופן פופולרי הרחיבה והעמיקה את ידיעותי בפיזיקה גם בשטחי התמחותי המקצועית. אפילו ההבנה שלי את המשוואות שמתארות את מתן המסה על ידי שדה ההיגס באה דרך מגוון הספרים הפופולריים שקראתי ודרך אינספור נסיונותי להעביר את הידע הזה לקהל מתעניין.

"המאה היהודית" | יורי סלזקין

פרופ' קרלו שטרנג, פסיכולוג קליני, אוניברסיטת תל אביב

ב־2009 אמר לי חבר שאני ממש מוכרח לקרוא את "המאה היהודית" מאת ההיסטוריון הרוסי-אמריקאי יורי סלזקין, ושהספר הזה יאפשר לי להבין את ההיסטוריה היהודית בכלל ואת ההיסטוריה של ישראל בפרט מזווית שונה לגמרי. ואכן, קריאת "המאה היהודית" סיפקה לי תובנה נדירה ומופלאה. לאחר ארבעים עמודים הבנתי שאני קורא יצירת מופת אמיתית שתשנה משהו בהשקפת העולם שלי - שלא לדבר על כך שהוקסמתי מכתיבתו היפה והאלגנטית של סלזקין שמשלבת הכללה סוחפת עם רגישות לפרטים היסטוריים.

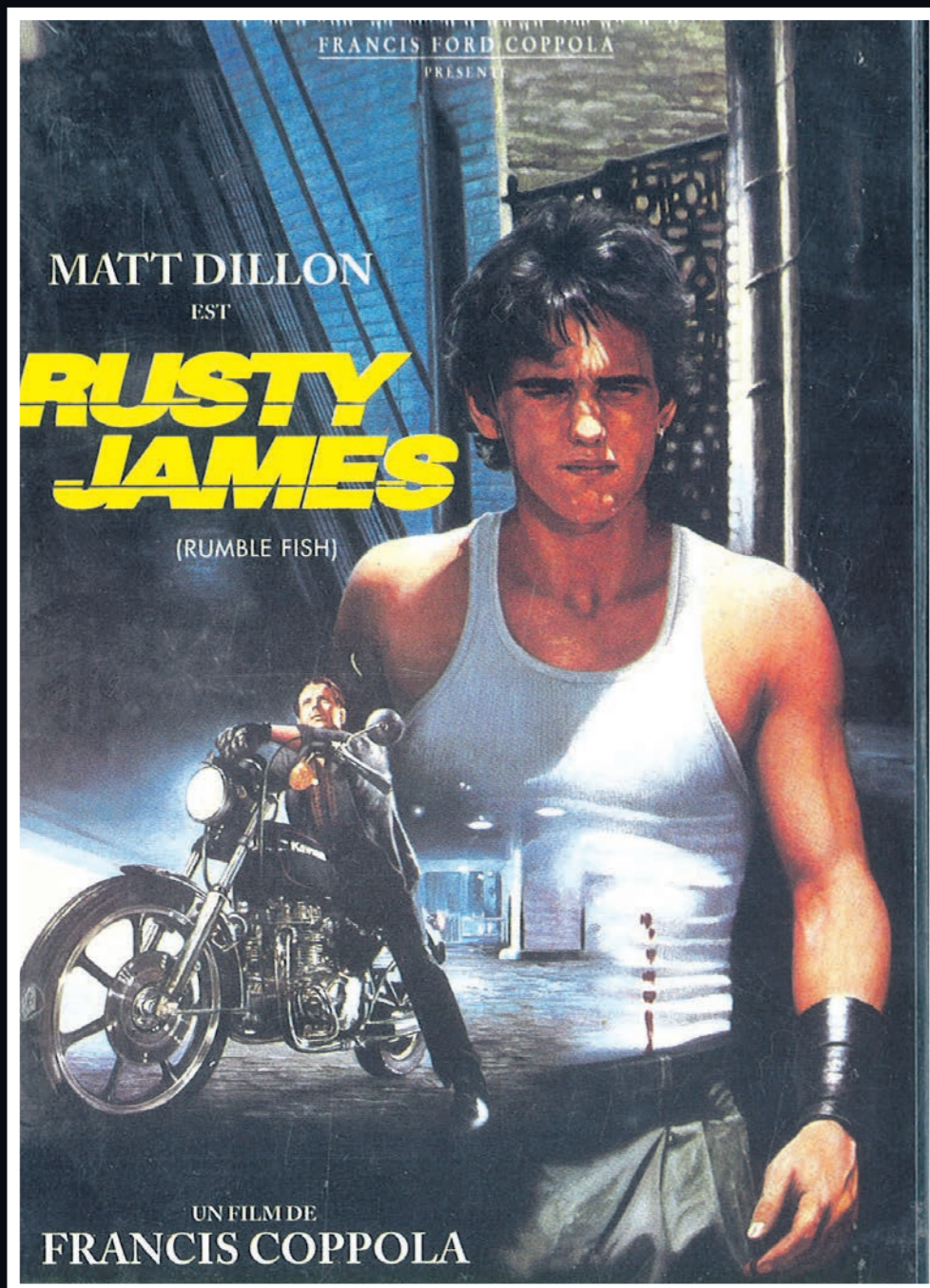
הנחת היסוד הראשונה של סלזקין היא פשוטה וחזקה. הוא מבחין בין שתי צורות חיים בסיסיות: חברות אפולוניות שקשורות לטריטוריה, מוקירות יציבות ושורשיות ומהללות כישורים צבאיים; ולעומת זאת חברות מרקוריאניות, שהינן ניידות מאוד, מבוססות על רשתות ואינן מוגדרות על ידי טריטוריה. חברות מרקוריאניות מוקירות תפיסה מהירה והבנה של העולם הסובב אותן, והן סתגלניות מאוד. סלזקין טוען כי לכל אורך ההיסטוריה חברות אפולוניות ניצלו תמיד מיעוטים מרקוריאניים לעבודות שהן לא רצו או לא היו מסוגלות לעסוק בהן, כמו רפואה והלוואות כספיים.

הנחת היסוד השנייה של סלזקין היא שוב פשוטה מאוד: היהודים היו המרקוריאנים של אירופה. עובדה זו הגדירה את אורח החיים שלהם ואת התפקוד הכלכלי שלהם. המהפכה התעשייתית במאה ה־19 הייתה זקוקה לצמיחה אקספוננציאלית במקצועות מרקוריאניים כמו משפטים, חשבונאות, רפואה, אקדמיה ותקשורת. היהודים, מרקוריאנים מלכתחילה, התאימו לכך, והציפו למעשה את המקצועות האלה בגרמניה ובקיסרות האוסטררו-הונגרית - מה שהוליד בבוא העת את האנטישמיות המודרנית.

סלזקין מכניס סדר בנושא מורכב, ומסיר את ציפוי המיתולוגיה מעל האנטישמיות. הוא מסביר גם למה ישראל היא, במובן מסוים, אנכרוניסטית כל כך: משום שבמאה ה־20 כל החברות המודרניות נעשו מרקוריאניות בעיקרן (ומכאן שמה, "המאה היהודית"), ואילו ישראל חזרה לערכים אפולוניים - מה שמסביר הרבה מהיחסים הלא נוחים של ישראל עם המערב. א

רסטי ג'יימס (1983)

למרות שכל העולם בטוח ש"הסנדק" הוא הסרט הטוב ביותר של קופולה, וגם הוכרז כטוב ביותר בכל הזמנים, אני חושב ש"רסטי ג'יימס" הוא פסגת יצירתו. בניגוד לסנדק, שבו קופולה מתאר עלילה שכתב אחר (מריו פוזו), כאן הוא יצר אותה, ולצורך היצירה הוא משתמש באמצעים ויזואליים ובקטעי סאונד שאותם הוא שותל לאורך הפסקול בצורה גאונית.

המלאך הכחול (1930)

סרטו של יוזף פון שטרנברג מעלה בעיני את מערכת היחסים המיוחדת ביותר בין גבר לאישה שהוצגה אי פעם בקולנוע. מרלן דיטריך, כלולה, היא הפאם פאטאל הטוטאלית (למרות שהיא אינה הטעם המדויק שלי). אני לא מכיר הרבה סרטים שבהם נתבע גבר (אמיל ינינגס כעמנואל ראט) להשפלה כה גדולה כדי לזכות בקרבת אישה.

מפה ללא טריטוריה

מדריך ה־DSM מוצג לעתים כתנ"ך של הפסיכיאטרים. אבחנותיו משמשות כדי לקבוע מי סכיזופרן ומי אוטיסט, מי נדרש לטיפול תרופתי ומי לאשפוז. אלא שעד היום לא נמצא בסיס ביולוגי מספק להגדרות ההפרעות הנפשיות המופיעות בו, וגם השפעות התרופות הפסיכיאטריות אינן מתיישרות עם הגדרותיו. עם צאת המהדורה החמישית והמעודכנת של הספר, ברור מתמיד כי הוא נעדר את התוקף המדעי הדרוש, אך גם ניצב ללא חלופה ממשית

פרופ' ז'וזה ברונר

האמריקאי מקבץ, מחדד ומחדש את האבחנות הפסיכיאטריות המקובלות בספר הדרכה זה גם כדי ליצור סיווגים היכולים לשמש חוות דעת של מומחים פסיכיאטריים לבתי משפט, לחברות ביטוח ולמוסדות אחרים כאשר הם נדרשים לשאלות של מחלות נפש, אם בהקשר של פיצויים, אשפוז או תביעות אחרות.

טיוטות ראשונות של ה־DSM-5 הוצגו לעמיתים באתר האינטרנט של האיגוד הפסיכיאטרי האמריקאי כבר בחודש פברואר 2010 וזכו ליותר מ־13 אלף תגובות. כתב היד של המהדורה החדשה הושלם והוגש לחבר הנאמנים של האיגוד הפסיכיאטרי בדצמבר 2012. הוא אמנם אושר, אך לא כפי שהוגש, ופרסומו לווה במקהלה של ביקורות נוקבות, ביניהן כמה קולות בולטים.

בסוף חודש אפריל, קצת יותר משבועיים לפני מסיבת העיתונאים בסן פרנסיסקו, פרסם תומאס אינזל (Thomas Insel), ראש המכון הלאומי לבריאות הנפש של ארצות הברית, בלוג באתר המיניון שלו, שבו הוא הסביר שכל מפעל ה־DSM בעייתי כי הוא אינו מעוגן בממצאים ביולוגיים ואף חסר מדדים אובייקטיביים. אבחנות ה־DSM, הוא ציין, מבוססות על הסכמה לגבי דפוסים של תסמינים בלבד, והוסיף כי "לפציינטים עם הפרעות נפשיות מגיע יותר מה שהפך את הבלוג לשערוייתי עוד יותר היה קריאתו של אינזל

במאי השנה לא חל שינוי במפת ההפרעות הנפשיות של הפסיכיאטריה האמריקאית. העדר שינוי בדרך כלל אינו מעורר תשומת לב מיוחדת, אך באביב 2013 הוא הפך לאירוע בעל חשיבות, כי הוא בישר את כישלונה של מהפכה פרדיגמטית ועל המשך קיומה של מערכת הגדרות מדעיות הקובעת מה הן ההפרעות הנפשיות המוכרות כיום - על אף שהיא נעדרת תוקף מדעי. לכן אירוע זה ראוי לדיון מעמיק.

בבוקר ה־18 במאי 2013 התקיימה מסיבת עיתונאים בסן פרנסיסקו, במסגרת הכנס השנתי של האיגוד הפסיכיאטרי האמריקאי שבה הוצגה המהדורה החמישית של המדריך הדיאגנוסטי והסטטיסטי להפרעות נפשיות, ה־Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, או בקיצור: ה־DSM, המוצג לעיתים כתנ"ך של עולם הפסיכיאטריה. בדומה למהדורות הקודמות, גם זו מספקת מפה כוללת של פתולוגיות נפשיות שמתבססת על הידע הקליני והמחקרי המצטבר והמעודכן בתחום. מטרתו העיקרית של ה־DSM היא להוות מורה נבוכים לאנשי בריאות הנפש המאבחנים תופעות שהם פוגשים בקליניקה, לשמש בסיס להידברות מקצועית לגבי ההפרעות הנפשיות ולשמש מחקרים שמרחיבים את הידע המדעי בתחום. ל־DSM תפקיד נוסף: האיגוד הפסיכיאטרי

מיכאל דרוקס - קולאז', דרוקסלונד, פורטרט עצמי, 8 בנוב' 1973
 אוסף משפחת לוי, <http://www.artpane.com>

לחוקרים להפסיק לבסס בקשות למענקי מחקר על תיוג ה־DSM. כאשר קריאה מסוג זה באה ממי שעומד בראש המוסד הראשי המתקצב מחקרים בתחום בריאות הנפש בארצות הברית, מדובר בלא פחות מהטלת פצצה. בעקבות בלוג זה הודיע הניו יורק טיימס לקהל קוראיו ב־6 במאי שה־DSM "איבד קשר עם המדע".

לטונים צורמים אלה הצטרף ספר מתוקשר ולוחמני במיוחד של אלן פרנסס (Allen Frances), מי שהיה אחראי על עריכת המהדור רה הקודמת, הרביעית - ה־DSM-IV. פרסום הספר של פרנסס, עוד לפני שה־DSM יצא לאור, היווה שיא במסע עיקש וארוך אשר ניהל נגד המהדורה החמישית, שבו הזהיר שוב ושוב שמערך האבחנות שמציע ה־DSM החדש יגרם לצמיחה דרמטית של אוכלוסיית חולי הנפש בארצות הברית, שלהם יסופקו מגוון כדורים מיותרים ומ־זיקים, בעוד המטרה היחידה שתושג תהיה גידול של מיליארדים ברווחי תעשיית התרופות הפסיכיאטריות.

נדיר לראות שספר מדעי המגובש בתהליך מורכב שבו מעורבים בכירי החוקרים והקלינאים של ארצות הברית זוכה עוד לפני פרסומו לקיתונות של ביקורות קשות מצד עמיתים. ייתכן שחבר הנאמנים של האיגוד הפסיכיאטרי האמריקאי היה צריך לדעת שהוא מחפש צרות כבר כאשר מינה ב־2006 את דיוויד קופפר (David Kupfer) מאוניברסיטת פיטסבורג לעמוד בראש כוח המשימה, ושנתיים לאחר מכן הוסיף לו כסגן את דארל רג'יר (Darrel Regier), מנהל מחלקת המחקר של האגודה הפסיכיאטרית האמריקאית. עוד הר־בה לפני שהוטל עליהם להכין את המהדורה החדשה כבר הצהירו שני חוקרים אלה בריש גלי על הבעייתיות של מפעל ה־DSM. הם עשו כך בספר שערכו ב־2002 יחד עם מיכאל פירסט (Michael First), חוקר נוסף מאוניברסיטת קולומביה, שבו הם אספו שישה מאמרים נרחבים שחוברו על ידי יותר מארבעים חוקרים מובילים, פסיכיאטרים, פסיכולוגים וחוקרי מוח, שהציגו מתווה לתוכנית המ־חקר שהייתה אמורה להוביל לניסוחו של ה־DSM.

כבר במבוא לספר הצביעו קופפר, פירסט ורג'יר על כך שמער־לם לא נמצאה תשתית ביולוגית לאף אחת מהאבחנות ב־DSM, וששום מחקר מעבדה לא אימת את תקפותה של תסמונת כלשהי שהוגדרה בו. הם גם ציינו את הבעייתיות של האבחנות ככלי ישים לטיפול תרופתי, כאשר יעילותן של תרופות פסיכיאטריות חותכת דרך תסמונות שונות ולא משקפת את ההבדלים בין האבחנות. ל־ב־סוף הזכירו העורכים שממחקרים גנטיים עולה שלתסמונות שונות יש אותה תשתית גנטית. לכן, הם הסבירו, מטרתם היא לחרוג מעבר למגבלות הפרדיגמה הקיימת של ה־DSM ולעודד סדר יום מחקרי חדש.

לא היה בכך מעשה חתרני. קופפר ורג'יר משתייכים ללב לבו של

הממסד הפסיכיאטרי האמריקאי וספרם התפרסם על ידי האיגוד הפסיכיאטרי האמריקאי. אך כאשר התמנו לתפקידיהם, הם לא הסתפקו באיסוף המידע הסטטיסטי והקליני לשמירה על הקיים. מטרתם של קופפר ורג'יר הייתה ליצור אבחנות פסיכיאטריות שני תן לעגן בחקר המוח ועל ידי כך, בפעם הראשונה, לשרטט מפה שעיסוקה אמנם הנפש, אך היא מתבססת על תשתית נוירומדעית מוצקה. לו מהפכה זו הייתה מצליחה, מפת ההפרעות הנפשיות כיום הייתה נראית אחרת לחלוטין. אבל בסופו של יום לא הצליחו עורכי ה־DSM לחולל את השינוי הפרדיגמטי המיוחל שעליו הכרי־זו כיעד יותר מעשור לפני פרסומו של הספר החדש. הם אמנם נטשו כמה מצירי החלוקה הבסיסיים שאפיינו את המהדורות הקודמות, אבל מפת ה־DSM בנויה עדיין על עקרונות התסמונות.

14 שנים, 1,500 חוקרים וקלינאים

כיצד התנהלה העבודה לקראת חידושי ה־DSM ומדוע היא כש־לה? הוקם כוח משימה שהורכב מ־28 אנשי מקצוע בכירים, אשר יזמו קבוצות עבודה. אלה כללו יותר מ־160 אנשי בריאות הנפש מ־16 מדינות, כאשר הרוב המכריע אמנם פסיכיאטרים, אך נמצאו ביניהם גם פסיכולוגים, נוירולוגים, סטטיסטיקאים, אפידמיולוגים ונציגים של תחומים רלוונטיים אחרים, כגון עבודה סוציאלית וסיעוד פסי־כיאטרי. שבע שנים עבדו קבוצות אלה על הפרויקט, כשהן משלבות בו מאות רבות נוספות של אנשי בריאות הנפש מארבעים מדינות. רואיינו אנשי מקצוע בכירים, נערכו סקרים בין חברי האיגוד, נאספו נתונים סטטיסטיים ונוהלו מחקרי שדה. כך, למשל, כאשר הספר היה כבר בשלבי הכנה מתקדמים, קיבלו כמעט 300 אנשי מקצוע הכש־רה מיוחדת ביישום מערך האבחנות המיועד של ה־DSM. לאחר מכן הוטל עליהם לאבחן מעל אלפיים פציינטים לפי שיטת הסיווג החדשה, כדי לבדוק אם היא ישימה ואם פסיכיאטרים שונים יעניקו לאותם הפציינטים את אותה האבחנה. אבחנות שלא זכו לתוצאות טובות בבדיקה זו, לא התקבלו אל תוך ה־DSM.

אין ספק שמדובר בתהליך הרכבה ובדיקה רציני ומעמיק ביותר, שהאיגוד הפסיכיאטרי האמריקאי החל בתכנונו כבר ב־1999 ושהיו מעורבים בו, בצורה זו או אחרת מעל 1,500 חוקרים וקלינאים מא־רבעים מדינות. אבל יש לשים לב מה הוא בודק ומה אין ביכולתו לבדוק. מחקרי שדה מסוג זה חושפים את מהימנות (reliability) האבחנות, כלומר, הם מראים אם אנשי מקצוע שונים מתייגים את אותה התופעה באותה קטגוריה. אין בהם כדי להעיד על תקפותה (validity) של אבחנה, גם אם זו משותפת לאנשי מקצוע רבים, ואין להם גם יכולת לנבא את יעילותה הקליניית (clinical utility). יית־כן, וכך אמנם קורה לעתים קרובות, שאותה התרופה יעילה לשת־

אבחנות ויותר, וייתכן שהיא יעילה בכולן אך רק באחוזים נמוכים יחסית - מה שמעורר שאלות קשות לגבי קיומן האובייקטיבי, הביולוגי, של מחלות אלה. עד עתה גם לא נמצאה כל הלימה בין מפות גנטיות לבין מפת ההפרעות הנפשיות של ה־DSM. במחקר רחב היקף שהתקיים בבוסטון, בבית החולים הכללי של מסצ'וסטס, נבדקו יותר מ־33 אלף בני אדם שהייתה להם אחת מחמש הפרעות נפשיות מוכרות: אוטיזם, הפרעת קשב וריכוז, הפרעה ב־יפולרית (מאניה־דפרסיה), דיכאון חמור וסכיזופרניה. נמצא שכולם חולקים ארבעה מבנים של כרומוזומים.

גם לגבי מהימנותן של אבחנות ה־DSM, לאו דווקא אלה של המה־דורה החמישית, נמתחה לא מעט ביקורת במהלך השנים. מחקרים משווים גילו של אבחנות אלה מהימנות נמוכה למדי בהשוואות על ציר הזמן: ככל שעברו השנים, אותם הפציינטים קיבלו אבחנות משי־תונות באחוזים גבוהים למדי. אולי זה קרה כי מצבם הנפשי השתפר או החמיר, ואולי לא. בנוסף, מהימנותן של אבחנות ה־DSM מוגבלת במידה רבה לקהילת מומחים שמוגדרת גיאוגרפית ותרבותית: אני־שי בריאות הנפש בצפון אמריקה ואלה שלמדו בבתי הספר לרפואה של ארצות הברית. אפילו פסיכיאטרים אנגלים, שבינם לבין עמי־תיהם מארצות הברית אין מחסום שפה, שונים מהאחרונים באופן משמעותי בקביעת אבחנות.

אם נאמץ את כל התובנות הביקורתיות האלה ייראו לנו קווי המ־תאר של אבחנות ה־DSM לא פחות שרירותיים מהקווים שאנשי השלטון הקולוניאלי בפרץ ובלונדון סימנו על מפות של טריטוריות לא נודעות באפריקה ובמזרח התיכון כדי לחלק אותן ביניהם, רק שהפעם לא מדובר בחלוקת טריטוריה ממשית, אלא בתיוג תופעות נפשיות פתולוגיות. במרכז המפה עומד מושג ה־"הפרעה הנפשית" (mental disorder), שאת קווי המתאר ואת הגבולות שלו אמור לצייר ה־DSM. ניתן אמנם למצוא הגדרות למושג ההפרעה הנפשית במהדורות השונות של ה־DSM, אך אלה מציינות שלא ניתן לספק הגדרה אופרטיבית הכוללת את כל התופעות המופיעות בו, המקי־פות מוגבלות, לקיומן, מחלות, מצוקות ופגיעות נפשיות.

עורכי ה־DSM מודים שמדובר פשוט בתופעות שונות מדי, שהי־משותף ביניהן הוא שהן כרוכות בסבל, ניתנות לזיהוי קליני ויש בהן מידה של "תפקוד לקוי" (dysfunction) התנהגותי, פסיכולו־גי או ביולוגי". ההזדקקות למושגים מעורפלים כגון "תפקוד לקוי" כדי להסביר "הפרעה" מצביעה על הקושי לספק הגדרה כוללת שאמורה להקיף מחלות מוכרות היטב כגון סכיזופרניה, הפרעה ב־יפולרית והפרעה אובססיבית־קומפולסיבית (OCD), יחד עם סוגים רבים ומגוונים של הפרעות תפקודיות כגון הפרעות שינה ובעיות בחיי המין (כגון שפיכה מוקדמת או מעוכבת אצל גברים וחוסר גירוי <

ייתכן, וכך קורה לעתים קרובות, שאותה התרופה יעילה לשת־אנשי אבחנות ה־DSM ואף יותר, וייתכן שהיא יעילה בכולן אך רק באחוזים נמוכים יחסית - מה שמעורר שאלות קשות לגבי הקיום האובייקטיבי של מחלות אלה

הפסיכיאטרים ייאלצו לרכוש את המהדורה החדשה, גם אם הם לא מאמינים בה, מכיוון שחוות הדעת שלהם לקופות החולים, לביטוחי הבריאות, לצבא ולבתי המשפט אמורות להסתמך על ההגדרות המעודכנות של ה־DSM

ועניין מיני אצל נשים, שגם הוא מופיע כקטגוריה בפני עצמה ב־DSM (מאז 1987). נראה שבפועל, הכללתה של תופעה נפשית ב־DSM היא זו שהופכת אותה להפרעה.

ניסיון מחיקת הגבולות

לאכזבת עורכי ה־DSM, התברר להם שלמרות כל מאמציהם, הם אינם מצליחים לפתח את המפה המדעית החדשה של הפרעות נפשיות שלה הם ייחלו, מהסיבה הפשוטה שהכלים העדכניים של מדעי המוח והגנטיקה, כגון fMRI או בדיקות גנטיות, לא מצאו ממצאים המאפיינים רק הפרעה נפשית מסוימת. אך למרות שה־TBR שעיין מוקדם – או שלעולם לא יהיה אפשרי – לבצע את מהפכת המוח המיוחלת, העורכים של ה־DSM לא ויתרו על רצונם בשינוי רדיקלי. גם אם לא עלה בידיהם להציע חלופה מבוססת על ממצאים מעבדתיים, ספקנותם בדבר התועלת בהיצמדות לגבולות הקיימים על מפת ההפרעות האמריקאית נשארה בעינה. לכן הציעו לוותר על גבולות אלה ולאמץ תפישה של רצפים: מצד אחד רצף בין הפתולוגי לנורמלי, ומצד שני רצפים בין ההפרעות ה־dimensional), וביקשו להעמיד אותה במקום החשיבה הבינארית המקובלת, לפיה אדם או בריא בנפשו או חולה, ולאחרון יש או אין מחלה זו או אחרת.

תפישה חדשנית זו תאמה פרויקט מחקר מקיף שיזם המכון הלאומי לבריאות הנפש ב־2010 כדי לגלות את היסודות הביולוגיים של ההפרעות הנפשיות. היה ברור לכל המעורבים בניסיון זה שכדי להגיע לתובנות ביולוגיות, שיקלו, אולי, להוביל להגדרות שונות מהמקובל עד כה, יש ראשית להשתחרר מהחשיבה הבינארית, בע־לת המהימנות – כלומר הסכמה בין אנשי מקצוע – הגבוהה לפחות בארצות הברית, אך חסרת התקפות. רק על ידי מחיקה של גבולות, כך היה נדמה, ניתן לפנות מרחב לחשיבה פסיכיאטרית על בסיס עקרונות של תקפות.

כאשר בדקו את ישימותה של חשיבה זו בניסויי שדה החל ב־2010, נחלו קופפר ורג'יר כישלון חרוץ. לא רק עמיתיהם, אלא גם קבוצות פציניטים התנגדו לה, כי חששו לאבד שירותי בריאות שהיו מבוססים על האבחנות הבינאריות שקיבלו בעבר. מסיבות מובנות גם ארגונים שונים שנלחמו בעבר על הכרה בהפרעות מסוימות על ידי ביטוחי בריאות לא היו מוכנים לוותר על התוויות. במאמר שהתיפרסם ב־American Journal of Psychiatry באמצע 2011 הודו קופפר ורג'יר בכישלונם. במעין קרב מאסף הם ניסו לשמור על הגישה הממדית לפחות בסעיף אחד של ה־DSM, בהגדרת הפרעות אישיות, תחום שזה שנים רבות נתון למחלוקות קשות. אך התברר

בפרדיגמה העכשווית של הפסיכיאטריה, מפת ההפרעות הנפשיות דקה ושטוחה: היא נעדרת כל ממד עומק של מנגנונים נפשיים המעניקים הסבר וסיבתיות למחלות, ומסתפקת בתסמונות המשמשות לזיהויין ולסיווגן

עורך המהדורה הקודמת של ה־DSM הזהיר שמערך האבחנות של המהדורה החדשה יגרום לצמיחה דרמטית של אוכלוסיית חולי הנפש בארצות הברית, שלהם יסופקו כדורים מיותרים ומזיקים, והמטרה היחידה שתושג תהיה גידול של מיליארדים ברווחי תעשיית התרופות הפסיכיאטריות

שמחלוקות אלה חדרו גם לתוך קבוצת העבודה שהייתה מופקדת על הניסוח מחדש של סעיף זה. שניים מחבריה התפטרו, וההצעה שהוגשה בסופו של דבר לחבר הנאמנים של האיגוד הפסיכיאטרי האמריקאי ב־2012 מצאה את מקומה רק בפרק של ה־DSM המוקדש להצעות שלא גובשו בצורה מספקת ושדורשות מחקר נוסף.

בסופו של דבר כמעט אין זכר ב־DSM-5 לשאיפות הגדולות לשינוי פרדיגמטי שעורכיו רצו לחולל. המעבר הרדיקלי ממהימנות לתקפות כעיקרון מנחה לעריכת המפה האמריקאית של ההפרעות הנפשיות לא אירע. במקום זאת ניתן למצוא תיקוני גבול שוליים בלבד, כמו בכמה מקרים שבהם יש אמנם התייחסות לרצף. כך למשל אוחדו ארבע הפרעות שונות, שהיו נהוגות עבור ילדים עם תסמינים דומים שהשתייכו למשפחת האוטיזם, והפכו לחלק מספיקטרום אוטיסטי אחד המחולק לשלוש דרגות חומרה. אך נדמה שגם במקרה זה לא מדובר במהפכה, אפילו לא בזעיר אנפין, כי אנשי המ־קצוע בתחום האוטיזם מדברים כבר זמן רב בשפת הרצף. זה מספר שנים הם נוהגים לכנות ילדים אוטיסטים כ"נמצאים בספקטרום" וגם אם הם מבדילים בין ילדים בתפקוד גבוה לכאלה בתפקוד נמוך, ההתייחסות אליהם היא כאל בעלי לקות על מנעד אחד. לכן, גם אם במסגרת שינוי זה הפכה למשל האבחנה הרווחת של תסמונת אס־פרגר לאוטיזם ברמה קלה, לא נראה שיש כאן חידוש מרעיש, אלא קבלה של שפת השטח אל תוך ה־DSM מצד אחד, ואימוץ ממצאים מחקריים עדכניים יותר מצד שני.

בין פרדיגמות

גם מבלי להיכנס לשינויים נוספים במהדורה החדשה (ראו מסגרת בעמ' 22), מהמתואר כאן עולה בבירור שבמאי השנה לא התרחשה מהפכה. למרות בעיותיה של המפה הקיימת, ה־DSM ממשיך למתמקד במופעים, בתסמינים ובתסמונות. לכן כדאי לבדוק כיצד מפה זו נוצרה. בדיקה זו מובילה אותנו למהפכה מדעית אחרת, יש־נה יותר, שהצליחה ואף יצקה את יסודות מפת ההפרעות הנפשיות הנוכחית. מהפכה זו התחוללה ב־1980 והמסמך שמבטא אותה הוא המהדורה השלישית של הספך ה־DSM-III. אך כדי להבין את מטרתה ואת הצלחתה עלינו לחזור קודם לראשית ימיו של המדריך האמריקאי.

כאשר יצאה לאור המהדורה הראשונה של ה־DSM, ב־1952, היה מדובר בספר דק יחסית שלא עורר עניין רב. הוא כלל 106 הפרעות נפשיות שפורטו על פני 130 עמודים. פרסומו היה תוצאה של מאמץיהם של פסיכיאטרים שאימצו את המפה שהציע הפסיכואנליטיקן וויליאם מנינגר (William Menninger), שהיה אחראי על השירות הפסיכיאטרי של הצבא האמריקאי בזמן מלחמת העולם השנייה.

הם הניחו שבאופן בסיסי הפרעות נפשיות הן תולדה של קונפי־ליקט פנימי, של כוחות נפשיים הנלחמים זה בזה, כאשר המרכזי בהם הוא החרדה. לתפישתם, התסמינים היוו את הביטוי החיצוני למאבקים נסתרים מן העין ומתודעת החולים עצמם. האבחנה העיקרית הייתה בין הפרעות מינוריות יותר, הנוירוזות, לבין הפרעות קשות, הפסיכוזות. ההשפעה של ה־DSM הייתה זניחה, שכן לפני שהתרופות הפסיכיאטריות הפכו לגורם מרכזי בטיפול בהפרעות הנפשיות, לאבחנה מדויקת לא הייתה חשיבות גדולה כל כך. גם ה־DSM-II, 1968, שתיאר 182 הפרעות על פני 134 עמודים, לא עורר עניין, כי בתקופת הכנתו עדיין שלטו הפסיכואנליטיקאים ביד רמה בפסיכיאטריה האמריקאית. רוב ראשי המחלקות החשובים באו משורותיהם, וגישתם התיאורטית להפרעות נפשיות נחשבה למו־רכבת ולמעמיקה יותר.

בראשית שנות השבעים החלו האמיתות הפסיכואנליטיות וצורת הטיפול התובענית הנובעת מהן להיראות מיושנות מול כוחם העולה של התרופות הפסיכיאטריות וטיפולים אחרים, שהבטיחו הצלחה מהירה וזולה יותר ושחרור החולים מאשפוז. יחד עם זאת, התרופות החדשות והשליטה שהן הבטיחו בנפשם של בני אדם עוררו גם חששות כבדים. מעבר לכך, הפסיכיאטריה האמריקאית עדיין חסרה מערך אבחוני שיאפשר שימוש מדויק ומכוון היטב של הטיפולים התרופתיים, לפחות בעיני הפסיכיאטרים עצמם. היה נראה שבידי הפסיכיאטרים נשק שעמד לצאת מכלל שליטה.

התנועה האנטי־פסיכיאטרית הצליחה כבר במהלך שנות השישים להציג את רופאי הנפש כצרי אופקים וסמכותניים, כאנשים לא אמינים בחלוק לבן שכולאים ומסממים בני אדם אם תפישת המציאות שלהם שונה מזו של הרוב. גם רב המכר "One Flew Over the Cuckoo's Nest", שהתפרסם ב־1962, חיזק את הרושם הטוב־ליטארי של הפסיכיאטריה והציג אותה כמקצוע שמעניש חריגים. לביקורות שהועלו בשנים אלה נגד התפקיד המנרמל של הפסיכיאטריה היה אפקט מערער על המקצוע אף אל תוך שנות השבעים. גם כאשר התפוגגה הרוח הרדיקלית והרומנטית של שנות השישים ופינתה את מקומה להסתכלות מפוכחת יותר ורליטיביסטית פחות, נראה היה שסמכותם המדעית־מקצועית של הפסיכיאטרים ניזוקה ללא תקנה.

תרם לכך גם ניסוי שעורר הדים רבים: הפסיכולוג דייוויד רוזנהאן (David Rosenhan) וכמה מעוזריו אשפזו את עצמם בבתי חולים פסיכיאטריים שונים בטענה שהם שומעים קולות. עם חריג אחד – שהוגדר כמאני־דפרסיבי – כל החולים המדומים קיבלו אבחנה של סכיזופרניה, מה שאולי לא היה מפתיע. מדאיג יותר היה, שכאשר החולים המדומים פנו אל אנשי הצוות, הסגירו עצמם כמתחזים

והפסיקו לדווח ולהציג תסמינים, צוותי בתי החולים לא האמינו להם. כדי להביא לשחרורם הם נאלצו "להודות" שאכן היו חולים ולהפגין הבנה זו על ידי הנכונות לקחת תרופות אנטי־פסיכוטיות (אותן הם השליכו לאסלה). כאשר רוזנהאן פרסם מאמר בכתב העת המדעי היוקרתי Science ב־1973, שבו תיעד את הניסוי, הוצת דמיונם של אמצעי התקשורת ששמו ללעג את טענתם של הפסיכיאטרים לגבי יכולתם לאבחן הפרעות נפשיות עם דיוק מדעי.

אובדן העומק ההסברי

כתוצאה מהלך רוח זה, כאשר באמצע שנות השבעים החלו באיגוד הפסיכיאטרי האמריקאי לחשוב על עדכון המינוחים והאב־חנות של הפרעות נפשיות, היה ברור שיש לנקוט בצעד דרסטי כדי לשקם את המוניטין של המקצוע כענף רפואה ולהתאים אותו לעידן החדש של הטיפול התרופתי. כך המשבר שבו הייתה שרויה הפסיכיאטריה האמריקאית היווה לא רק איום, אלא גם הזדמנות לקדם רעיונות חדשים, אפילו מהפכה. הובלת המהפכה – שכמו בן לא הוגדרה במילים אלה – הוטלה על רוברט שפיצר (Robert Spitzer) מאוניברסיטת קולומביה בניו יורק, שמונה לראש כוח המשימה להכנת המהדורה השלישית של ה־DSM. התוצאה הייתה קטלוג מפורט בן 494 עמודים שבו נבדלו זו מזו ותוארו בפירוט 265 הפרעות נפשיות. אין ספק, גידול של יותר מפי שניים במספר העמודים וקצת פחות מזה באבחנות היה מיועד לשרת תוספת קפדנות מדעית משמעותית, כאילו יש עכשיו ברשות הפסיכיאטרים האמריקאים מפת הפרעות עם רזולוציה גבוהה יותר.

עם זאת, עיקר השינוי לא היה כמותי. שפיצר, שהוכשר במקור כפסיכואנליטיקאי, עזב קהילה זו ב־1968 ויצא לחיפוש אחר צורת אבחון פסיכיאטרית חדשה ללא מחויבות לאסכולה זו או אחרת. מטרתו הייתה לספק מפת הפרעות שיכלה לשמש באותה מידה את כלל חברי המקצוע, שחלקם הגדול כבר היו לא פחות סקפטיים ממנו לגבי תקפותן של התפישות הפסיכואנליטיות. כבר בשנות השישים המאוחרות קם צוות של פסיכיאטרים באוניברסיטת וושינגטון שהחל לגבש סיווג חדש של הפרעות נפשיות על בסיס גישתו של פסיכיאטר גרמני בשם אמיל קרפלין (Emil Kraepelin). הם קידמו גישת תיוג למחלות נפש, לה קראו "סימפטומטית", שהייתה מבוססת על ההנחה שכל הפרעה נפשית היא יחידה נפרדת בפני עצמה, תוצאה של ליקוי ביולוגי־גנטי ספציפי, שאותו ניתן לאבחן על ידי התבוננות שיטתית בדפוסים אופייניים של תסמינים המתקיימים למשך זמן ממושך.

שפיצר כיוון את העבודה בהכנת ה־DSM בעקבות גישה זו, שכיום מקובל לכוונתה ניאוקרפלינית. בהעדר יכולת לחקור את

התשתית הביולוגית להפרעות הנפשיות, לא נשאר לשפיצר אלא להרחיק את ה־DSM מהאטיולוגיה, כלומר מהחיפוש אחר הסיבה למחלה, ובמקום זה להציע הגדרות תיאוריות בלבד, שהבחינו בין הפרעות השונות על ידי תיאור מדויק ככל האפשר של דפוסי התסמינים שהיו אמורים לאפיין אותן. לכן המדריך החדש הכיל בעיקר רשימות של תסמינים שקובצו יחד בתסמונות. בעקבות קרפלין פיי רט שפיצר גם את משך הזמן הדרוש לקיום תסמונות לצורך אבחון של מחלה ואת השפעתה על התפקוד החברתי והרגשי של החולה. כמו כן, הייתה התייחסות למצב הרפואי הכללי שהתלווה להפרעות השונות. כל הגורמים הללו קודדו על צירים שונים. מטרת ה־DSM הייתה לאפשר לאנשי מקצוע לזהות הפרעות נפשיות בצורה ברורה וחד־משמעית, ללא קשר למסגרת תיאורטית.

בשנת 1980, כשיצא לאור ה־DSM, הוא שינה את מפת הפרעות הנפשיות מן היסוד. שפיצר אמנם השאיר את המושג הפי־רוידיאני "נוירוזה" פה ושם בספר, כי בתור דיפלומט מעולה הוא לא רצה לעורר את התנגדות הפסיכואנליטיקאים. אבל מנגנונים נסתיים, קונפליקטים פנימיים ותפישות התפתחותיות נעלמו מהמפה שלו.

ה־DSM השטיח את המגרש של הפסיכיאטריה האמריקאית בשני מובנים. הראשון היה המובן ששפיצר הרבה להתייחס אליו כא־שר נהג לומר שמטרתו היא לגרום ל־leveling the playing field, כלומר ליצור תנאים שווים לכל האסכולות ולבטל את עליונותה של הפסיכואנליזה. השני, שקשור לראשון, היה שמעתה המפה של הפרעות הנפשיות נעדרה כל ממד עומק של מנגנונים נפשיים המניעים הסבר וסיבתיות, והסתפקה בתסמונות המשמשות לזיהוי ולסיווג; בשם המדעיות היא נהפכה לדקה ושטוחה.

שבע שנים מאוחר יותר, כששפיצר הוציא תיקון למהדורה השלישית, שהתפרסם תחת הכותרת ה־DSM-R, הוא עדכן פרטים אלה ואחרים באבחנות והוסיף עוד 27 הפרעות על פני 73 עמודים, כך שהמהדורה המתוקנת כללה 292 אבחנות על פני 567 עמודים. כפי שאנו רואים, תוך 35 שנה הכפילה הפסיכיאטריה האמריקאית את היקף האבחנות של הפרעות הנפשיות בכמעט פי שלושה. בחישוב קצת שונה, בממוצע סומנו כל שנה בערך חמישה ליקויים נפשיים חדשים. ניתן לראות בכך התקדמות מתמדת, בהנחה שהעובדה שחוקרים ומאבחנים מזהים יותר דפוסי תסמינים אכן מעידה על דיוק הולך וגובר.

ב־1988, שנה אחת בלבד אחרי פרסום ה־DSM-R, כבר החלו באיגוד הפסיכיאטרי האמריקאי ההכנות למהדורה הבאה, הרביעית. שש שנים מאוחר יותר, ב־1994, יצא לאור ה־DSM, שכלל רק חידושים מעטים. אך למרות שמהדורה זו חידשה רק חמש

השפעת חברות התרופות על עולם הפסיכיאטריה

בשנות החמישים של המאה שעברה פותחו התרופות הפסיכיאטריות הראשונות שאפשרו לטפל בחולי נפש שעד אז היו מאושפזים במ־שך תקופות ארוכות, לעתים כל חייהם, ללא קבלת עזרה מקצועית ממשית. על ידי השפעתן על המוח, תרופות אלה גרמו לעמנום

תסמינים, הקלו בצורה משמעותית את סבלם של חולים רבים ואפשרו את שחרורם מבין כותלי הקליניקות הפסיכיאטריות ואת חזרתם אל תוך החברה. אין ספק שמאז ועד היום אלפים רבים של בני אדם חייבים את היכולת לנהל אורח חיים פחות או יותר תקין להשפעת תרופות פסיכיאטריות, שהתפתחו, השתכללו והתפשטו במרוצת השנים עד שנהפכו לנפוצות ואף קיבלו הילה של גלולות אושר.

מאז שפעילות הפסיכיאטרים הצטמצמה, במקרים רבים, לאבחון ולרישום תרופות, חברות התרופות פעילות במיוחד בקהילת רופאים זו. בארצות הברית כיום מהווים הפסיכיאטרים את קבוצת הרופאים שזוכה לתמיכה הנרחבת ביותר על ידי חברות התרופות. כתבי עת מקצועיים ומחקריים שפונים אל פסיכיאטרים מלאים בפרסומות של תרופות ושל פעילויות ש־

נות הממומנות על ידי חברות התרופות. חברות התרופות גם מנסות לקרב אליהן פסיכיאטרים ידועים ובעלי אמינות גבוהה (key opinion leaders), כדי שיקדמו תרופות חדשות באופן לא פורמלי.

מאז 2009 החל האיגוד הפסיכיאטרי האמריקאי להתמודד עם דרכי שיווק אלה. הוא אוסר על קיום אירועים עם ארוחות חנים וחלוקת מתנות על ידי חברות התרופות בכנסים השנתיים שלו. חברי כוח המשימה של ה־DSM נדרשו לתת פומבי לקשריהם לתעשיית התרופות – בפעם הראשונה בתולדות ה־DSM – והתברר שליותר משני שלישים מהם יש קשרים כאלה. גם על חברי הוועדות השונות שהיו מעורבות בהגדרת הפרעות של ה־DSM הוטלה חובת גילוי, וגם כאן התברר שליותר ממחציתם הכנסות מתעשיית התרופות מובן שזה לא אומר שתעשיית התרופות שולטת בפסיכיאטריה האמריקאית, אך כדי להבין שיש סיבה לדאגה די בידיעה שאם מחקר לגבי יעילותה של תרופה פסיכיאטרית ממומן על ידי חברת תרופות, הסיכוי של מחקר כזה להגיע לתוצאות חיוביות גבוה פי חמישה מאשר אם הניסוי ממומן על ידי גורם אחר.

לקיימן בצוותי חוקרים. מדובר במינויים לוועדות, במאבקים מול קבוצות מחוץ לארגון, באינטרסים של חברות תרופות (ראו מסגרת בעמוד זה), בצורך להשיג אישור מחבר נאמנים של איגוד של אנשי מקצוע.

במהלך ההכנה של ה־DSM-5 הצטרף לכל זה עוד מרכיב: האינטרנט. על ידי פומביותן המיידית – שאותה ניסו העורכים למנוע, לשווא – נהפכו מחלוקות פנימיות, ביקורות והתנגדויות למרות ולקולניות יותר.

אך לא הפוליטיקה לבדה הכריעה את קופפר ורג'יר. בראש וברא־שונה נובע כישלונם מכך שכוח המשימה של ה־DSM לא הצליח להתגבר או לגשר על הפער בין הנפש למוח. אולי כישלון זה זמני וניתן לתיקון, אולי הוא מצביע על פער שלא ניתן לגישור. כך או כך, עובדה היא שכיום הפסיכיאטריה האמריקאית נידונה להמשיך ולהשתמש במפה שהיא עצמה מתקשה להאמין לקווים המסומנים עליה, כי בלעדיה היא תישאר, לפחות לעת עתה, ללא סימני גבול בכלל.

האם זה אומר שהגענו לסוף הדרך של הדומיננטיות של הפרדיגמה הניאוקרפלינית בפסיכיאטריה האמריקאית, כפי שבשנות השישים

אבחנות, הספר גדל להיקף של 886 עמודים, כי צורך לו פרק נרחב עם אבחנות ראשוניות שהוצגו כדורשות בדיקה ופיתוח לפני הגדרתן הסופית. זהירות זו ביטאה את השמרנות של אלן פרנסס, שעמד בראש צוות המשימה של ה־DSM-IV, וכך ניתן להבין את חוסר הניחת שהוא ביטא ככל שהתחוויר לו עד כמה רדיקלית הרוח שנשבה מעבודות ההכנה של ה־DSM-5. לשם הדיוק יש אמנם להוסיף שב־שנת 2000 פרסם פרנסס מהדורה רביעית מתוקנת, ה־DSM-IV-TR, אך כפי שניתן היה לצפות, תיקונים אלה היו מזערניים. בפועל עברו כמעט שני עשורים בין המהדורה הרביעית לחמישית, שבהם לא התחדש ה־DSM – עד למאי השנה.

מחכים לחלופה

אין ספק כי כמו קודמו, ה־DSM על כל 947 עמודיו הוא בראש ובראשונה תוצר של פוליטיקה מדעית. מצד אחד יש בו מרכיב מדעי, כי מתבצעים ונאספים מחקרים סטטיסטיים, מתראיינים אנשי מקצוע ומתנהלים ניסויי שדה בעבודה קלינית. מצד שני, הדיונים שמתנהלים אודות נתונים אלה לא כוללים רק מחלוקות כפי שנהוג

והשבעים הפסיכואנליזה איבדה את כוחה במסגרת הפסיכיאטריה האמריקאית? תשובה ראשונית לכך ניתן למצוא בבחינת תחזית המכירות של ה־DSM-5, שכלל לא מושפעת מהשאלה אם הוא חולל מהפכה או לא. מפת ההפרעות הנפשיות האמריקאית לא מוצגת חנים באינטרנט לעיני כול. רכישתה לא זולה - גם חברי האיגוד משלמים עבורה יותר ממאה דולר, והמכירות מהוות מקור פרנסה חשוב לאיגוד הפסיכיאטרי האמריקאי. הפסיכיאטרים האמריקאים ורבים מעמיתיהם בעולם - שישלמו יותר - לא יוכלו להימנע מלרכוש את המהדורה החדשה, גם אם היא לא מביאה חידושים רבים וגם אם הם לא מאמינים בה. כדי שחוות הדעת שלהם יתקבלו בקופות החולים, בביטוחי בריאות, בצבא ובבתי משפט, הם יהיו חייבים לכתוב ולמלא טפסים על פי ההגדרות החדשות והקידוד המעודכן, כי מעתה ה־DSM-5 מספק את המפה הקובעת.

אם אנחנו רוצים ללכת בעקבות תפישתו של תומס קון (Thomas Kuhn), ההיסטוריון והפילוסוף של המדע שבראשית שנות השישים הפך את מושג הפרדיגמה למושג מפתח בבחינת שינויים מדעיים, עלינו לבדוק האם לגישה הניאוקרפלינית ישנה חלופה מוצלחת

יותר בעיני הקהילה המדעית הרלוונטית. כישלונם של קופפר ור-ג'יר מוכיח שפרדיגמה כזו אינה בנמצא בינתיים. לכן, נכון לעכשיו המסקנה ברורה: השמועות על מותה של הפרדיגמה הפסיכיאטרית השלטת מוקדמות מדי, על אף שהמבוי הסתום שאליו נקלעה מעורלם לא נראה ברור יותר. X

לקריאה נוספת:

- American Psychiatric Association, Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, Fifth Edition (DSM-5), 2013.
- Allen Frances, Saving Normal: An Insider's Revolt Against Out-of-Control Psychiatric Diagnosis, DSM-5, Big Pharma, and the Medicalization of Ordinary Life, William Morrow 2013.
- William Greenberg, The Book of Woe: The DSM and the Unmaking of Psychiatry, blue rider press 2013.
- Joel Paris, The Intelligent Clinician's Guide to the DSM-5, Oxford University Press, 2013.
- Joel Paris and James Phillips (eds.), Making the DSM-5: Concepts and Controversies, Springer 2013.

השינויים במפת הפרעות של המהדורה החדשה

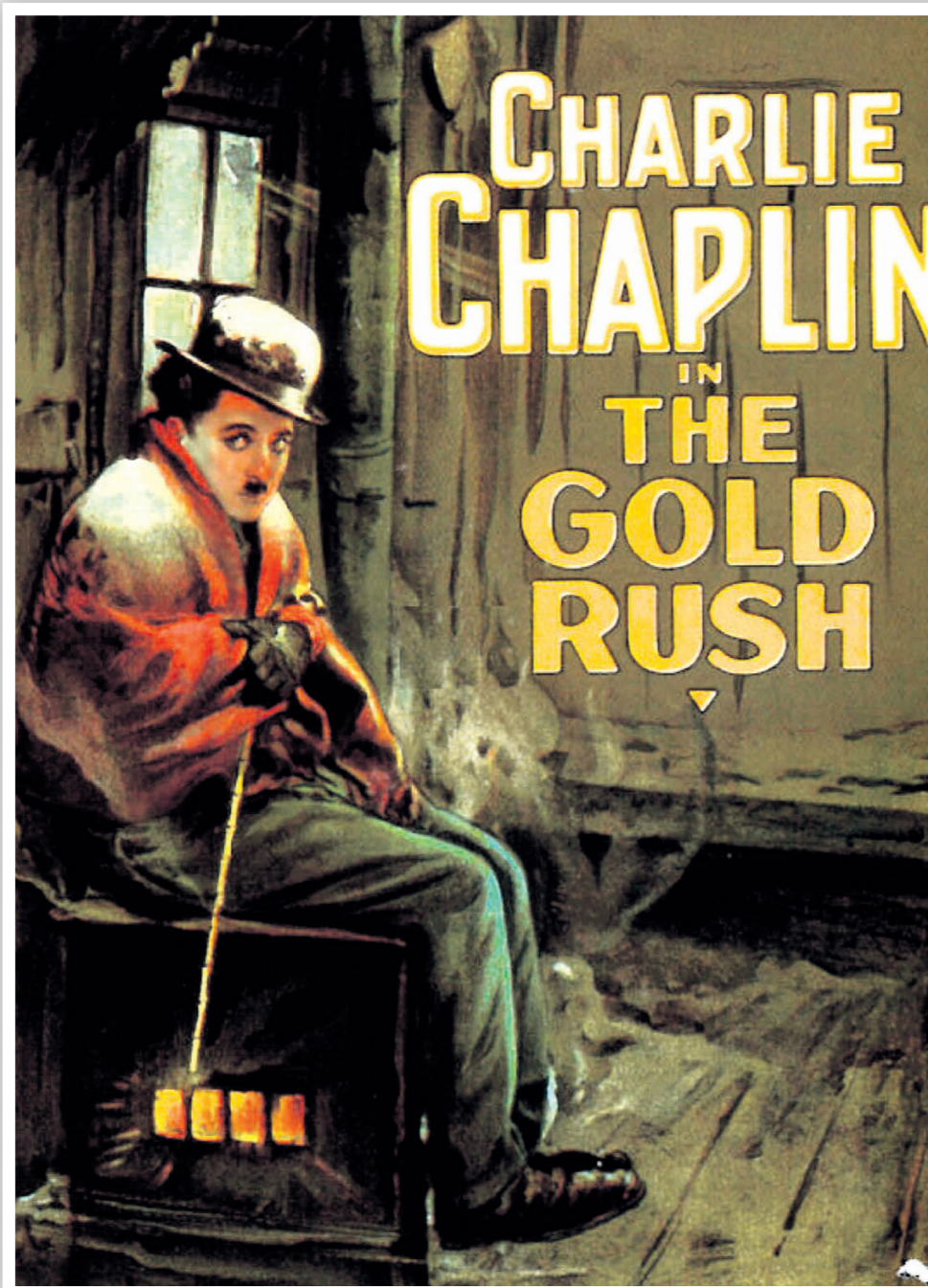
על אף שה־DSM-5 נותר במסגרת הפרדיגמה המקובלת, ישנם כמה שינויים ראויים לציון. מלבד השינוי בהגדרת האוטיזם (ראו מאמר מרכזי), שינוי נוסף נוגע לאבחנה של הפרעה דיכאונית חמורה. ב־DSM-5 בוטל סעיף שבעבר החריג את החודשיים הראשונים אחרי אובדן של אדם קרוב מאבחנה זו.

כלומר, עד מאי 2013 לא היה ניתן לאבחן אדם שאיבד קרוב משפחה כסובל מהפרעה דיכאונית חמורה למשך החודשיים הראשונים אחרי אובדנו, מתוך הנחה שבתקופה זו לא ניתן להבדיל באופן ברור בין אבל ועצב קשים לבין דפוס פתולוגי. מעתה ניתנת הסמכות לעשות כך לאיש בריאות הנפש, ובמידת הצורך לרשום לאדם המאובחן תרופות אנטי־דיכאוניות. לכן ה־DSM-5 מצוין מספר תסמינים שאמורים להבדיל בין השניים, כגון תחושות של חוסר ערך ושנאה עצמית, אך אין ספק שלתרופות פסיכיאטריות נפתח כאן פלח שוק חדש שעד עתה היה סגור.

שינויים נוספים אינם אלא תיקוני לשון גרידא, כדי להסיר סטיגמה. כך נעלם ה"פיגור השכלי" מה־DSM-5, ובמקומו באה "לקות אינטלקטואלית". מאותה סיבה בוטלה גם הקטגוריה של "הפרעת הזהות המגדרית" (gender identity disorder)

ששימשה אנשי בריאות הנפש כדי לאבחן אנשים שהיו נתונים במצוקה נפשית מתמשכת כתוצאה מהעובדה שהם מזדהים עם מגדר שונה מזה שלתוכו נולדו מבחינה ביולוגית. למען הסר ספק, לא עצם הרצון להשתייך למגדר אחר אובחן כהפרעה נפשית, אלא רק הסבל שיכול להיגרם מכך. אבחנה כזו יכולה לשרת טרנסג'נדרים, כי היא מאפשרת להם לקבל כיסוי ביטוחי עבור טיפולים, ליווי תרופתי וייעוץ. לכן ב־DSM-5, נשמרה אבחנה עבור סבל נפשי זה, אך שמה השתנה ל-"gender dysphoria", כלומר "הרגשה רעה מגדרית", כדי למנוע הדבקת סטיגמה על ידי השימוש בתווית ההפרעה.

שינויים אחרים מתבטאים בהעברה של אבחנות שהוגדרו במהדורה הקודמת, הרביעית, כדורשות מחקר נוסף, ממעמד על-תנאי לקטגוריות מוכרות. ההפרעה הפוסט-טראומטית כבר אינה נחשבת הפרעת חרדה, ובמקום שתהיה מוגדרת על ידי דפוס תסמינים המורכב משלוש קבוצות, מעתה נדרשים תסמינים מארבע קבוצות שונות. לשינויים מסוג זה, שאת השלכותיהם המדויקות לא ניתן לשער מראש, יכולות להיות השלכות לגבי ההכרה בחיילים שחוזרים עם פגיעה נפשית מהמלחמה.

הבהלה לזהב (1925)

התמהיל המושלם בין קומדיה לרגש. אני לא מכיר מישהו שידע לשלב את המצחיק והמרחם בצורה מושלמת כצ'רלי צ'פלין. צ'פלין, שמצליח לגייס כל פרט בסביבה לקידום רעיונותיו, אם אלה דמויות או חפצים, מצטיין יותר בלהיות "נגד" מאשר בלהיות "בעד". את סצינת הבית שמתנדנד בסערה קשה למחוק מהזיכרון.

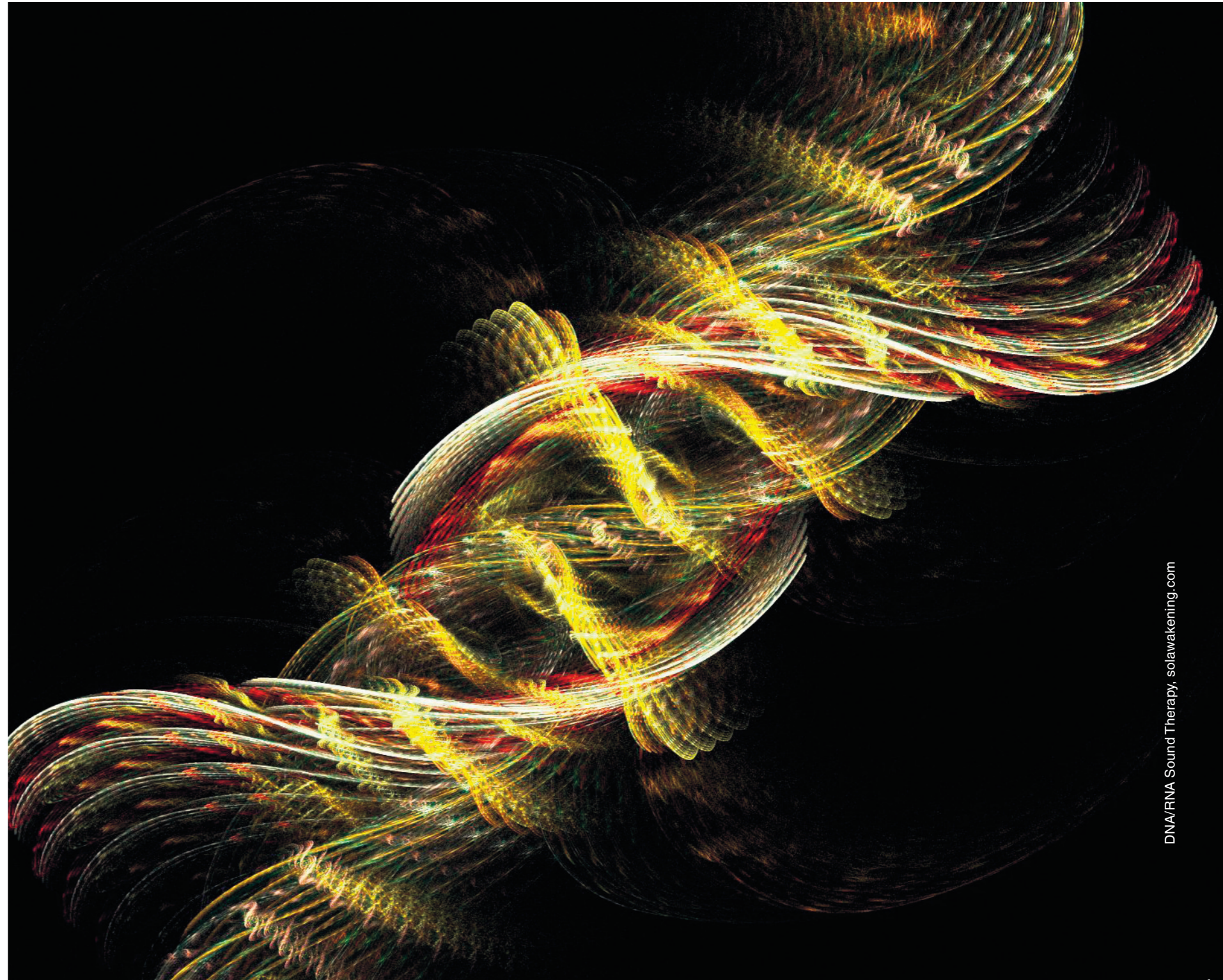
מתגים באפלה

פרויקט פענוח הגנום האנושי ורוב מאמצי המחקר שבאו אחריו התמקדו בעיקר באחוז וחצי בלבד מרצף הגנום, בגנים המקודדים. שאר החומר התורשתי נותר "אפל" וכונה בזלזול "ג'אנק דנ"א". היום מתברר שכלל לא מדובר בפסולת, אלא במערכת מתגים רגולטורית מתוחכמת שאחראית על הפעלת גנים וכיבויים בתזמון ובתיאום מופלאים. הופעת גידולים סרטניים ומחלות כמו סוכרת הם ביטוי להפרעה בתפקוד אותם מתגים, ופענוח דרך עבודתם תקרב אותנו אל "הרפואה המותאמת אישית"

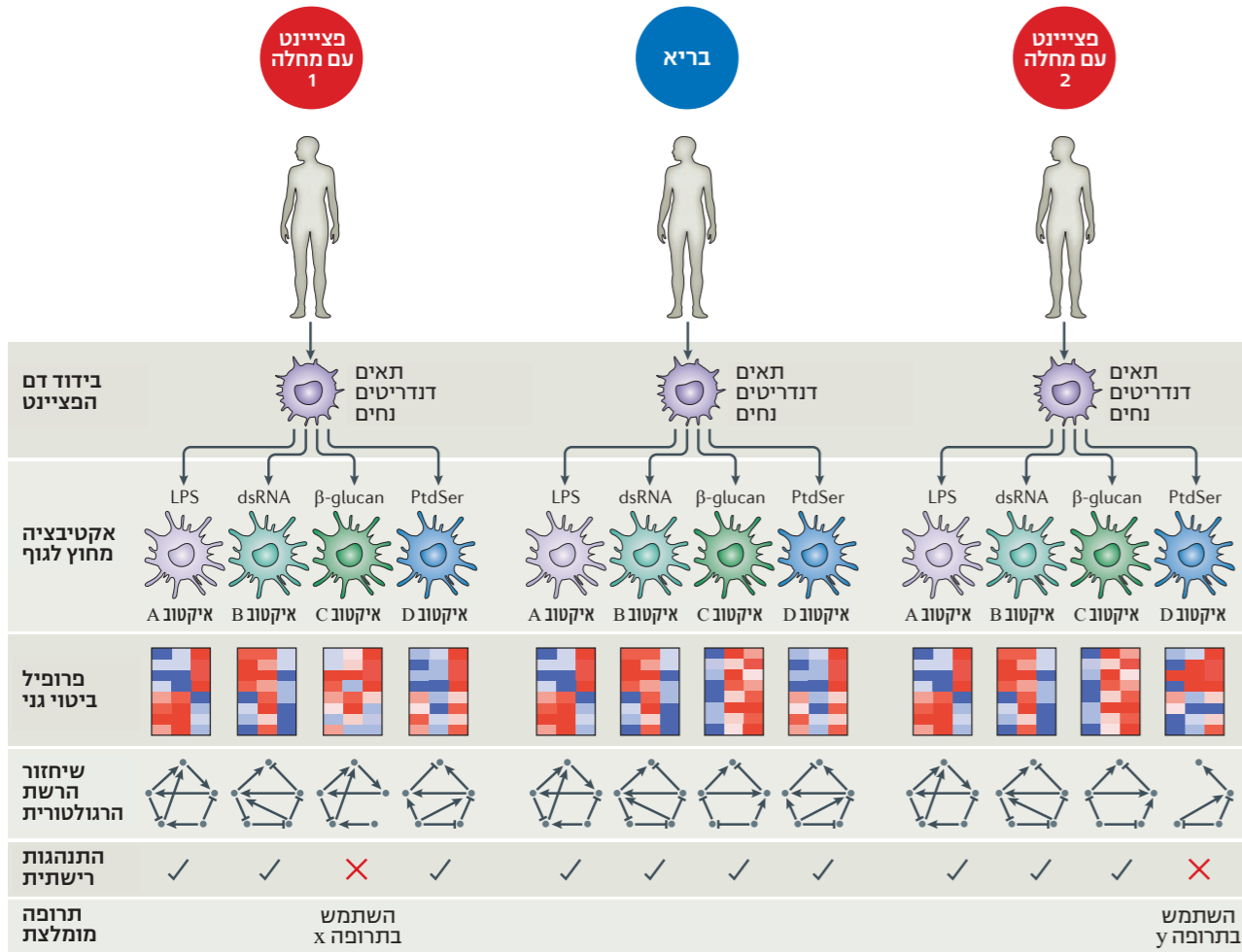
ד"ר עידו עמית

ריצוף הגנום האנושי הסתיים כידוע לפני יותר מעשור בציפייה לחיזוי מדויק של מחלות וגורמיהן. השאלה החשובה, מדוע כאשר רצף כל הגנום פרוש לפנינו קשה כל כך לצפות את הופעתן של מחלות מורכבות כמו סוכרת, יתר לחץ דם וכמובן סרטן, נותרה פתוחה. התעלומה התעבתה נוכח העובדה שאדם יכול ללקות בסרטן בעוד אחיו, הנושא מטען גנטי דומה, נותר בריא. מהו אם כן מקור המחלות, ומהו בעצם השיבוש שמחולל אותן? מדענים רבים עוסקים היום בחקר התעלומה הזו, חלקם הגדול בחברות ביוטכנולוגיות, חלקם בפרויקט אמריקאי פדרלי עצום ממדים שבו מעורבים מאות חוקרים ברחבי העולם, חלקם עובד עצמאית. במכון ויצמן, למשל.

בשעתו, במהלך פרויקט פענוח הגנום, התמקד עיקר המחקר בגנים המקודדים, שהתאפיינו במבנה מסודר וישים יותר לחקירה. גנים אלה, התברר, מהווים כאחוז וחצי בלבד מכלל חומר הדנ"א. רוב רובו של החומר התורשתי נותר "אפל", ייחסו לו חשיבות משנית והוא כונה "ג'אנק" בפי חלק מהחוקרים. בשנים האחרונות חל מפנה כשהתברר עד כמה חשובה תרומתם של האזורים האפלים הללו בדנ"א לעיצוב ולתפקוד הגוף, על כל תכונותיו ומחלותיו. <

אפליקציות רפואיות עתידיות שמנצלות את הקוד הרגולטורי.

תאים של מערכת החיסון מבודדים מדם החולה לצורך למידת מצב הרשת הרגולטורית. חיווט הרשת הייחודית לחולה מאפשר הבנה אופטימלית של הסיבה למחלה. בכך משפרת האפליקציה את האבחון ואת השימוש האופטימלי בתרופות המותאמות אישית לכל חולה

מכאן המסקנה שלאזורים הבלתי מקודדים יש חשיבות עליונה, שכן הם אלה ששולטים על ביטוי הגנים בזמן ובמרחב על ידי פעור לתם כמתגים רגולטוריים והם קובעים לא רק את סוג התא, אלא גם, למשל, מתי הוא יתחיל לייצר ולהפריש הורמון מסוים ומתי יסיים את הפרשתו.

מה הם, אם כן, אותם מתגי בקרה? מדובר ברצף אותיות דנ"א סדור שמופיע לרוב כרצף בן ארבע עד שמונה אותיות - "מילים". אותן מילים שמרכיבות את מתגי הבקרה מזהות על ידי חלבונים שמכונים "פקטורי שעתוק" (Transcription factors) שידועים לזהות מילים ספציפיות (אוסף נוקלאוטידים בסדר מסוים), לגייס את מכוונות השעתוק, ובעצם להפעיל ולכבות את הגנים שמשויכים להם. המתגים הביולוגיים הללו מתזמנים את כניסת הגנים לפעור לה ואת הפסקת פעולתם והם נמצאים לרוב במצבורים של 20-50 יחידות ביקורת לכל גן, כשהקומבינטוריקה שלהם יוצרת את הביטוי הייחודי הנדרש, כמו במערכת הפעלה של מחשב.

דרת. תבנית זאת הכרחית לצורך תרגום הגן לחלבון (דרך "שליח" הרנ"א) ושימור תפקודו. אלא מה, 20 אלף הגנים המקודדים מאי כלסים כאמור רק אחוז וחצי מאותם שלושה מיליארד אותיות. הסברה אז הייתה, שבטיפול בקומץ הפרדנו בין המוץ לתבן, ככל שמדובר בקוד שממנו נוצרות כל תכונות האדם - מתבונה וגובה ועד הסיכוי לחלות במחלות.

בניסויים שנועדו למיפוי הגנים גורמי המחלות שנערכו באמי צעות השוואת הרצף הגנומי בין קבוצת חולים לקבוצת ביקורת בריאה, נכונה לחוקרים הפתעה. הניסויים העלו ש-90 אחוז מאותן מוטציות שגורמות למחלות נמצאו באזורי הג'אנק דווקא, ונראה היה שהן למעשה נוטלות חלק לא פחות חשוב בקוד יצירת האדם, תכונותיו וסיכוייו לחלות במחלות, וזאת למרות שאותם אזורים כאמור אינם מייצרים חלבונים.

תוצאות מפתיעות אלה הובילו למרוץ להבנת האזורים הלא מקודדים בגנום, שהם הכול חוץ מג'אנק.

מהמחקר שלנו במכון ויצמן וממחקרים של אחרים עולה שבאיזורים האפלים הללו מתחבאים שניים עד שלושה סוגי יחידות פונקציונליות לפחות: "מתגי בקרה" (ששולטים על ביטוי הגנים), רנ"א לא מקודד, ואולי גם מצוי המפתח להבנת רגולציה אפיגנטית (שינוי תכונות על ידי משובים סביבתיים לא תורשתיים).

"בקרת הגנים" היא נושא מהותי במחקר הגנטי, והבנת "הקוד הרגולטורי" תביא לפריצת דרך במחקר וברפואה. פרדוקס אחד אולי מסביר זאת בצורה ברורה.

אף שיש בכל אחד מתאי גופנו גנום זהה (אותו סדר של אותיות), הרי שבכל תא ותא מתאי גופנו מתבטאים חלבונים אחרים בכמויות שונות. רבים מהם נמצאים בעמדות המתנה, מחכים לאות הפעלה כדי לבוא לידי ביטוי, אחרים פועלים במשך זמן קצוב וכבים.

כדוגמה אפשר לקחת את הגן "קריסטלין" (Crystallin) שיוצר את עדשת העין. קריסטלין הינו חלבון קשה ושקוף, ומובן שאינו מתבטא בתא שריר שזקוק לגמישות לפעולתו. במצב נורמלי ההפעלה של גן הקריסטלין, שעתוקו ויצירת החלבון שלו יהיו בעין בלבד ולא בשום מקום אחר בגוף. הביטוי של הגן הזה הוא תוצאה של בקרה מדויקת של מתג ששולט על יצירתו (מתג קריסטלין) ושאיפשר את יצירתו. כך גם גנים ספציפיים המתבטאים בנירונים במוח או בתאי הכבד. הללו מבצעים פעילויות שונות ומביאים לידי ביטוי חלבונים שונים לגמרי לתפקודם. הפלא הוא, שהתאים השונים הללו (זה שבמוח וזה שבכבד) מכילים את אותו רצף גנומי.

היום ברור שאזורים אלה מכילים, בין השאר, "מתגים" שאחראים להפעלת גנים וכיבויים בתזמון ובתיאום מושלמים, ואילו לא הם שום אורגניזם לא היה מסוגל לחיות.

ייחודו של מחקר החומר האפל המתבצע היום על ידי הקבוצה הישראלית במכון ויצמן (בשותפות עם חוקרים אמריקאים ממכון Broad במסצ'וסטס) בכך שהוא לא רק מספק זיהוי של אותם מתגים רגולטוריים, אלא גם מציע שיטה לבחינת השפעתם על הביטוי של הגן ועל הופעת מחלות.

כדי להבין במה מדובר יש להבהיר כמה מושגים. הדנ"א, החומר התורשתי (כשלושה מיליארד אותיות מסודרות ברצף ייחודי), נמ"צא בכל אחד מתאי גופנו ומורכב מארבעה בסיסים, שניתן לייצגם בארבע אותיות (T,C,G,A), והוא מכיל את רוב המידע ליצירתנו, משל היה "ספר החיים".

בעזרת תיעוש תהליך הריצוף (sequencing) זוהו וקוטלגו כל שלושה מיליארדי הבסיסים ונוצר אותו "ספר" שמכיל את כל האותיות שמהן מורכב גנום האדם, הישג שווה ערך לנחיתה על הירח, לדעת חלק גדול מהקהילה המדעית.

ההתחלה של החקר הגנומי הייתה איטית, ובהמשך חלו קפיצות מחקריות מטאוריות. כדי לסבר את האוזן בעניין קצב ההתקדמות של התחום ראוי להזכיר שתהליך ריצוף גנום האדם, בשנת 2000, נמשך עשר שנים, עלה מעל מיליארד דולר ונדרשו מאות מדענים לביצועו. כיום דורש אותו תהליך 48 שעות, כמה אלפי דולרים, והוא נעשה על ידי חוקר אחד במעבדה שלנו ברחובות. אין שום תחום מדעי שהתפתחותו מתקרבת לקצב התפתחות זה, מה שיוצר ציפיות גדולות בקהילה המדעית ליכולתו של התחום להשפיע על הרפואה העתידית.

בשעתו, בעת מחקר ריצוף הגנום, היה לחוקרים קל יחסית לאתר את הגנים המקודדים (אותם גנים שמיתרגמים לחלבונים, או "המכונות התאיות") בעזרת אלגוריתמים מתוחכמים. הסיבה לכך הייתה (ועודנה) שאותם אזורים הם בעלי תבנית אבולוציונית מסור

השיטה החדשה למיפוי "תוכנית הבקרה הגנטית" פותחת אפיקים חדשים למדידת תהליכים ביולוגיים ולהבנתם והיא אמורה לסייע בעתיד להבנת שיבושים במתגי הבקרה, שמתבטאים במחלות

דוגמה היפותטית לבקרה קומבינטורית כזו: הפעלת מתגים 1,719, 30 תגרום לביטוי של מאה יחידות קריסטלין בתאי עדשה מהיום השמיני עד העשירי בהתפתחות העוברית, בעוד מתגים 14,34,37 יגרמו לביטוי 50 יחידות, כאשר יש פגיעה בעדשה.

להמחשת חשיבותם של "פקטורי השעתוק": בחצי ממחלות הסרטן, מכל הסוגים, ישנה מוטציה של פקטור השעתוק המכונה p53. במקור, פקטור זה מתפקד בזיהוי תקלה כלשהי ביציבות הג'נום שמעידה על פוטנציאל למצב טרום-סרטני. כדי למנוע מחלה, בחלק מהמקרים, ה-p53 יביא לידי ביטוי אוסף גנים שיגרמו לתא להתאבד. כשב-p53 קיימת מוטציה, הוא אינו מזהה את הגנים של ההתאבדות, והתא הטרום-סרטני ממשיך להתחלק ללא שליטה עד להפיכתו לממאיר.

למטרת פיצוח הקוד של האזורים הלא מקודדים פיתחנו טכניקה לגיוות מתקדמות של ריצוף, אוטומציה ואנליזות של מאגרי מידע גדולים (big data) במטרה לפצח את תפקידם. וכך, בעזרת המערכת הייחודית הזאת, מצאנו שחלק גדול מאותו רצף לא מקודד מכיל מאות אלפי אזורים חדשים של בקרת גנים (מתגי הפעלה, כיבוי ועמנום), ומצאנו קצה חוט להבנה איך הם עובדים ואילו גנים הם מדליקים ומכבים. ידע זה מקדם אותנו לעבר פענוח ה"קוד הר"גולטורי", שהוא במובן מסוים "הגביע הקדוש" של המחקר הגנומי. במקביל, התחלנו למצוא סדר באותו קוד רגולטורי, ובמילים אחרות, את דבר קיומה של היררכיה באופן פעולת מתגי הבקרה, המאפשרת היווצרות תאים ספציפיים (נירון או כבד למשל) בתהליך הדרגתי על פי ההיררכיה הזאת.

מצאנו ש"פקטורי שעתוק" מיוחדים, המכונים "חלוצים", מפעילים מתגי בקרה באופן שקובע את הזהות הכללית של התא (שריק, כבד, עצב, לבלב) ואת זהותו האפיגנטית. הזהות האפיגנטית של התא היא מידע רגולטורי שאינו מקודד ברצף הדנ"א ומאפשר לייצב את התוכנית הרגולטורית התאית.

לאחר מכן מצאנו פקטורי שעתוק נוספים שנעזרים במידע האפיגנטי של החלוצים וקובעים איזה תת סוג של תא ייווצר. האם למשל יהיה זה תא "אלפא" או "בטא" בבלב. בהמשך, מצאנו, מופעלים פקטורי שעתוק נוספים שמגדירים את התגובה הייחודית של התא לסביבה. לדוגמה: הפרשת אינסולין מתא בטא בתגובה לארוחה.

השיטה החדשה למיפוי "תוכנית הבקרה הגנטית" פותחת אפיקים חדשים למדידת תהליכים ביולוגיים ולהבנתם והיא אמורה לסייע בעתיד להבנת שיבושים במתגי הבקרה שמתבטאים במח-

לות. הממצאים הללו צפויים לשפוך אור לא רק על אופן השפעת בקרת הגנים על הופעת המחלות, אלא גם על הדקדוק הפנימי של השפה הגנטית, בדרך להבנת הספר השלם של גוף האדם.

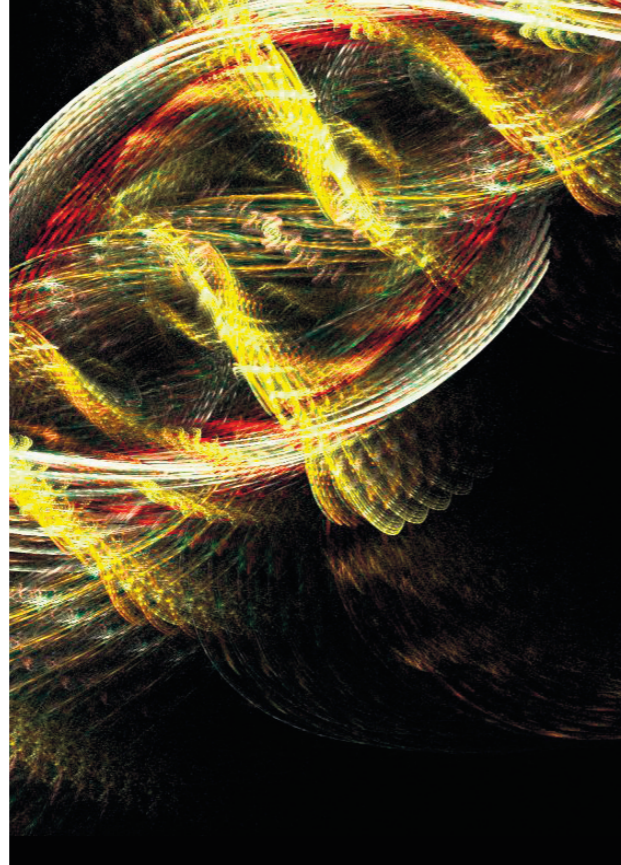
לפעילות מערכת הבקרה השפעה ישירה על מחלות רבות, והבנתה עשויה להביא לידי יצירת תרופות חדשות. כשנפענח את עקרונות פעולת המתגים נבין מה יוצר הבדל בין מתגי אדם 'א' למתגי אדם 'ב' ואיך עשוי הדבר לנבא את סיכוייו לחלות, או להיות בעל תכונות ייחודיות, כמו גובה, משקל, רגישות לתרופות ועוד. כאן ניתן אולי לרדת לעומקה של הגמישות האבולוציונית ולחקר תפקידם של מתגי הבקרה בתהליך העתיק הזה.

לפני 5,000 עד 10,000 שנה החל האדם לביית בקר. כתוצאה מכך נוצרה למין האנושי זמינות אנרגטית שמקורה בחלב. האנרגיה האצורה בחלב, יש לדעת, אינה ניתנת לניצול לאחר תקופת הינקות בכל היונקים. כשהחלו לחלוב פרות ועיזים הייתה לשייית החלב תועלת אנרגטית מועטה בלבד לאדם, ואף תופעות לוואי. אז מה בעצם קרה? איך זמינות החלב יצרה תגובת שרשרת שמאפשרת לנו לנצל חלב? מה שהתגלה - שאנזים הלקטאז עצמו, המפרק את סוכר החלב, לא השתנה. מה שהשתנה זה המתג של אנזים הלקטאז שאפשר את הפעלת גן הלקטאז שהיה כבוי וכתוצאה מכך לעכל חלב מעבר לגיל הינקות. כעת נוצר יתרון הישרדותי לאנשים שמתג הלקטאז החדש היה קיים אצלם, מה שגרם להתפשטותם באוכלוסייה מגדלת הבקר. כיוון שהאדם התחיל לביית בקר במקומות שונים בעולם, נוצר מצב שבצורה בלתי תלויה באזורים שונים על פני כדור הארץ (שבהם החלו לגדל בקר) נוצרו מוטציות שונות במתגים שונים ששלטו על ייצור אנזים הלקטאז, מה שיצר מפה טופוגרפית של שיבושים במתגים, וכיום ניתן למקם קבוצות אוכלוסייה ולשייכן למקומות גיאוגרפיים, כמו ב-GPS, על פי איתור המוטציות במתגים הללו שקשורים לביטוי אותנו גן הלקטאז (וגנים אחרים).

תגלית מפתיעה נוספת הייתה, שבעצם אזור הג'אנק אינו מכיל רק מתגים, אלא גם אלפי גנים של רנ"א שלא מקודדים לחלבון. מולקולות הרנ"א לא רק משמשות כשליח ליצירת חלבון, אלא הן פעילות בפני עצמן. כיצד מתבטאת אותה פעילות?

לשם הדגמה ניקח את הגן הידוע (זה כשלושים שנה בערך) Xist, שהוא רנ"א לא מקודד.

כידוע, לנקבות יש שני כרומוזומי X במטען הגנטי (לגברים יש כרומוזום X וכרומוזום Y), ואם שני הכרומוזומים הללו היו פעילים לים בעת ובעונה אחת ומבטאים את הגנים שלהם סימולטנית, לאורגניזם הנקבי היה ביטוי כפול מכל גן שנמצא על כרומוזומי ה-X. מצב זה אינו תקין, בייחוד שכרומוזום X גדול יחסית וממוקמים

תגלית מפתיעה הייתה שאזור הג'אנק אינו מכיל רק מתגים, אלא גם אלפי גנים של רנ"א שלא מקודדים לחלבון. מולקולות הרנ"א לא רק משמשות כשליח ליצירת חלבון, אלא הן פעילות בפני עצמן

במצב עתידי שבו תפוצח רגולציית בקרת הגנים ותושג שליטה במוטציות שגורמות מחלות בגנים עצמם יתאפשרו יישומים מרחיקי לכת בנושא האבחון הרפואי ובהתאמת תרופות לכל חולה

עליו גנים רבים. כשהוא מתרחש האורגניזם מת. מניסיון מחקרי ידוע שהמוות, אם מתקיימת אותה הכפלת ביטוי גני של כרומוזום שלם, מתרחש בדרך כלל עוד בשלב העוברי של חיי האורגניזם (יוצא מכלל זה, כשההכפלה מתרחשת בכרומוזום האוטוזומלי - כרומוזום שאינו כרומוזום מין - הקטן ביותר, מס' 22. אז נוצר עובר חי, אך בעל לקות המכונה "תסמונת דאון").

במילים אחרות, ככל שמדובר בגוף האדם, כמות הביטוי של הגנים חשובה, ובעיות בקרה (הפחתת-הוספה) גורמות למחלות. רוב ביטויי הסרטן הם בעצם תוצאה של איבוד אותה בקרת ביטוי גנים, ומכאן חשיבותה של כמות ביטוי הגנים המדויקת בזמן ובמרחב.

כיצד, אם כן, נפתרת בעיית הכרומוזום הכפול אצל נשים? הפתרון נמצא במנגנון בלתי צפוי לחלוטין. ביטוי רנדומלי של גן אחד בלבד, Xist שנמצא על כרומוזום X עצמו גורם להשתקת כל כרומוזום ה-X שמבטא אותו. להפתעתנו התברר ש-Xist הינו רנ"א לא מקודד שבצורת הרנ"א הוא מגייס קומפלקסים חלבוניים (או מכונות חלבוניות), שגורמים למודיפיקציות אפגנטיות (שינויים לא רציפיים) בזנבות ההיסטונים - אותן תבניות חלבוניות שעליהן מלופפים סלילי הדנ"א.

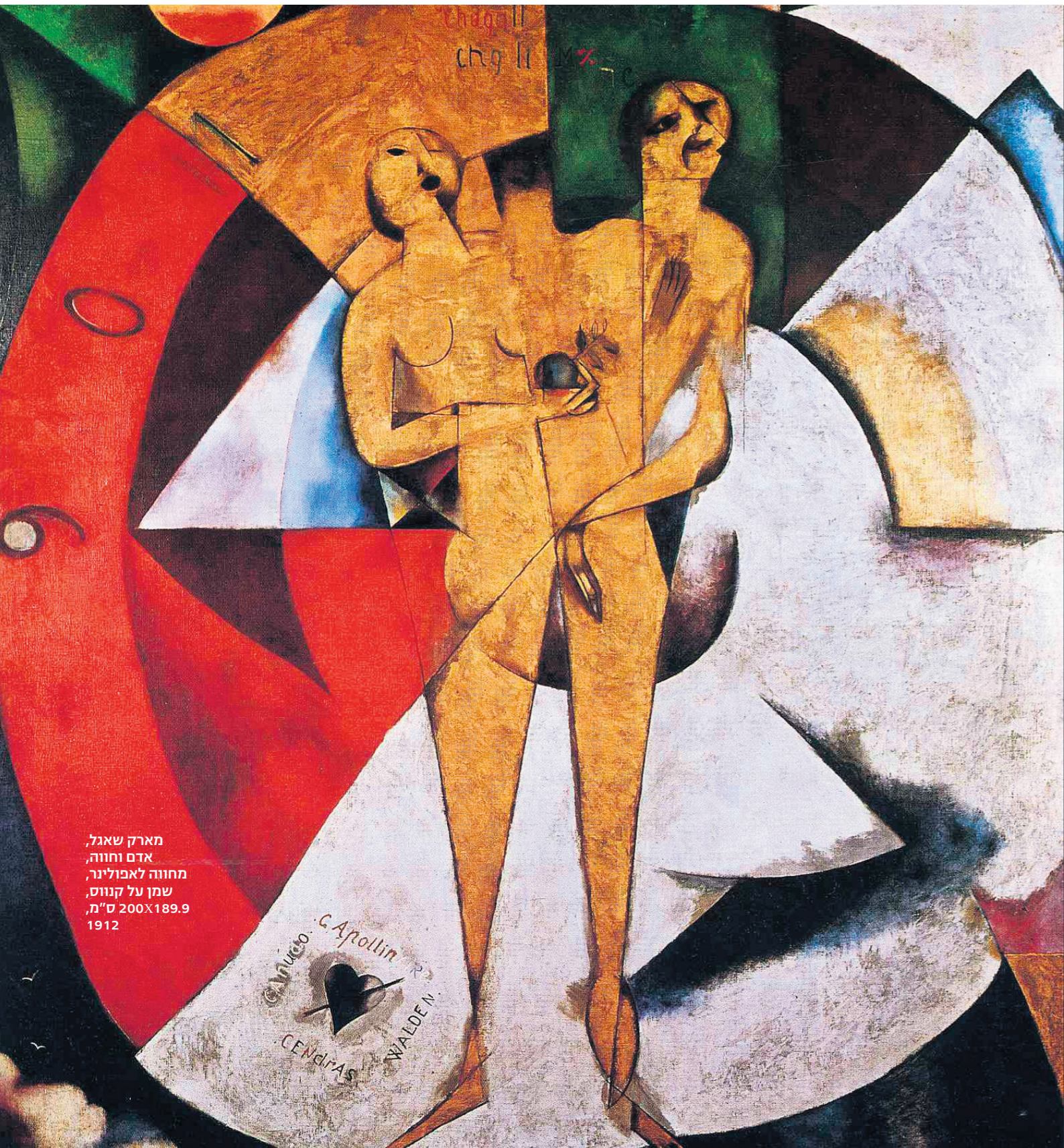
כשה מתרחש, הכרומוזום מתכווץ ופעילותו נכבית, מה שגורם לאיזון בביטוי (כעת יש רק כרומוזום X אחד פעיל בנקבות). למדנו מכאן שביכולתו של רנ"א לא מקודד אחד לשלוט בביטוי של אלפי גנים מקודדים הנמצאים על כרומוזום X.

אם ביכולתו של רנ"א לא מקודד אחד לשלוט בביטוי של אלפי גנים מקודדים, הנמצאים על כרומוזום X, מכאן יכול רק הדמיון להוביל אותנו לעושר המידע והפוטנציאל הרפואי שנמצא באלפי יחידות הרנ"א הלא מקודדים שמצאנו באותם אזורים ג'אנק.

בשנים האחרונות חלה אמנם התקדמות עצומה בתחום הריצוף ברמה הניסויית (ואף בניסויים קדם-קליניים בחולים), אבל הדרך ליישום "הרפואה האישית" לכל חולה עדיין ארוכה יחסית, ומוערכת בכעשור.

עם זאת, ההתקדמות אל עבר פענוח הקוד הרגולטורי מתרחשת בקפיצות, ובסופו של דבר, סביר להניח, הוא יפוצח. במצב עתידי זה, שבו תפוצח רגולציית בקרת הגנים ותושג שליטה במוטציות שגורמות מחלות בגנים עצמם, יתאפשרו יישומים מרחיקי לכת בנושא האבחון הרפואי, וכמובן באותה "רפואה מותאמת אישית" מדוברת. לא עוד כימותרפיה שנוזקיה הנלווים חזקים לעתים מתועלתה, אלא תרופות מדויקות המותאמות לכל חולה ולמחלתו האישית. X

מארק שאגל,
אדם וחווה,
מחווה לאפולינר,
שמן על קנווס,
200X189.9 ס"מ,
1912

עוד מימי בית הספר התיכון זכורה הפיזיקה (לטוב ולרע) כמקצוע שמערב מתמטיקה. הקשר העמוק בין התחומים נראה טבעי לכל בוגר תיכון, והוא ממשיך ומתקיים במוסדות האקדמיים, כאשר הפיזיקאים מגלים עולמות חדשים במתמטיקה, והמתמטיקאים מגלים תיאוריות מתמטיות שבלעדיהן לא ניתן לאפיין את תופעות הטבע. לא רבים, אם כן, שמו לב לפער התהומי שבין התחומים, ואך טבעי הוא שלא הבחינו בקשר המפתיע שקיים ביניהם, למרות אותו פער. נתחיל במפריד ובשונה. המתמטיקה חוקרת את הקשרים הלוגיים שבין מושגים מופשטים לבין טענות שניתן לבנות בהשתמש במושגים אלה. חוקי המשחק הם חוקי הלוגיקה. כדי להראות, למשל, שטענות א' וב' שקולות זו כנגד זו, ניתן קודם להניח את הנכונות של טענה א' ואז להראות את התקפות של טענה ב', ולהפך.

והנה דוגמה נוספת, מעט מסובכת: כדי להראות שטענה ג' גוררת את טענה ד', על פי האסטרטגיה הפופולרית, יש להניח שההפך מטענה ד' – נכון, ואז להראות שהדבר גורר את נכונות ההפך מטענה ג'. אם הצלחנו לעשות זאת הרי הראינו שטענה ג' גוררת את טענה ד'.

מחיי היוסיום אנו מכירים דוגמאות רבות למבנים מתמטיים חשובים. מערכת ארבע פעולות החשבון היסודיות בין מספרים שלמים, למשל, מדגימה כיצד בנויה מערכת מתמטית טיפוסית: ישנה קבוצה של אקסיומות ותוצאות רבות שניתן לגזור מהאקסיומות הללו. כוחה של תיאוריה מתמטית קשור לעד כמה "מעניינות" או "חשובות" הן התוצאות שניתן לגזור מסדרה נתונה של אקסיומות.

מערכת ארבע פעולות החשבון בין מספרים שלמים היא מערכת מתמטית יוצאת מן הכלל בחשיבותה, ולא רק בגלל שאנו נאלצים להשתמש בה כדי לעקוב אחר

חשבון הבנק או לתאר את התוצאות במשחקי טניס וכדורסל. היא יוצאת מן הכלל בחשיבותה כיוון שחלק גדול מהתוצאות שניתן לגזור מהאקסיומות הללו ניתנות להכללה ולאבסטרקציה, ובה בעת מתקשרות לתחומים שונים לגמרי של המתמטיקה. מערכת המספרים השלמים עם ארבע פעולות החשבון מהווה דוגמה למבנה מתמטי הקרוי "חוג", ותחום החקר של חוגים מחובר בטבור לגיאומטריה מודרנית.

המשפט האחרון של פרמה, לדוגמה, אשר ניתן לנסחו בשימוש בארבע פעולות החשבון בלבד, הוביל את המתמטיקה לנסיעה מסחררת ברכבת הרים שעברה במחוזות הגיאומטריה המודרנית במשך כ־350 שנה בדרך להוכחה ב־1995.

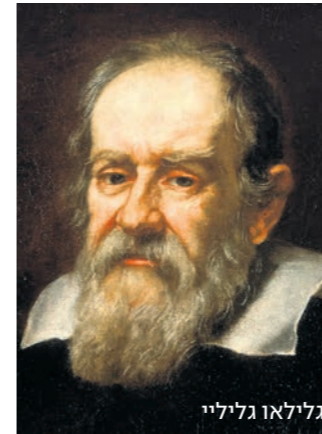
הזוג המוזר

המתמטיקה והפיזיקה נפגשו במקרה. רק בדיעבד התגלה שאת הפיזיקה ניתן לתאר בעזרת המתמטיקה, וההתאמה המופלאה ביניהן היא בגדר תעלומה

ד"ר זוהר קומרודסקי

כיוון שהפיזיקה והמתמטיקה שונות באופיין ובמטרתן, עובדת הקשר ביניהן מבלבלת ומפתיעה בעומקה ובעובדת היותו נשמר באופן הדוק מאות שנים והיותו מתחזק ככל שאנו מעמיקים את ידיעותינו על אודות הטבע

גלילאו גליליי

מנגד, פעמים רבות בהיסטוריה נתקלו פיזיקאים בתופעות טבע שניתן היה להסבירן רק באמצעות בניית מתמטיקה חדשה, עם חוקי משחק חדשים ומושגים חדשים. במקרים אלה מתמטיקאים אכן הבינו שהפיזיקאים "עלו על משהו", פיתחו והכלילו את התיאוריות, ומצאו שימושים לתחומי המתמטיקה החדשים הללו. הסינרגיה בין התחומים, אם כן, היא עמוקה ואמיתית, ובד בבד מסתורית עד מאוד.

למען האמת, אין היום הסבר אחד מניח את הדעת מדוע שני התחומים הללו קשורים. זוהי שאלה פתוחה שככל הנראה שייכת לעולם הפילוסופיה של הדעת (אפיסטמולוגיה), ובמילים אחרות, לא ברור מדוע הטבע מתואר על ידי מערכת מושגים מתמטית אבסטרקטית, ומדוע ככל שאנו מתקדמים בהבנתנו, המתמטיקה שאנו נזקקים לה על מנת לאפיין את התופעות המאפיינות אותן הולכת ונהיית אבסטרקטית, עשירה ולא טריוויאלית.

ניתן היה לדמיין שככל שנעמיק בהבנתנו את העולם, חוקי הפיזיקה ייהפכו לפשוטים יותר ויתוארו על ידי משוואות מתמטיות פשוטות יותר. במפתיע, בדיוק ההפך קורה. כדי להבין לעומק את התיאור המתמטי המדויק של חוקי הפיזיקה המודרנית צריך להעמיק בלימודי המתמטיקה עד מאוד. חוקי הפיזיקה המודרנית אינם פשוטים לניסוח או ניתנים להבנה אינטואיטיבית. במובן מסוים מצב זה סותר את "עקרון התער" של אוקהם (Ockham's razor) - כאשר קיימים הסברים שונים לאותה תופעה יש לבחור בהסבר הפשוט ביותר).

באמצעות שתי דוגמאות משעשעות ומסקרנות מההיסטוריה של המדע אפשר להדגים עד כמה העולם שלנו פועל באופן הדומה לפעולת מוחו של המתמטיקאי. דוגמה אחת היא מעולם תורת היחסות, והשנייה מעולם פיזיקת החלקיקים.

גלילאו גליליי קבע שחוקי הפיזיקה נראים זהים לאדם הנמצא

סופוס לי

במנוחה ולאדם הנמצא בתנועה במהירות קבועה. בהשליכו כדור בזווית מסוימת ובעוצמה מסוימת, אמר הכדור מתווה בחלל מסלול אשר אנו יודעים לנבא ולאפיינו. אם הכדור נזרק באופן זהה ברכבת הנעה במהירות קבועה, עבור צופה ברכבת המסלול המותווה מקיים בדיוק את אותן משוואות כמו במקרה המנוחה.

עד סוף המאה ה-19 הייתה הפיזיקה מבוססת רובה ככולה על עיקרון פשוט זה.

העיקרון של גלילאו כלל בתוכו גם חוק אינטואיטיבי לחיבור מהירויות. למשל, אם שתי מכוניות נוסעות זו לקראת זו כל אחת במהירות 100 קמ"ש, מבחינת כל אחד מהנהגים, הנהג שממול מתקרב אליו במהירות 200 קמ"ש.

בדומה לזה, אצן שרץ במהירות עשרה קמ"ש בכיוון מסוים ונעקף על ידי אצן אחר השועט במהירות 15 קמ"ש - הנעקף רואה את העוקף כשהוא מתרחק ממנו במהירות חמישה קמ"ש.

עיקרון זה של גלילאו היה שריר בפיזיקה עד תחילת המאה ה-20, וסביר להניח שלא הרבה אנשי מדע מצאו סיבה לפקפק בו. התבטאויות של פיזיקאים בכירים רבים בשלהי המאה ה-19 מצביעות על קונצנזוס רחב בנוגע לתקפותם הבלתי מעורערת של חוקי גלילאו.

בד בבד העסיקו עצמם מתמטיקאים רבים בני המאה ה-19, כסופוס לי (Sophus Lie) ועוד, בבעיה המסתורית של מיון חוקי טרנספורמציה. הרעיון שאותו בחנו היה, שבהינתן אובייקט כלשהו ניתן לעשות עליו פעולות שונות אשר משמרות את צורתו. למשל, בהינתן כדור, ניתן לסובבו הנה והנה בלי לשנות את הופעתו, כלומר, הכדור נראה כדורי גם אחרי שמסובבים אותו. בדומה לכך, ריבוע נראה ריבוע גם אחרי שמסובבים אותו בתשעים מעלות או שמשקפים אותו ביחס לצירים במישור הריבוע.

הפעולות השונות שניתן לבצע על אובייקטים גיאומטריים מהוות את חוקי הטרנספורמציה שהמתמטיקאים מיינו. למ

היום אנחנו יודעים שהחבורה שמופיעה בצורה טבעית במתמטיקה היא "חבורת לורנץ", אשר נמצאת בבסיס תורת היחסות. תורת היחסות החליפה את התיאוריה של גלילאו לבלי שוב, והיא אכן טבעית הרבה יותר מבחינה מתמטית

של, חוקי הטרנספורמציה שמשמרים את צורתו של הכדור הם סיבוביים (בכל זווית וסביב כל ציר), ואילו חוקי הטרנספורמציה שמשמרים את צורתו של הריבוע הם סיבובים בתשעים מעלות ושיקופים סביב שני הצירים המקבילים למישור הריבוע.

על פי העיקרון שקבע גלילאו, כזכור, חוקי הפיזיקה נשמרים בעת מעבר למערכת ייחוס אחרת שנעה במהירות קבועה יחסיית למערכת ייחוס נתונה. נוסחת חיבור המהירויות היא בעצם ביטוי מתמטי למעבר ממערכת ייחוס אחת לאחרת. חוק גלילאו אינו מתאר את הטרנספורמציה של צורה גיאומטרית כלשהי, אלא את עקרונות הטרנספורמציה של חוקי הפיזיקה הקלאסית. המתמטיקאי סופוס לי שהזכרנו לעיל מיון וחקר לא רק את חוקי הטרנספורמציה של צורות גיאומטריות כגון כדורים וריבועים, אלא גם את חוקי הטרנספורמציה של משוואות, למשל משוואות הפיזיקה הקלאסית.

במיון זה שערכו המתמטיקאים מופיעים מיני חוקי טרנספורמציה שונים של צורות גיאומטריות ושל משוואות. חלק מחוקי הטרנספורמציה מופיעים בצורה טבעית ו"מעניינת" יותר מאחרים (לא כל חוקי הטרנספורמציה נולדו שווים...).

לצערנו של גלילאו, "חבורת הטרנספורמציות" שלו מופיעה במיון של המתמטיקאים כסרח עודף של ממש. האם ייתכן שהחוק הבסיסי ביותר של הטבע, דהיינו חוק חיבור המהירויות של גלילאו, אינו מהווה אובייקט טבעי ומעניין מבחינה מתמטית?

נראה שאף פיזיקאי לא שם לב בזמנו להתפתחויות האלה במתמטיקה, מה שיכול להסביר מדוע איש לא קפץ על ההזדמנות והבין שהחוק של גלילאו, כיוון שאינו אובייקט מתמטי טבעי, עתיד לעבור מן העולם. במיון של המתמטיקאים, במקום החבורה של גלילאו, ישנה "חבורת טרנספורמציות" אחרת, אשר יש לה פרמטר חופשי מסוים. כאשר לוקחים את הפרמטר הזה לאינסוף מקבלים את החבורה של גלילאו.

היום אנחנו יודעים שהפרמטר הזה זה הוא לא אחר מאשר

מהירות האור בריק, והחבורה שמופיעה בצורה טבעית במתמטיקה היא "חבורת לורנץ", אשר נמצאת בבסיס תורת היחסות הפרטית והכללית של איינשטיין. תורת היחסות החליפה את התיאוריה של גלילאו לבלי שוב, והיא אכן טבעית הרבה יותר מבחינה מתמטית.

ההיסטוריה יכולה הייתה להיות אחרת. עשרות שנים לפני איינשטיין יכול היה לקום פיזיקאי חדור אמונה שהפיזיקה והמתמטיקה כרוכות זו בזו, ולכן פשוט לא ייתכן שחוקי הפיזיקה היסודיים לא יופיעו כאובייקטים טבעיים במתמטיקה. אותו פיזיקאי דמיוני היה מכריז על מהפכה בפיזיקה, שבה הוא מחליף את חוק חיבור המהירויות של גלילאו בחוק של לורנץ, ובפרט מקיש שישה מהירות עליונה גבולית שלא ניתן לעבור אותה (מהירות האור).

המוטיבציה של אותו פיזיקאי מדומה יכולה הייתה לנבוע מאלגנטיות מתמטית נכספת ותו לו, ללא קשר לניסוי כלשהו. מכאן אנו למדים שחוקי הפיזיקה הבסיסית הם החוקים שמופיעים באופן טבעי במתמטיקה. במאה ה-20 כבר התעכבו הפיזיקאים והמתמטיקאים על מהות הקשר הבלתי מוסבר הזה בין שני התחומים, כפי שתדגים האנקדוטה שנייה שלנו.

X

אוק, למי שמתעניין, הוא בעצם צירוף מנות אנרגיה קטנות שנקראות פוטונים.

הפוטונים יכולים להתנגש בחלקיקים אחרים, כגון אלקטרונים ופוזיטרונים (פוזיטרונים הם האנטי-חלקיקים של אלקטרונים). כמו כן, פוטונים יכולים להיווצר מהתנגשות של אלקטרון ופוזיטרון, ויש תיאוריה סדורה שמתארת את התהליכים הללו, שנקראת אלקטרו דינמיקה קוונטית.

מתמטית, הפורמליזם אינו פשוט ומובן מאליו. מתמטיקאים מכנים את הפורמליזם שמתאר את הקשרים ההדדיים בין אלקטרוניום, פוזיטרונים ופוטונים - כ"אגד קווי" (Line Bundle). תחום זה בדרך כלל אינו נלמד במתמטיקה בתואר ראשון.

מבחינה מתמטית יש ל"אגדים קוויים" הכללה טבעית "לאגדים מסויבים" (Fiber Bundle) יותר מורכבים. האם ההכללה לאגדים מסויבים יותר מורכבים משחקת תפקיד בפיזיקה?

X

צ'ינינג יאנג ורוברט מילס הציעו בשנות החמישים שאגדים מסויבים מסובכים יותר אכן מופיעים בפיזיקה. המוטיבציה העיקרית שלהם הייתה אלגנטיות מתמטית. גם אם בהתחלה נדקלו השניים במשבי רוח קרירים מכיוון הקהילה המדעית (פאולי טבע את הערתו האלמותית שהתיאוריה שלהם היא "אפילו לא שגויה..."), הרי אחרי כעשרים שנה התברר שהם תיארו בדיוק את המבנה הפנימי של גרעין האטום, במה שמכונה "כרומודינמיקה קוונטית".

התיאוריה של יאנג ומילס היתה בזמנו התיאוריה "הכי יפה" שיש בפיזיקה במובן שהיא תולדת התעמקות בחשיבה המתמטית. ולא רק זאת, בשלושים השנה האחרונות הובי לה תיאוריה זו לאינטרקציות פוריות רבות בין קהילת הפיזיקאים והמתמטיקאים שהובילו לתיאוריות פיזיקליות חדשות בעלות אסתטיקה מתמטית חסרת תקדים, שההשלכות שלהן בישרו התקדמות עצומה גם בשדה המתמטיקה עצמה.

התחכום המתמטי בפיזיקה המודרנית, ללא צל של ספק, הולך וגדל ככל שאיננו מגלים יותר עובדות על הטבע. מדוע זה? איננו יודעים. לוגית, יכול היה להיות שככל שחקר הטבע יתקדם, ייהפכו המשוואות המתמטיות שמתארות אותו ואת תופעותיו דווקא לפשוטות יותר.

התיאוריות הפיזיקליות המודרניות העכשוויות הן אבסטרקטיות, בלתי ניתנות לפירוק למרכיבים פשוטים ומקשות מאוד על חיי כותבי ספרי המדע הפופולרי. נכון לימינו, אין דבר מאתגר יותר מלנסות להסביר את הסיבה לקיום חלקיק ההיגס, למשל, שהתגלה לאחרונה במאיץ בסרן, שוויץ, לציבור חסר השכלה מתמטית מתקדמת. כמעט כל הסבר אינטואיטיבי שניתן להעלות על הדעת מטעה, או אינו שלם. הפיזיקה והמתמטיקה שנוצרות לתיאור חלקיק ההיגס היו קיימות לפני חמישים שנה. מאז הלכנו כברת דרך ארוכה, ואיתה הלך הפורמליזם המתמטי של הפיזיקה והסתבך.

כיוון שכך, נראה שהדרך היחידה להבין מדוע תחומי הפיזיקה והמתמטיקה, הכל כך שונים במהותם, הולכים ומתקרבים זה לזה, היא להמשיך ולחקור את צפונות היקום. אולי יום אחד נגלה משהו שיוביל לפיצוח החידה. X

הצבע ארגמן (1985)

לדעתי, היצירה הטובה ביותר של סטיבן ספילברג. אחת החולשות של ספילברג היא שלצד סיפור מרתק, הוא אינו מצליח להעמיד דמות מרתקת. וופי גולדברג, כסילי ב"צבע ארגמן", יוצאת דופן. היא דמות מרתקת. הסרט, שמתאר את חייה של אישה שחורה, אפרו-אמריקאית, לא קיבל שום אוסקר, רק 11 מועמדויות (גולדברג קיבלה את "גלובוס הזהב"). אני הייתי נותן לה יותר.

מה נותר ממלחמת יום הכיפורים

הלקח החשוב ביותר שנותר רלוונטי מהמלחמה
ההיא קשור ליכולתנו לבחון את דרכי החשיבה
שלנו. למשל את תפיסת צה"ל הרואה בכיבוש
מרחבים נוספים מפתח יחיד לביטחון. בהקשר זה
מתברר: ממשלות ישראל, לאורך השנים, לא לקחו
חלק פעיל בקביעת גבולות המדינה

ד"ר דב תמרי

מניין השנים שעברו מאז מלחמת יום הכיפורים עבר כבר את מניין השנים שעברו מפתחת מלחמת העולם הראשונה ועד לסיומה של השנייה, ועדיין אנו מדברים על לקחי אותה מלחמה שארכה שלושה שבועות באוקטובר שנת 1973.

סקירת מושגי הזיכרון מהמלחמה היא מעלה שוב את "ההפ"תעה" המשויכת בלעדית לאגף המודיעין במטכ"ל, "גיוס מילואים חפוז ולא מסודר", "מתקפת הנגד ב־8 בחודש" (שאגב, לא הייתה), "צליחה ששינתה את פני המלחמה", "הכרעה המביאה להרתעה", "גבהות לב של הקצונה הבכירה" ועוד. הכול, כמובן, נועד להפיק לקחים, אך חוששני שאין כאלה. שכן המציאות השתנתה מן הקצה אל הקצה.

השנה, במלאת לה ארבעים, מועד חגיגי, לא נעדר כמובן זיכרון "הקרב", זיכרון שאותו נושאים לא רק משתתפיה של המלחמה (המתמעטים), אלא החברה הישראלית כולה שאימצה אותו כמוטיב מרכזי באתוס הלאומי שלה.

לפיכך, השאלה הנכבדה שנותרה לדעתי מאותם ימים, ואני סבור שיש לה ערך עיוני ומעשי כאחד, היא, מה חשבו אבות המלחמה היא ומדוע חשבו כך ולא אחרת. במילים אחרות – חשיבה על חשיבה. דהיינו, האם יש לנו היכולת לחשוב כיצד ולמה אנו חושבים כפי שאנחנו חושבים על המלחמה, על מנת לבחון תמיד האם אפשר שחשיבתנו אינה רלוונטית עוד ואינה עונה למציאות המתהווה.

בד בבד, מיד מתעוררת שאלה נוספת – האם הקצונה הבכירה של צה"ל סיגלה לעצמה את היכולת ואת הכישרון לחשוב על איך היא חושבת, ומדוע היא חושבת כך ולא אחרת. האם יכול הפיקוד הבכיר לשאול את עצמו – מהו בסיס החשיבה שלנו? האם אנו יודעים לפענח אותו? והאם אנו יודעים לשנות את דרך החשיבה הזו ולהסביר אותה לעצמנו ולאחרים?

שני אפיקים של הגות אודות מלחמת יום הכיפורים קיימים, וכנראה יתקיימו גם בעתיד. האחד – הזיכרון האישי והקיבוצי, השני – ההיסטוריוגרפי. הזיכרון האישי נבנה מההווה אל העבר והוא הבסיס למיתוסים ולאיתוס הצבאי והלאומי. הוא מלא בתענועי זמן, בזיכרון העובר שינויים ולעתים גם התאמות לצרכים אישיים, חברתיים ופוליטיים. למרבה הצער, רבים סוברים כי הזיכרון הוא "עובדות".

ההיסטוריוגרפיה נבנית מהעבר אל ההווה באמצעות מסמכי ארכיונים שנחשפים, על ידי חקירה מדוקדקת ועל ידי גישה ביקורתית

מחמירה. אמת, גם למחקר ההיסטורי יש נרטיב, אולי אישי של החוקר, אולי של רוח הזמן, לכן הוא עומד תמיד למבחן חוזר ולעולם אינו מוחלט. הזיכרון, לעומת זאת, אם התקבע, יהפוך למוחלט.

הזיכרון וההיסטוריוגרפיה אינם נפגשים, אך לשניהם זכות קיום. הזיכרון מהווה חלק בלתי נפרד מהרוח האנושית ומהמיתוסים שמעצבים את תודעת הפרט והכלל. עם זאת, כאשר הוא משתלט על ההיסטוריוגרפיה ומתקבל כ"אמת" ואפילו כפלטפורמה ל"לקחים", נוצרת בעיה.

האם נותרו עדיין נושאים רלוונטיים ממלחמת יום הכיפורים המצדיקים חקירה?

נראה שאין טעם לדון ולדוש ב"מה היה". זו התמסרות לא ביקורת תית ל"זיכרון". עם זאת, יש לדעתי שלושה נושאים שבאו לידי ביטוי במלחמה היא ונותרו רלוונטיים: האחד, יחסי מדינאים-חיילים, דהיינו, ממשלות מול מטות כלליים וקצונה בכירה. השני – האם אנו מסוגלים לחשוב על החשיבה שלנו. השלישי – דיון ב"טריטוריה" כמגלמת את כל התשובות והפתרונות לבעיות הביטחון.

בחרתי בנושא השלישי – אודות הטריטוריה כמגלמת תשובות, ובעזרתו אנסה לשקף את סוגיית החשיבה על החשיבה.

סריקה שיטתית של ארכיון צה"ל מהשנים 1950 ועד 1981 מצביעה על תופעה בת שלושים שנה, שעקבותיה נותרו בצה"ל, בממשלות וגם בחברה הישראלית עד היום, לפיה הפתרון האולטימטיבי לבעיות הביטחון הוא תוספת טריטוריה למדינה ההתחלתית, זו שנקבעה בהסכמי שביתת הנשק ב־1949.

הטריטוריה הנוספת, אליבא דצה"ל של אז, לא הייתה שיפור גבור לוח וקווים בשוליים, אלא הכפלת שטחה של ישראל ובמקרים, או במסמכים, מסוימים, גם שילשה, אפילו ריבעה. המסמכים האמורים הם מחקרים של מחלקות התכנון במטכ"ל, תכנונים אופרטיביים של המטכ"ל, תוכניות רב־שנתיות לבניין הכוח הצבאי, הנחיות המטכ"ל לפיקודים ופקודות לביצוע.

מגוון המסמכים גדול מאוד, מאות רבות, ואין ספק שאלה שיקפו את תפיסות העולם של צה"ל, את דרכי החשיבה שלו ואת ההכנות המתמידות למימושן.

בתחילה, לכאורה, רק הביטחון הישיר והקיום היו בראש מעייני המטות הכלליים והקצונה הבכירה, אולם בתוך זמן קצר אפשר לראות מאוסף המסמכים הללו כיצד חרג צה"ל מהביטחון הישיר אל היתרונות הכלכליים הצפויים אם מדינת ישראל תתפוס מרחבים גדולים ותספחם. על אלה נוספו היתרונות למיצובה המדיני של יש-

מסריקה שיטתית של ארכיון צה"ל מהשנים 1950 ועד 1981 אפשר לראות בתוך זמן קצר כיצד חרג צה"ל מהביטחון הישיר אל היתרונות הכלכליים הצפויים אם מדינת ישראל תתפוס מרחבים גדולים ותספחם

גבולות המדינה נקבעו יותר על ידי מפקדי החזיתות מאשר על ידי הממשלה. במרחב שעליו פיקד האלוף יגאל אלון, מגדרה ועד אילת, המדינה התרחבה וכמעט ולא נותרו בה ערבים. במרחב שעליו פיקד משה כרמל, כל הצפון נכבש ונותרו בו ערבים

ראל בעולם, אם וכאשר היא תהיה מדינה גדולה בשטח ובמשאבים. נפנה לסקירה קצרה, בגלל קוצר היריעה, שמייצגת את "ההליכה למרחב" מבית מדרשו של צה"ל:¹

כבר ב־1950, כשטרם הסתיימה בניית צה"ל אחרי מלחמת העצמאות וטרם גובש ארגון המילואים, נוסחו על ידי המטכ"ל המטרות האסטרטגיות של ישראל למקרה מלחמה, ולפי סדר עדיפות ברוח השמדת כוחו הלוחם של האויב, השתלטות על רכס הרי אפרים ויהודה ותפיסת דרך ג'נין-חברון, תפיסת קו הירדן וטיהור מערב הירדן, תפיסת רמת עבר הירדן וייצוב גבול לאורך המדבר, תוך השתייכות על עבר הירדן. אחרי חודשים אחדים שודרגו המטרות והובהרו: כיבוש מרכזים חיוניים בצפון, הכנעת סוריה והלבנון והוצאתן מיכר לת איום על ישראל לזמן ארוך. ההסבר למטרות האסטרטגיות היה מפורט: "ההצעה המובאת להלן באה כדי לתת לפיקודים, בדרך של הנחיית אגף המטה במטכ"ל, את מרחב החיים האסטרטגי של ישראל, בהתחשב עם קווי הגבול הטבעיים שבשטח הגיאופוליטי שמרכזו הוא מדינת ישראל. כוונת ההצעה להקיף את המרחב אשר עם החזקתו יהיה ביטחון המדינה במקרה מלחמה, ולאחר תפיסת המרחב מובטח מבחינה אסטרטגית. היא נשענת על קווי גבול טבעיים הרריים וגבולות מדבר. עם קביעת גבולות של מרחבי התפיסה של הפקודים ניתן לאלוף הפקוד תפקידו היסודי, כמפקד על מרחב אסטרטגי, מרגילו לחשוב על מרחבו האופרטיבי בלי תלות לגבולות הקיימים ומרגילו לחשוב על המלחמה לא רק בקנה מידה דפנסיבי, אלא כהזדמנות להשגת יתרונות אסטרטגיים מכריעים למדינת ישראל על ע"י תפיסת מרחבי התפיסה המתוארים".

ב־1953 התרחבה התפיסה להתפשטות במרחב. חצי האי סיני הוגדר כיעד לתפיסה ולהתפשטות עד הגדה המזרחית של הסואץ, בכלל זה רצועת עזה. לראשונה נכתב כי את השטחים האמורים יש לספח לגבולות המדינה לאחר כיבושם. "המטרה היא לספח למדינה שטחים, אשר ישפרו את מצבה הביטחוני והכלכלי. חשוב להימנע מסיפוח שטחים מאוכלסים ע"י ערבים, אלא אם אפשר לגרשם". עוד נאמר כי "האפשרות הנבחרת של צה"ל היא מלחמה יזומה מתוכננת למפרע, אשר תפתיע את מדינות ערב המותקפות ותבוא לכבוש, בשלב הראשון, את כל היעדים אשר יבטיחו את הצלחת המשך המלחמה".

באותה שנה נוספו להתפשטות למרחב ממדים נוספים: לנצל את הסכסוך בין בריטניה למצרים למלחמה יזומה, לשיפור הגבולות עם מצרים לצורכי ביטחון ולשיפור כלכלת מדינת ישראל, לתפוס ולנצל את שדות הנפט בסיני שתפוקתם עולה על התצרוכת הכוּללת של ישראל, לגלות ולנצל את המחצבים שעל קיומם בסיני יש כבר מידע סביר. "שליטה ישראלית בשטח המשתרע ממטולה <

1) למתעניין, מסמכים מייצגים בארכיון צה"ל מבין רבים: מקרה מזרח 50. מקרה צפון דרום 50, הערכת מצב למקרה מלחמה עם מדינות ערב 53, הערכת מצב גור 1-53, מחקר נבו 54, ישיבת מטכ"ל עם ב"ג 56, תיק תכנון רב שנתי "בני יעקב" 58, תיק תכנון רב שנתי "בני אור" 64, מטרות המלחמה של הרמטכ"ל אלעזר 73, מטרות ישראל בלבנון 79, מטרות המלחמה בלבנון של שרהב"ט שרון 81.

תעוז - הקו השני של
ביצורי התעלה, סיני, 1971
| צילום: מיכה ברעם

ועד תעלת סואץ תעמיד את ישראל במצב גיאוגרפי, אשר יעשה כל פקוד מזרח תיכוני ללא שיתוף ישראל בלתי ניתן לביצוע.² ראויים לציון מחקרים יסודיים ומפורטים של המטכ"ל אודות המזרח התיכון כולו, כלכלתו, מעמדו בעולם, הצבאות הערביים, החברות במדינות הערביות, מדיניות המעצמות, ומול אלה את מצבה של ישראל בפרמטרים השוואתיים. במחקר "נבו", מיוני 1954, בן עשרות עמודים, נוסחה מסקנה:

"הגבולות הרצויים מבחינה ביטחונית צריכים להיות גורם מאזן חיובי ביחסי הכוחות במזה"ת לטווח ארוך, ע"י מתן ביטחון מקסימאלי למדינה באמצעים ובכוח אדם שהיא יכולה להפריש לצורכי ביטחון מבלי לפגוע באיזונה הפנימי. על כן הגבול הרצוי הוא זה שיאפשר למדינה לשחרר כוחות מקסימאליים לפעולות התקפה ע"י הקטנה מקסימאלית של צורכי כוחות בהגנה... מכאן ניתן לסכם שהגבול הנוכחי של ישראל מהווה גורם שלילי המכביד מאוד על יחסי הכוחות עם מדינות ערב ועל חיי שלום בגבולות המיושבים ע"י ריכוזי אוכלוסייה עוינים. יחסי הכוחות הביטחוניים מצביעים על הצורך לייצב את המאזן הביטחוני שלנו לטווח ארוך, לנוכח האיום הערבי, ע"י גורמים שיחפו על נחיתותנו הגוברת. הג' בול 'הטבעי' (המרכאות במקור) הכולל, שיענה על צורכי הביטחון הוא מדבר סיני בדרום, המדבר הסעודי בדרום מזרח, המדבר הסורי במזרח, שטחי הלג'ה ממזרח החורן, החרמון והליטאני. בעיית האוכלוסייה הערבית היושבת בשטחי הסיפוח הרצויים מפחיתה את הערך המוסף הביטחוני של שיפורי הגבול המוצעים. פתרון מדיני-צבאי של הבעיה נראה בדרך של דילול ע"י פינוי, טרנספך, או יצירת מובלעת מדינית מנוטרלת".

✕

כאן מתעוררת השאלה האם היו מטרות המטכ"ל ודרכי מימושו שן סוד פנימי, והמשלות, ראשי ממשלה ושרי ביטחון, לא שמעו עליהן ולא ידעו עליהן?

נראה שלא. אכן התקיים זרם חתרני בצה"ל אודות הגבולות הרצויים לישראל, אבל ממשלות ישראל שלא קיבלו את מגמות הצבא, מאידך לא התמודדו איתן. זה היה זרם חתרני, אך לא סודי. ולראיה (אחת מני רבות), ישיבת מטכ"ל צה"ל ב-9 באפריל 1956. היו"ר היה בן-גוריון והשתתפו בה הרמטכ"ל דיין, כל האלופים ומרזמנים. פתח עוזר ראש אג"מ, אל"מ עוזי נרקיס: "אני רוצה להציג <

(2) "פיקוד מזרח תיכוני" - הכוונה הייתה לברית בגדד שארצות הברית ובריטניה ניסו לכונן במזרח התיכון מול ברית המועצות. ברית צבאית ומדינית בין בריטניה, עיראק, טורקיה, פקיסטן ואיראן.

עכשיו תכנון הגנה. תכנון אב להגנה בפני התקפת פתע, וזה התכנון המכונה 'קטורה'. התכנון הזה כוונתו כפי שנוסחה בפקודת המבצע, להגן על שלמות גבולות המדינה ע"י מתקפות יזומות לתיקון גבולות המדינה".³

ציון מיוחד למגמות ההתפשטות הטריטוריאלית נמצא בתוכניות חומש שצה"ל ראה בהן את ההנחיה לבניין הכוח ולהכנתו הכוללת למלחמה. בתוכנית החמש שנתית "בני יעקב" לבניין הכוח, 1962-1958, נכתב במפורש כי השגת ההכרעה במלחמה צריכה להיות בטווח של 250 קילומטר מגבולות המדינה והוא כולל את הבירות הערביות הקרובות. בתוכנית החמש שנתית העוקבת, "בני אור", שפורסמה בסוף 1964, נכתב כי "רמת עבר הירדן תאפשר לבסס גבול כלפי מזרח, דלילות האוכלוסייה בעבר הירדן לא תהווה מעסה כלכלית על ישראל, ותאפשר גם פתרון לבעיית הפליטים". עוד נכתב כי "נוכחות צה"ל ברמה העבר ירדנית תוכל גם לשמש בסיס נוח לתמרון לעבר הרמה הסורית, בפותחה צירים וכיווני התקפה חדשים".

במלחמת ששת הימים נכבשו שטחים שעלו יותר מפי שניים על שטח מדינת ישראל בקווי 1949. לכאורה, תפיסת הביטחון של צה"ל באה על סיפוקה. איך להגן על המרחבים החדשים? על זה כמעט אין עדויות במסמכים מאז שנות החמישים ועד מלחמת ששת הימים. אחרי המלחמה רווחו המושגים הצה"ליים (וממשלות ישראל קיבלו אותם) - "במלחמה לא יוחזרו שטחים", "אף שעל", "לישראל עומק אסטרטגי" (סתירה פנימית עמוקה).

לקראת מלחמת יום הכיפורים היו מאחורי ישראל וצה"ל שתי מלחמות - מלחמת ששת הימים ומלחמת ההתשה. כל אחת מהן הייתה יכולה להוות מנוע לחשיבה מחודשת.

מלחמת ששת הימים הייתה השינוי המיוחל, ואילו מלחמת ההתשה, 1970-1968, פורשה בישראל וצה"ל כיום השביעי של אותה מלחמה, מעין חותם להישגים. מנגד, השלטון המצרי פירש

(8) בצאתו לוועידת סוור בפברברי פריז כתב בן-גוריון ביומנו, ב-22 באוקטובר 1956, כי תוצאות המערכה "קרה" אמורות להשיג את המטרות הבאות: "תכניתי כוללת, אף היא מפקפקת, כי היא מחייבת קודם כול רצון טוב ונאמנות מצד אנגליה, ולא תוכל להיעשות במהרה. יש לרכוש את ארה"ב לרעיון, אבל להלכה היא פותרת את שאלת מורח התיכון ומספקת את צרכי אנגליה, צרפת וישראל - וגם של עיראק ולבנון. הפלת נאצר (אם זה יתכן), חלוקת ירדן - המורה לעיראק בשני תנאים: (1) שלום עם ישראל (2) יישוב הפליטים בארצה. קיצוץ שטחי לבנון על מנת שתקום מדינה נוצרית. צרוף חלק סוריה (של שישאפלי?) וחלקו עד הליטני - לנו. זה נותן לצרפתים שתי מדינות בעלות ברית במוה"ת (ואולי שלוש - סוריה), מבצר מעמד אנגליה בשטח הנפט, פוטר צרפת מצרת נאצר ומאפשר סידור שלום באלג'יר וצפון אפריקה. אבל זה ידרוש לזמן".

(4) מלחמת ההתשה כונתה במצרית - חרב אל-אסתנואף.

את מלחמת ההתשה כיום הראשון של מלחמת אוקטובר, אף שלא ידע עדיין מתי תתחולל.⁴

באפריל ובמאי 1973 עסקו הרמטכ"ל והמטכ"ל בדיונים אינטנסיביים על מטרות המלחמה, לאור הידיעות שהגיעו על כוונת מצרים לפתוח בה. מאז התוכניות הרב-שנתיות לבניין הכוח והפעלתו שלפני 1967 זכתה ישראל במלחמה בטריטוריה נוספת בכל זירות הלחימה הצפויות. המציאות השתנתה מהקצה אל הקצה, אבל צה"ל, שניסח מטרות מלחמה, כיוון שהממשלה לא עשתה זאת, הציע (לממשלה) מטרות זהות לחלוטין לאלה של שנות החמישים והשישים, לפני מלחמת ששת הימים. הרחבת הטריטוריה הייתה המוטיב המרכזי בהן.

בדיון מטכ"ל במאי 1973 אמר הרמטכ"ל: "אם בכל זאת תהיה מלחמה, אנחנו צריכים להגדיר לעצמנו את מטרות המלחמה: אני חושב שאם ב-1973 תפרוץ מלחמה, אנחנו צריכים לעשות הכול כדי שהיא תהיה מכה מוחצת ותשפיע לטווח רחוק על כל ההתפתחויות במזרח התיכון. אינני רוצה להיות פרטנציוזי מדי ולהגיד שזו תהיה המלחמה אשר תקבע את השלום עם הערבים, אבל אני בטוח שמפלה משי-מעותית רצינית של מצרים יכולה לשנות את המצב באזור לשנים אחדות; וכל הדיבורים שעמדנו בפניהם היום, הסדר כזה או אחר, יידחו לחמש השנים הבאות. לכן אני סבור שאנחנו צריכים להגדיר לעצמנו את מטרת המלחמה כמטרת הכרעת המלחמה, לא הכרעת הסכסוך, הכרעת המלחמה בזמן הקצר, תוך גרימת אבדות מרביות לצד השני ולזכות ביתרונות צבאיים ומדיניים לטווח רחוק מאוד".

"יידחו לחמש השנים הבאות"... - הרמטכ"ל אלעזר התכוון למגעים שבין מצרים, ארצות הברית וישראל ב-1972 להסדר בסואץ ובסיני. אלעזר שלל את המשא ומתן וראה במלחמה הזדמנות למנוע הסדר אפשרי בין מצרים לישראל. לראש הממשלה גולדה מאיר אמר: "כי צד הגדרנו לעצמנו את המטרות והיה ותפרוץ מלחמה? אני פטור מלפתוח ולומר שאין לנו עניין במלחמה וכל מה שאנחנו עושים זה למנוע מלחמה. אבל, והיה תפרוץ מלחמה, אנחנו מגדירים לעצמנו את המטרות כך:

א. למנוע כל הישג צבאי מהאויב.

ב. להנחיל מפלה צבאית למצרים וסוריה, המבוססת על השמדת כוחות והשמדת תשתית צבאית. השגת מטרה זו - השמדת כוחות והשמדת תשתית צבאית - צריכה להקנות לישראל יתרונות משמעותיים, כלומר, משמעותיים ליכולת צבאית למספר שנים של סוריה ומצרים, גם ביחסי כוחות וגם בקווי הפסקת האש".

האם היו מטרות המטכ"ל ודרכי מימושן סוד פנימי, והממשלות, ראשי ממשלה ושרי ביטחון, לא שמעו ולא ידעו עליהן? נראה שלא. אכן התקיים זרם חתרני בצה"ל אודות הגבולות הרצויים לישראל

צה"ל הגיע אל מלחמת יום הכיפורים כשהוא מצויד בכלים התבוניים הישנים: הטריטוריות הנוספות הן חזות הביטחון הלאומי וחזות עתידה של מדינת ישראל. לכן המתקפה היא הצורה האסטרטגית הדומיננטית, אם לא היחידה

הפירוש המעשי והיחיד לדברים הוא מלחמה שבה תכנן המטכ"ל להכרעת הצבאות הערביים ובסופה - הכרעה צבאית נוספת ששת הימים. האם צה"ל יפתח ראשון במלחמה? נראה שלא. ואז המצב האסטרטגי הראשון אמור היה להיות מגננה. עיון מדוקדק בתוכניות המגננה המעטות, אחת בסיני ושתיים ברמת הגולן, מלמד שלא היה בהן כמעט שום יסוד הגנתי, אלא קפיצה למתקפה כוללת מתוך פריסה למגננה, מיד עם תחילת הקרבות, דבר שאף צבא בעולם לא הצליח לעשותו במאה ה-20.

עניין מיוחד יש במשפט המופיע במטרות המלחמה שהוצגו לראש הממשלה; "יתרונות משמעותיים גם ביחסי כוחות וגם בקווי הפסקת האש". כקווים העונים על "שיפור קווי הפסקת האש" ראו שר הביטחון והרמטכ"ל את השיפורים הגיאוגרפיים הבאים: השתלטות על שארית הגדה המזרחית של תעלת סואץ ועל פורט פואד ופורט סעיד, תפיסת ראש גשר נרחב מעבר לתעלת סואץ שיאפשר חיסול טילי הקרקע-אוויר המצריים על ידי כוחות היבשה במגמה להקנות לחיל האוויר שמים נקיים ולמנוע בכך התקפות והפצצות על קו המעוזים, ישיבה בשטח שממזרח לליטני עד כביש ביירות-דמשק במגמה ליצור חיץ בין סוריה לבין לבנון ולפגוע במחבלים, השתלטות על החרמון עד לנקודת גובה שתקנה שליטה מכ"מית טובה על האזור שמצפון ומצפון-מערב ותסייע ליצירת חיץ בין סוריה לבין לבנון, והשתלטות על שטחי מקורות הנפט בגדה המערבית של מפרץ סואץ כמענה להטלת הסגר על ספינות המובילות נפט לישראל מהמפרץ הפרסי.

בקיצור, ניכר דמיון מלא בין היחס של צה"ל בשנות החמישים והשישים ל"טריטוריה", כמושג דומיננטי המאפיל על כל קונספט אפשרי אחר, לבין תפיסת הרמטכ"ל ב-1973. המשמעות - השטחים שנכבשו במלחמת ששת הימים לא שינו את מעמדה הדומיננטי של הטריטוריה וההתפשטות, מצד אחד, וחוסר ההתייחסות התבונית כיצד להגן ולהחזיק בה, מצד שני.

האם הסכם השלום עם מצרים, לימים, שינה את היחס של צה"ל להתפשטות במרחב? התשובה, לכאורה, חיובית, אבל תודעת תוספת טריטוריה לא נעלמה לחלוטין. מה שעוד לא השתנה הוא התופעה שלפיה המטכ"ל הוא המנסח את מדיניות הביטחון ואת מטרות המלחמה ומביאן לאישור הממשלה.

השינוי, המדובר, היה בדמות יצירת מדינת חסות שכנה במקום כיבוש מלא וסיפוח.

בשנים 1982-1979 עסקו שני שרי ביטחון, אלופי מטכ"ל ותיקי

קים, ויצמן ושרון, במטרות ישראל אם וכאשר תפתח מערכה בלבנון. ויצמן ביקש מהרמטכ"ל לנסח את מדיניות ישראל כלפי לבנון. המ"טכ"ל גיבש תפיסה חדשה. במקום כיבוש לבנון, עיצוב משטר נוצרי יידידותי לישראל, גם על ידי פעולה צבאית, וחיבור גיאוגרפי לאורך החוף של מובלעת ג'ונייה הנוצרית עם גבול ישראל.

שרון היה יותר החלטי: חיסול המחבלים - כוחותיהם המזוינים ומפקדותיהם, כולל בביירות: "אני מדבר ממש על חיסול המחבלים, כולל מפקדותיהם הצבאיות והמדיניות. זה מראש מדבר על כך שזה כולל את ביירות... היעד הסופי של הקמת ממשלה חוקית בלבנון שהיא חלק מהעולם החופשי וחיה בשלום עם ישראל".⁵ שני הקטעים הללו היוו שינוי מסוים, אבל לא מהותי, שכן צה"ל נשאר בלבנון עוד 17 שנה אחרי שהמטרה להוציא את ארגון הפתח מלבנון הושגה, ומטרות אחרות היה ברור שלא ניתן להשיג. את החשש מפינוי לבנון עד לגבול הבינלאומי, כפי שנעשה בשנת 2000, אפשר לייחס לתודעה הוותיקה כי כל מענה לבעיה הוא אחיזה בשטח המדינה היריבה.

בעקבות הנבירה בהגות הצה"לית אודות ההתפשטות במרחב מתעוררות שאלות נוספות. הראשונה, בקשר לאותה הגות חת"רנית (Subversive) שחתרה תחת מדיניות ממשלות ישראל, על כל גוניהן, וגם תחת המקובל בציבור בענייני ביטחון. האם הייתה סודית? ודאי שלא. המדיניות הצה"לית והפרקטיקה המתחייבת ממנה הובאו לידיעת ראשי ממשלה ושרי ביטחון והתפשטו אף בקרב קצינות צה"ל עד לדרגות הבינוניות, בין היתר בקרב קציני מילואים.

התהייה השנייה - האם ה"התפשטות במרחב", כתפיסה רווחת, השפיעה על מבנה צה"ל, על תפיסת ההפעלה שלו, על התוכניות למקרה משבר ועל ניהול וניהוג המלחמות? אין ספק שהיא השפיעה עמוקות.

כולנו מכירים את תפיסת הביטחון הלאומי שעוצבה בשנות החמישים שעיקרה - העתקת המלחמה אל שטח האויב, מלחמה קצרה, הרתעה-הרתעה-הכרעה, העדפת המלחמה היזומה ("קדש") והמתקפה המקדימה ("ששת הימים") על פני מגננה תחילה, ובהתאם - מבנה הכוח הצבאי ההולם מתקפה על פני, או על חשבון, יכולת מגננה.

הטענה היא, שכל אלה הושפעו עמוקות בעצם מתכלית-על:

(5) מטרות המלחמה וגיבושן על ידי שרהב"ט שרון, דצמבר '81.

(6) המושג "מעוז" מקורו במחקר "מיכה" ולא במלחמת ההתשה '68-70.

עיון מדוקדק בתוכניות המגננה המעטות, אחת בסיני ושתיים ברמת הגולן, מלמד שלא היה בהן כמעט שום יסוד הגנתי, אלא קפיצה למתקפה כוללת מתוך פריסה למגננה מיד עם תחילת הקרבות, דבר שאף צבא בעולם לא הצליח לעשותו במאה ה-20

המחקר שירטט במפורש כיצד יש להחזיק ברוב חצי האי סיני, שלא בסמוך לתעלת סואץ, ומאפייניו העיקריים היו כוח מינימלי למג"נה, הקמת היאחזויות נח"ל, גישה "קווית" להגנת מרחב סיני ובניין מעוזים, אף הם בגישה הקווית.⁶

התנאים והאילוצים המדיניים החזירו כידוע את צה"ל לגבול הבינלאומי עם מצרים, אבל ראוי להעיר כי ההחלטה על פינוי כל סיני התקבלה אמנם כשבוע אחרי תום הקרבות, אך עד פברואר 1957 המשיך צה"ל להעלות שלוש היאחזויות נח"ל בשטח ללא אישור ובתקצוב מחלקת ההתיישבות של הסוכנות היהודית, ישות לא צבאית, גם לא ממשלתית.

חלפו 11 שנה ופרצה מלחמת ששת הימים. לא ישראל וצה"ל יזמו את המשבר, אלא מצרים. המתקפה המקדימה, תוצר ההגות הצה"לית, הביאה להישגים צבאיים נדירים. ראוי לזכור שהמלחמה הוכרעה ביומה הראשון, אחרי ששלושה חילות אוויר ערביים נפגעו עד כדי אובדן יכולת לחימה אפקטיבית. הנחיית הממשלה לצה"ל הייתה "להסיר את טבעת החנק מעל מדינת ישראל". צה"ל, באמצע עות חיל האוויר, עשה זאת ביום אחד. הצבא הסורי לא תקף, למעט שתי התקפות פלוגתיות שוליות. מול הצבא הירדני לא היה קושי להגן, לא בירושלים ולא במרחב השומרון. הצבא המצרי בקדמת סיני נותר חשוף לחלוטין למתקפות חיל האוויר, ומותר להניח שהיה נא לץ לחזור מוכה למרחב תעלת סואץ ולקהיר. כל השטחים שנכבשו במלחמת ששת הימים לא היוו צורך צבאי חיוני בנסיבות אותה מלחמה ולא היו פרי הנחיית הממשלה.

מה שהניע את תנופת צה"ל בסיני ובגדה המערבית היה ההליך כה אל המרחב, פרי שני עשורים של הגות צה"לית ופרקטיקה שנבעה ממנה. כך העידו אלוף פיקוד המרכז עוזי נרקיס ומפקד חטיבת הצנחנים שלחמה בירושלים, אל"מ מרדכי גוק, כשנשאלו לאחר מעשה מדוע בלילה הראשון של המלחמה כבר פעלו לכיבוש ירושלים כולה. תשובתם הייתה שזו הייתה תעודתם הישראלית והצבאית כאחת.

דיין, שר הביטחון מ'2 ביוני 1967, בחן שנית את תוכניות המלחמה והורה לשנות את הפקודה לפיקוד הדרום שקבעה להגיע לתעלת סואץ. הוא הורה להימנע מכך ולהסתפק בהשמדת הכוחות המצריים בקדמת סיני ובמרכזו. ראש מחלקת מבצעים במטכ"ל, אל"מ יצחק חופי, שינה בעקבות הוראת דיין את נוסח הפקודה מ"גיע לתעלת סואץ" ל"היה בכוננות להגיע לתעלת סואץ". פיקוד הדרום, מפקדי האוגדות ועוצבות הטנקים לא שקלו כלל התייחסות לב" <

מה שהניע את תנופת צה"ל בסיני ובגדה המערבית היה ההליכה אל המרחב, פרי שני עשורים של הגות צה"לית ופרקטיקה שנבעה ממנה

קודות הללו ונעו ישירות לתעלת סואץ.

עיון בכל המסמכים והמחקרים שעליהם מסתמך המאמר מעלה את השאלה: מה אין בהם? הדבר מלמד על תופעה די מוזרה. לא מצאתי כמעט מאומה אודות השאלה איך מדינת ישראל וצה"ל כישות צבאית היו אמורים להגן ולהחזיק בטריטוריה הגדולה פי שלושה או ארבעה מזו שהושגה ב'49'. אם נשמיט את ההערות במסמכי צה"ל כי תבוסה תאלץ מדינות ערביות להגיע לשלום עם ישראל, אפשר היה להניח שאף מדינה ערבית לא תשלים עם אובדן שטחים ותעשה כל שביכולתה כדי להחזירם.

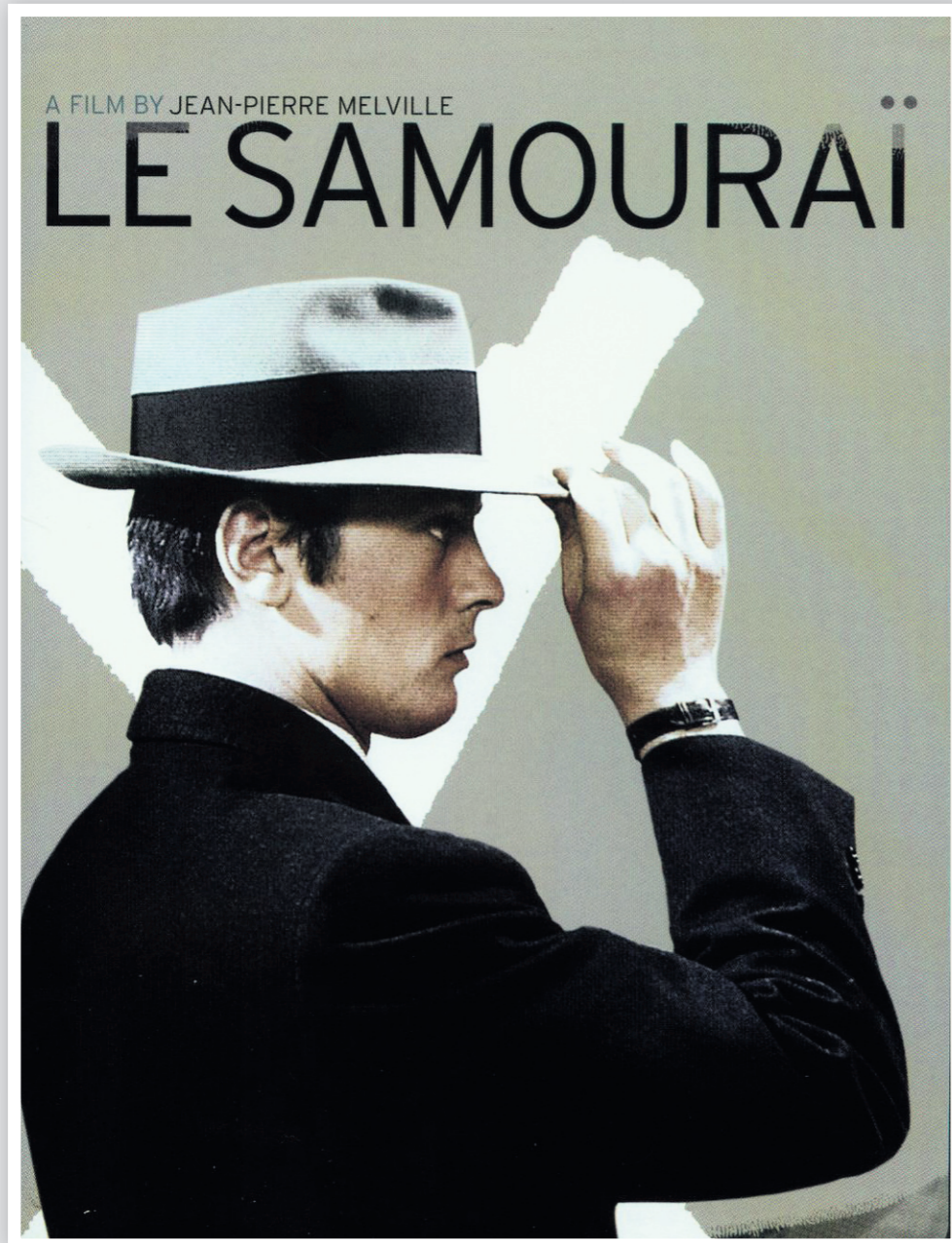
החזקת השטחים הנכבשים הייתה אמורה לפתח הגות ביטחונית חדשה לחלוטין, שכן אם כל מלחמה תחייב תפיסת שטחים נוספים, אין לדבר סוף. ההיגיון הפשוט חייב לעבור מדומיננטיות המתקפה כמענה האולטימטיבי לכל משבר, לדומיננטיות המגננה. זה היה מחייב שינוי מבנה צה"ל ושינוי בתפיסות הפעלתו. זה לא קרה. לא מצאתי הגות, או חשיבה, על דרכי החשיבה המקובלות עד אז, שמי טרתה לבחון וגם לממש החזקת טריטוריות חדשות מול מציאות חדשה ואיבה מתעצמת.

צה"ל הגיע אל מלחמת יום הכיפורים כשהוא מצויד בכלים התבונניים הישנים: הטריטוריות הנוספות הן חזות הביטחון הלאומי וחזות עתידה של מדינת ישראל. לכן המתקפה היא הצורה האסטרטגית הדומיננטית, אם לא היחידה. המגננה כצורה אסטרטגית אינה ראויה, ואם היא נכפית עליו, צורתה קווית ללא עומק וללא גמישות. המושג עומק אסטרטגי היה חסר תוכן איכותי, משום שמבנה צה"ל ותפיסות הפעלתו, למרות גידול מרשים בכוח הצבאי אחרי '67, נודתו כפי שתאמו את הטריטוריה הישראלית של '49.

ללא שינוי מבנה צה"ל, ללא שינויים תיאורטיים בחשיבה הצה"לית, ליתרונות הטכנולוגיים שהיו לצה"ל ב'1973 לא הייתה השפעה של ממש על המלחמה ועל תוצאותיה. יתר על כן, כאשר המדיניות והתיאוריה טוענות למגננה של "אף שעל" בקצה הקדמי ביותר של העומק האסטרטגי, ואילו רוב הצבא מבוסס על מילואים, לא היה עומק מערכתי, גם לא עומק טקטי.

לפני סיכום, שאלה נוספת: האם ליד הזרם התודעתי החתרני מבית מדרשו של צה"ל להתפשטות למרחב היה גם זרם פוליטי אזרחי מקביל? ומה הייתה השפעתו? נראה שבין מלחמת העצמאות למלחמת ששת הימים, את תפיסת ה"הליכה למרחב" לא ייצגה כמתבקש תנועת "חרות" הלאומית-ימנית, אלא דווקא "אחדות העבודה", בהנהגת יצחק טבנקין. עם זאת, השפעתה של זו עד

(7) מתוך ספרו של משה דיין, "מפה חדשה – יחסים אחרים", "עולם בחותם שינויים", הרצאה לסגל הבכיר של מערכת הביטחון, 5.12.1968.

הסמוראי (1967)

את החינוך הקולנועי שלי כילד רכשתי מסרטי יום רביעי בעשר בלילה בערוץ 1. למזלי הערוץ רכש באיזה דיל חבילת סרטי מתח צרפתיים נפלאים, ביניהם היה הסמוראי של ז'אן פייר מלוויל. בסרט אין כמעט דיאלוגים והוא עוקב אחר התנועות של אלן דלון כג' קוסטלו, רוצח מקצועי. דלון בעיני הוא נסיך. מין חץ מבדולח שברור לך שיתרסק. כבר לא מייצרים כאלה.

מלחמת ששת הימים לא הייתה מורגשת. אחריה היא החלה להתייחס חזק ונפגשה עם צה"ל בממשלות אשכול וגולדה מאיר עם השרים דיין, גלילי ואלון.

וכך טען דיין: "כאשר אנחנו טוענים כלפי המעצמות, כלפי דעת הקהל בעולם, או כלפי שר ההיסטוריה, שהערבים אינם רוצים לערשות שלום, איננו נותנים דין אמת לעצמנו בנקודה עיקרית אחת. אנחנו, לו רצינו לחזור עכשיו למצב שבו נמצאנו לפני המלחמה ולגבולות שמלפני המלחמה, לאותו הסכם שביתת הנשק ולאותם קווי שביתת הנשק, אפשר להניח שהיינו מגיעים לכך ללא קשיים... ומה שאנחנו רוצים זה דבר חדש: גבולות חדשים, מערכת יחסים חדשה, מדינה חדשה. רוצים שינויים יסודיים, ובדיוק דבר זה אין הערבים רוצים. בכך השוני בין גמר מלחמת ששת הימים לבין גמר מלחמה אחרת כלשהי בין מדינות שכנות אחרות כלשהן..."⁷

×

סיכום: החשיבה הצה"לית ממלחמת העצמאות דרך מבצע קדש ועד מלחמת ששת הימים, שאפשר לקרוא לה חשיבה אסטרטגית, הביאה לתוצאות צבאיות מרשימות בשתי מלחמות. אבל בסביבה בה האסטרטגית ואפילו הלאומית, חשיבה זו הייתה לא מאוזנת, נוקשה, לא מערכתית, וללא התפתחות תיאוריות רלוונטיות להבנת המציאות המתהווה. היה בה רכיב דומיננטי אחד – הליכה לטריטוריות רחוקות על מנת לספחן, מבלי שהומשגו ומומשו יחד. סי הגומלין שבין מבנה צה"ל, תיאוריה וטכנולוגיה, ומבלי שהובנו ההשפעות ההכרחיות של גידול טריטוריאלי מרשים על מדינת ישראל ועל צבאה.

כאשר נוספה ב'67' טריטוריה גדולה יותר מפי שניים מזו של ישראל המקורית, לא הייתה לצה"ל, גם לא לממשלות ישראל, הגות שהייתה יכולה להניע לחשיבה מחודשת ומחדשת. התוצאה הייתה מלחמת יום הכיפורים, שבחינת כל מושגיה מלמדת שאלה היו המורשגים הדומיננטיים של טרום '67. הנטייה הרווחת להאשים את אגף המודיעין במטכ"ל ואת יהירות הפיקוד הבכיר עוזרת מאוד לטשטש את בעיות החשיבה בצה"ל, שחסרה בה יכולת לחשוב על הדרך שבה אנו חושבים, ומדוע אנו חושבים כפי שאנו חושבים, ועד כמה אנו מסוגלים להשתנות בדפוסי החשיבה.

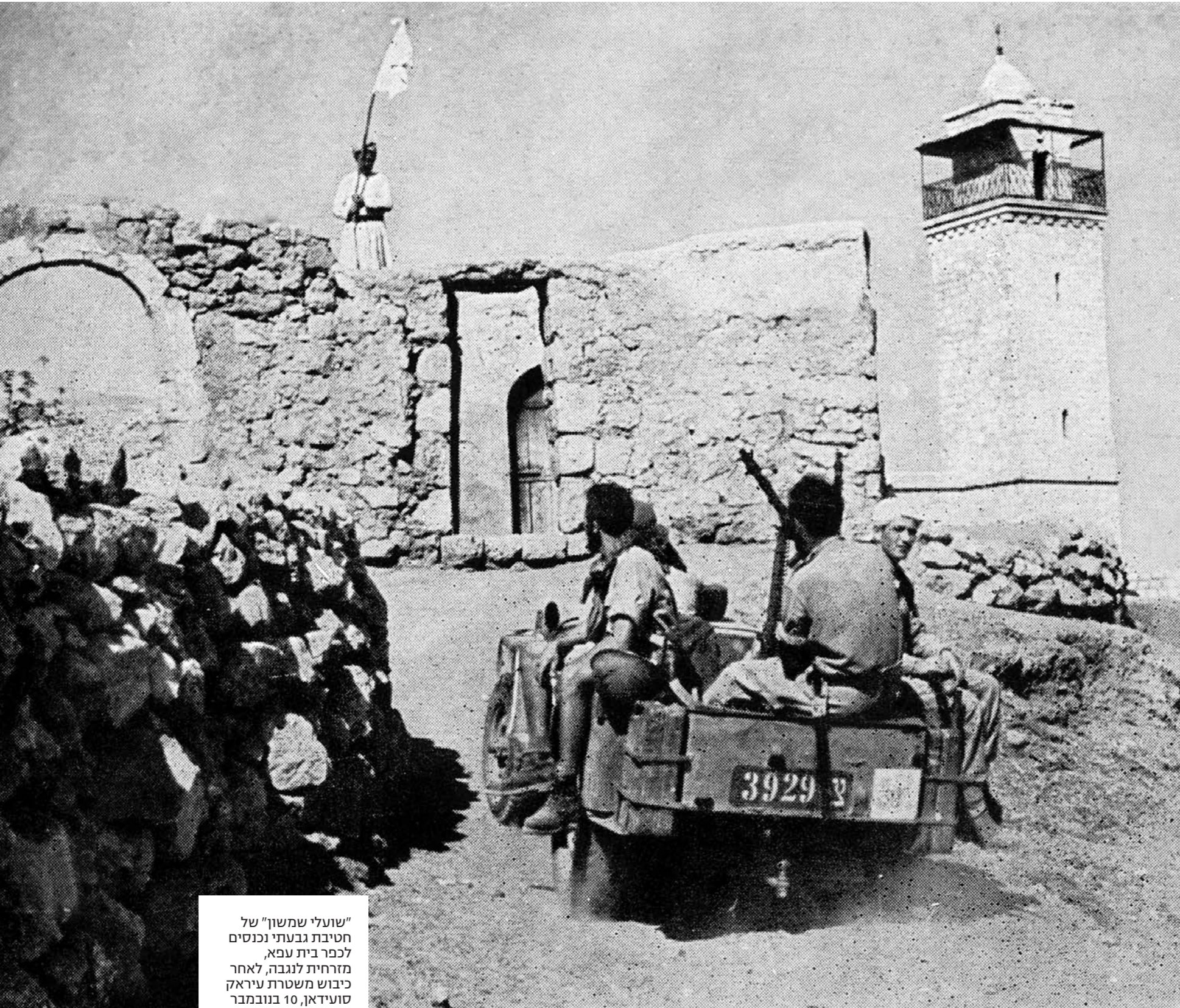
השאלות שנותרו – האם צה"ל היום יודע, מסוגל ומעוניין לבחון את יסודות החשיבה שלו, או שמא הוא משאיר הכול לממשלות שבהן לא מתפתח ידע מעבר לדיון במשברים שכבר התהוו? האם ממשלות ישראל, המדינאים והחברה כולה, התנערו מ"הטריטוריה הנוספת" כרכיב המרכזי בתפיסות הביטחון? חוששני שעדיין לא. X

על הסכסוך

פרופ' בני מוריס משוחח עם אורי אבנרי

כשפרופ' בני מוריס פגש את אורי אבנרי (השנה בן 90) התברר שהמחלוקת ביניהם היא על אמונה. מוריס, ההיסטוריון הספקן, לא מאמין שהפלסטינים יקבלו את עובדת קיומה של מדינת ישראל. אבנרי מאמין. במהלך המפגש התגלה שמוריס נולד בדיוק ביום שבו אבנרי כמעט נהרג (ב'48), עובדה שקירבה לבבות, אבל לא דעות. בעיקר ביחס ליאסר ערפאת

"שועלי שמשון" של חטיבת גבעתי נכנסים לכפר בית עפא, מזרחית לנגבה, לאחר כיבוש משטרת עיראק סועידאן, 10 בנובמבר 1948. הפליטים לא חולמים לחזור לישראל, בטוח אבנרי

הקדמה: לפיכך התכנסנו

אבנר אברהמי

בעקבות פרסום ספרו האחרון של פרופ' בני מוריס "מדינה אחת, שתי מדינות" (קיץ 2012), כתב אורי אבנרי ב"הארץ" (25 באוקטובר 2012): "זה ספר מסוכן, לא מפני שהוא מביא עובדות חדשות. להפך, הספר מחמם מחדש את כל הטענות הישנות והעבשות של הימין הציוני. זהו ספר מסוכן בגלל זהות המחבר". המחבר, על פי אבנרי, "הפך מיונה לנץ". מתי נחשב פרופ' בני מוריס יונה? ב־1988, עם צאת ספרו "לידתה של בעיית הפליטים הפלסטינים, 1947-1949", אז קוטלג כ"היסטוריון חדש".

במאמר תשובה לאבנרי ("הארץ", 4 בנובמבר 2012) כתב מוריס: "אבנרי טוען שהפכתי מ'יונה' ל'נץ', ורומז שעשיתי זאת מסיבות לא כשרות. אך אינני כזה או כזה. תמכתי בעקביות בעבר ואני ממשיך לתמוך בהווה בשתי מדינות לשני עמים ('נץ?'), הן מטעמים פרגמטיים והן מטעמים מוסריים. אבל אבנרי צודק בכך שדבר מה אכן השתנה אצלי, אך הוא לא נוגע לכתיבתי ההיסטורית, אלא להבנת את המצב הנוכחי".

על הבנת אותו "מצב נוכחי", ממשיך מוריס: "הסקוטי שפניהם של הפלסטינים אינם לשלום, אלא להמשך המאבק, ושהם אינם מכירים, באופן העמוק והבסיסי ביותר, בלגיטימיות של המפעל הציוני ולא ישלמו עם קיומנו כאן". על אבנרי אישית הוא כותב: "קצת קשה לאדם להודות שמפעל חייו בנוי על חלום באספמיה ושבמשך עשורים הונה ורומה על ידי אותם מנהיגים פלסטינים, מיאסר ערפאת ומטה, שהשקו והאכילו אותו במיטב תחמונתם".

אבנרי שבע המאבקים רואה כמובן אחרת את המצב. "האמת היא", כתב בביקורתו על מוריס, "שלכל אורך הסכסוך ההיסטורי היה הצד הציוני-הישראלי הגורם הפעיל, ואילו הצד הערבי-פלסטיני היה הגורם המגיב. לכן, אם מוציאים את כל המעשים שלנו מהתמונה ומראים רק את מעשי הצד הפלסטיני - נוצר סילוף היסטורי". ואת ספרו של מוריס הוא מגדיר כ"התפרצות מדהימה של שנאה".

שאלנו את פרופ' מוריס אם יסיכים להיפגש עם אבנרי כדי ללבן סוגיות שקשורות לסכסוך, ונענינו בחיוב. לפיכך באחד מימי יוני התכנסנו בביתו של אבנרי בתל אביב כדי לדון במצב, והימים ימי טרם נפילת מורסי במצרים וטרם חודשו השיחות עם הפלסטינים. את תמלול השיחה המוקלטת ערך פרופ' מוריס, והוא מובא לא לפני שאבנרי סמך ידו על הדברים.

הקיר מול הספה בסלון דירתו של אורי אבנרי, החוגג השנה יומולדת 90, גדוש בתעודות המעידות על פר־סיים שזכה בהם הודות לפועלו למען השלום. "אלה רק חלק...". הוא אומר. שאלתי אותו על פעילותו, העיתור נאית והפוליטית, מ־1950, השנה שבה החל את כהונתו בת ארבעים השנה כמו"ל ועורך "העולם הזה", ועד היום למעשה, פעילות שהביאה עליו עוינות מצד חלקים גדולים בציבור הישראלי. במשך עשרות שנים רבים אף ראו בו בוגד. איך זה לחיות עם שנאה שכזאת?

אבנרי: "חמש עשרה שנה, מ־1975 עד 1990, הלכתי עם אקדח ביד. ב־1975 הייתי קורבן לניסיון התנקשות שבו נפצעתי. אני אומר אקדח ביד, לא בכיס. לימד אותי גנדי, רחבעם זאבי, כשבא לבקר אותי והכתיב לי תנאי בטיחות. בין השאר הוא הכתיב לי איזה אקדח אני צריך, אקדח מאד מסוים, והוא אמר לי שאקדח בכיס או בנרתיק לא שווה כלום. אתה צריך אותו ביד בכל פעם שאתה במקום ציבורי. והמצאתי שיטה איך לעשות את זה".

אבנרי ממשיך ומסביר שהוא החזיק באקדח, בעצת גנדי, כשהוא נתון בתוך שקית, "כמו שקית קניות, עם האצבע על ההדק". לדבריו, גם בעת היותו חבר כנסת.

אני (מוריס): "מה היה יחסך לגנדי?"

אבנרי: "היו בינינו יחסים מוזרים. הוא הזהיר אותי מפני מזימות לפי גוע בי. כשהיה ראש אג"ם בצה"ל, פרסם כל שנה בפורים גיליון בשם "האגם הזה", שהיה פרודיה שלמה על "העולם הזה". כאשר התי נקשו בחיי ושכבתי בבית החולים, הוא ביקר אותי ונתן לי הוראות מפורטות איך לשמור על הביטחון שלי. בסוף ימיו העניק לי ראיון ארוך ואחר כך הודה לי בכתב על ההגנות שלו. כל זה למרות שהש־קפותינו היו מנוגדות לחלוטין, ולא פעם כיניתי אותו "פשיסט".

השנאה ברחוב כלפיו, אומר אבנרי, הייתה בשיאה בשתי תקופות: בזמן מלחמת לבנון הראשונה, שבה, ב־1982, נסע לביירות לפגוש את יאסר ערפאת, כשצה"ל הטיל עליו ועל כוחותיו מצור, וכאשר פרסם כמה שנים אחרי מלחמת ששת הימים כתבות ב"העולם הזה" על משה דיין, בהן גילה כי שר הביטחון גונב עתיקות.

אבנרי: "משה דיין היה אליל וחשתי מה זה שנאה, שנאה שאתה מרגיש אותה ברחוב, אנשים צועקים עליך. רק פעם אחת תקפו אותי פיזית". לדבריו היו גם תקופות הפוכות שבהן חש אהדה בציבור. אחריו הסכם אוסלו ב־1993, למשל, התייחסו אליו, לדבריו, כאל "נביא המדינה", בשל הטפתו לפתרון של שתי מדינות לשני עמים.

על רקע זה של פעילותו זו בת שישים ושלוש השנים, אני מעיר: "תהיתי מה נותן לך את הכוח, האופטימיות, להתמיד בזה, כנגד רוב עמך, לאור כל הכישלונות?"

מוריס: "האם ראית במלחמת תש"ח מעשים של אי טוהר הנשק?"
אבנרי: "אני לא נתקלתי במעשי טבח". **מוריס:** "ובהוצאה להורג של שבויים?" **אבנרי:** "מה שכן היה, קיבלנו פקודה להרוג כל פלח ערבי שחוזר לכפר שלו"

אבנרי: "אני קודם כול לא חושב שזה סיפור של כישלונות, לדעתי זה סיפור של הצלחה. תלוי על איזו רמה מדברים. אם זה ברמה הפוליטית, היום-יומית, ברור שזה כישלון, כישלון מותנה, מפני שהמצב יכול היה להיות הרבה יותר גרוע. אבל בעיני העניין הפוליטי הוא משני... החלק החשוב של התהליך זה השתלטות הרעיון של 'שתי מדינות לשני עמים' בתודעה הציבורית. ואני רואה את תפקידי במשך כל חיי ביצירת התודעה. ובעניין הזה אני חושב שהצלחנו לא רע".

אני: "אתה מתכוון שבישראל הצלחתם לא רע".
אבנרי: "כן ... לא רק בישראל. בעולם. הצלחנו חברי ואני. ב־1949, בשנת החיים הראשונה שלך" - ואבנרי מדבר מרום גילו - "אמרנו שצריך להקים מדינה פלסטינית לצד מדינת ישראל. אני לא חושב שהיינו מאה איש בכל העולם שהכירו בזה. היום זה קונצנזוס עולמי, של המעצמות, של המדינות, אפילו בסקרי דעת הקהל בציבור הישראלי. מבחינה זאת אני לא חושב שזה כישלון. ואני רואה את זה בממדים היסטוריים. כלומר, זאת מהפכה אדירה. מה שפה אני חנו מציעים זה להטות, לקחת תנועה היסטורית גדולה, הציונות, ובאיזשהו מקום לשנות את הכיוון שלה".

אני: "יש לי שתי הערות. אחת, אתה אומר שב־1949 הייתם מאה,

אבל ב־1947 העולם פסק שתקום מדינה פלסטינית לצד מדינה יהודית, כך שהרעיון הוא לא חידוש שלאחר המלחמה, הוא היה מקובל על כמעט כולם. אז אין בזה חידוש. דבר שני, הרעיון של מדינה יהודית לצד מדינה פלסטינית, זה לא מקובל על רוב הפלסטינים, או אולי אפילו על רוב העולם האסלאמי. הם לא רואים את ישראל, את התנועה הציונית, כלגיטימית, הם לא חושבים שצריך להיות לישראל קיום, והם מאמינים ומקווים שביום מן הימים המדינה הזאת תיעלם. אז אתה אומר ששכנעת בצד שלנו הרבה אנשים לקבל את רעיון המדינה הפלסטינית, ואני מסכים איתך, אבל בצד השני אני לא חושב שיש התקדמות. הייתי אומר שהעולם האסלאמי הולך אחורה בעניין זה".

לגבי הטיעון הראשון אבנרי פוסק שמלחמת תש"ח מחקה את הקונצנזוס ואת ההבנות מ־1947. העולם של לפני המלחמה, לדבריו, "נשכח לחלוטין ונעלם". לכן מה שהתקבל איכשהו, זאת אומרת החלטת החלוקה של עצרת האו"ם בכ"ט בנובמבר 1947, הוא "פשרה זמנית, זמנית מבחינת בן־גוריון, של מדינת ישראל הקטנה, וזה נמחק לחלוטין".

לגבי השאלה העיקרית – רעיון מדינת ישראל שאינו מקובל על ידי העולם האסלאמי, אומר אבנרי: "מלחמות בין עמים מסתיימות בשלום ארוך או זמני או קצר. זה מאוד תלוי אם השלום מתאים לאינטרסים של שני הצדדים. לגבי מדינת ישראל, נניח שברגע זה אנחנו עושים שלום עם העולם הערבי כולו. האם הוא יחזיק מעמד? לא אתה יודע ולא אני יודע, כיוון שזה תלוי איך הערבים יסתדרו בשלום הזה, איך הישראלים יסתדרו, אילו יחסים ייווצרו בין שני העמים. השלום הזה יכול להחזיק מעמד מאה שנה, הוא יכול להחזיק רק שנה אחת. מה שקורה עכשיו מושפע לא מעט על ידינו, לטובה או לרעה. אני כל השנים פחדתי פחד מוות מהפיכת הסכסוך הלאומי לסכסוך דתי. כיום אנחנו בדרך לדתיזציה של הסכסוך, שזה דבר רע מאוד".

אני: "מה זה אומר לגבי העניין שדיברת עליו, הכשרת התודעה [לשלום בצד הערבי]. העוינות לישראל רק גדלה בצד הערבי בשנים האחרונות".

אבנרי: "אני לא בטוח. כרגע רואים שהפערים בתוך העולם הערבי והמוסלמי והעוינות ההדדית הם שכולעים כל דבר אחר". **אני:** "זה כרגע. אבל אפילו המוסלמים השליטים במצרים (האחים המוסלמים), חלק מהאידיאולוגיה שלהם היא השמדת ישראל. זה לא היה נכון לגבי המפלגה של מובארק, לא היה חרות על דגלה להשיג מיד את ישראל. אבל האחים המוסלמים, מאז שקמו, היו עוינים את התנועה הציונית, רצו ורוצים בהשמדת ישראל. חסאן אל־בנה, סעיד

אבנרי: "אני אדם לאומי. אני מכיר בזה שהמסגרת הנורמלית של חיים קולקטיביים היא בתוך לאום. מתוך זה הלכתי לאצ"ל. מאותן סיבות אני מכיר בלאומיות הערבית בכלל והפלסטינית בפרט"

כתב, כולם".

אבנרי: "אני חושב שאתה מגזים לגבי האחים המוסלמים, אבל הם היו מפלגה נרדפת. הוגי הדעות שלהם ישבו בכלא, עונו, זה לא מפתח מצב רוח פייסני".

אני: "לא אנחנו עיינו אותם".

אבנרי: "מובארק זוהה כבעל ברית של ישראל".

אני: "אבל עינו אותם גם לפני מובארק. עינו אותם אצל סאדאת ואצל נאצר, גם המלך פארוק עשה את זה".

עליית האסלאמיסטים

אבנרי: "לגבי אסלאם בשלטון, השלטון האסלאמי הנוכחי הוא מתמתן בהשוואה לרטוריקה של מי שהיה לפני כן בראש המפלגות האסלאמיסטיות. והאסלאם איננו דבר מונוליטי וחד־משמעי כזה או אחר. הוא מתפתח בצורה שונה בארצות שונות. זה שהאסלאם משתלט, אנחנו לא לגמרי חפים".

אני: "אבל זה לא אנחנו, זה קרה בכל העולם האסלאמי בלי קשר אלינו".

אבנרי: "הפונדמנטליזם מנצח בכל העולם".

אני: "לא. רק בעולם האסלאמי".

אבנרי: "הוא התפתח בכל העולם".

אני: "למה, אובמה הוא פונדמנטליסט?"

אבנרי: "פונדמנטליזם מתפתח אצל הפרוטסטנטים".

אני: "אבל הפונדמנטליסטים לא ניצחו באמריקה. בעולם הערבי הם מנצחים. זה ההבדל. באמריקה הם מיעוט. גם בארץ הם לא רוב. כאן באזור הם הופכים לרוב, כבר הפכו לרוב".

אבנרי: "אתה לוקח תמונה של רגע, אבל אנחנו מדברים על תהליכים של עשורים. האביב הערבי לא אמר את המילה האחרונה. אנחנו באמצע, אולי אפילו בהתחלה של תהליך. אנחנו לא יודעים איך ייפלו דברים במצרים, איך בתוניסיה, אנחנו לא יודעים מה ייצא בסוריה... זה הפונדמנטליזם מנצח בכל מקום, זה אחת התופעות, לדעתי, הבלתי מוסברות. אף אחד לא יודע למה זה קורה ולמה זה קורה בעת ובעונה אחת בכל כך הרבה מקומות".

אני: "בעולם הערבי האסלאמי זה די מובן למה זה קרה. הם התייאשו מהפאן־ערביות והם התייאשו ממדינות הלאום הערביות. אלה לא הצליחו לא לשפר את מצבם הכלכלי ולא הביאו להגברת כוחם הפוליטי של הערבים".

אבנרי: "אני מסכים".

אני: "אז הם הלכו לדת".

אבנרי: "ולמה זה קורה אצלנו?"

אני: "אצלנו זה חלקית תגובה למה שקורה בעולם הערבי, וזה גם

אבנרי: "אני חושב שהשואה הורגת אותנו. קראתי לזה פעם הנקמה של היטלר. אנחנו לא מסוגלים לפעול כעם נורמלי בצורה רציונלית, לנהל מדיניות רציונלית, בגלל השואה"

עניין דמוגרפי. אין הסבר אחד. אבל זה לא אותנו מצב, כי אצלנו הם לא שולטים. הם חברים בקואליציה, אבל הם לא ראשי הממשלות".

אבנרי: "יש אומרים שהם בדרך. בארצות הברית השפעתם של האוונגליסטים כבירה. יש לך גם התגברות הפונדמנטליזם אצל הברו־היסטים, לא?"

אני: "אינני יודע".

אבנרי: "עכשיו בבורמה בודהיסטים שוחטים מוסלמים".

אני: "אבל המוסלמים הם אלה שעושים צרות בכל העולם. בפי ליפנים, בניגריה, בתאילנד, בלונדון, במאלי, בבוסטון, וזה בלי לדבר על מה הערבים המוסלמים עושים בארצות שבהן הם רוב. כמעט בכל מקום שיש מוסלמים יש לך צרות. ואתה מאשים את הברו־היסטים".

אבנרי: "אבל הצרות הן לא תמיד מצד המוסלמים. הן לעתים דווקא נגד המוסלמים".

אני: "בפיליפינים ובניגריה ובתאילנד זה המוסלמים שמתמרדים, טרוריסטים".

אבנרי: "אני לא חושב שזה נכון. אני חושב שאפשר לקבוע ככלל שבתקופה שלנו הפונדמנטליזם הדתי שהולך וגובר הוא ניגוד מוחלט למה שהיינו בטוחים שיקרה כשהיינו ילדים, כשהיינו צעירים. בן־גוריון לעולם לא היה נותן לדתיים מה שהוא נתן להם אלמלא האמין שהם הולכים למות, זאת אומרת להתמעט, לגווע. גם אני טעיתי. אני מוכרח לומר שאני הייתי בטוח לחלוטין שהדתיים הולכים למות, פשוט, פיזית. בתור ילד הייתי בנהלל. בנהלל בנו קודם כל רפי־תות, אחר כך בנו בתים לבני אדם, אחר כך בנו בניין פאר לתנובה, אחר כך בנו את בית העם. לא בנו בית כנסת. זה היה איזה מחסן, צריף כזה נידח, שם הלכו הזקנים והסתכלו עליהם ברחמנות וחשבו טוב, הם ימותו ובזה ייגמר העניין. זאת הייתה האווירה הכללית. כולנו האמנו כך, ואני בילדותי לא ראיתי כיפה בארץ. לא היו כיפות. אנשים דתיים באמת הלכו עם קסקטים בשביל להסתיר את הכיפה, וקרה משהו בלתי צפוי לחלוטין, ולדעתי לא נחתך מספיק מהשורשים, קרתה יהודיזציה של מדינת ישראל".

לדברי אבנרי, גם הזיקה לדת ולמסורת של יוצאי אסיה ואפריקה לא מסבירה את מלוא התופעה.

אבנרי: "העלייה מארצות האסלאם, שהייתה יותר דתית, לא הייתה אגרסיבית. היא לא הייתה דת אגרסיבית".

אני: "הם השתנו פה".

אבנרי: "הם השתנו בישיבות הליטאיות. הם לובשים בגדים של ליטא מהמאה ה־17, או משהו, עם המגבעות המגוחכות האלה של הרב מצגר. אני מקווה שהיא תופעה חולפת. פונדמנטליזם לא פותר שום בעיה".

אני: "על כל פנים הייתי אומר שעדיין יש הבדל. דרעי ושותפיו עדיין לא אומרים 'יש להחריב את איראן', לא אומרים 'נטיל עליהם פצצת אטום', שזה בערך מה שאומרים בצד האיראני, הפונדמנטליסטי, נגד ישראל. אין כאן סימטריה".

אבנרי: "אני לא בטוח. אני כן בטוח שביום מן הימים תעלה ההצעה הזאת. לאיראן תהיה פצצה אטומית, אני חושב שאי אפשר למנוע את זה, ואז השאלה היא מה תעשה הפצצה האטומית שלנו. זה יעלה בשני הצדדים. הצעות שהיום אולי נראות מטורפות, בעתיד אולי זה ייראה פחות מטורף".

אני: "אתה מתכוון שישראל אולי תתפתה להתקיף קודם מיוחד הפצצה האיראנית?"

אבנרי: "זאת אפשרות קיימת. יש איזשהו כלל שכל נשק, כשהוא נמצא, מדגדג בידי בעליו".

אני: "אבל זה לא היה נכון לגבי פצצות אטום. השתמשו בהן פעם אחת בלבד, ומאז עברו למעלה משישים שנה ללא שימוש בנשק גרעיני".

תש"ח, צדקת הדרך, טוהר הנשק

שאלתי את אבנרי לגבי מלחמת תש"ח. האם ראה בה אז, כששירת ביחידת הסיור של חטיבת גבעתי, "שועלי שמשון", מלחמה צודקת.

האם הוא רואה בה היום מלחמה צודקת – מבחינת היהודים.

אבנרי: "את דעתי על המלחמה לא שיניתי".

אני: "האם אתה באמת יכול לשחזר היום מה חשבת אז?"

אבנרי: "בהחלט".

אני: "מה חשבת?"

אבנרי: "כתבתי על זה שני ספרים, 'בשדות פלשת' (1949) ו'הצד השני של המטבע' (1950). אם לדבר במושגים של צודק ולא צודק, אני חושב שהמושגים לא רלוונטיים, חוץ מאשר לתעמולה".

אני: "לא, לא נכון. לוחם רוצה לדעת שהוא צודק כאשר הוא נלחם. האם אז הרגשת שאתם צודקים?"

אבנרי: "הרגשנו שאין ברירה. הסיסמה הזאת, ש'אין ברירה', הייתה מוחשית לחלוטין אצל כל אחד מאיתנו".

אני: "לא הרגשת, מחוץ לסיסמה, שזאת מלחמת צדק?"

אבנרי עם ערפאת, ביירות הנצורה, קיץ 1982. "הוא נתן בי אמון. יכולתי להיות סוכן המוסד" | צילום: ענת סרגוסטי

מוריס: "אולי ערפאת עבד עליך?"
אבנרי: "אני אדם מאוד לא תמים".
מוריס: "יש אנשים שאומרים
שאתה תמים". אבנרי: "ברור
שישנה אפשרות שערפאת עבד
עלי". מוריס: "השבת על זה גם
בזמן שדיברתם?" אבנרי: "כן"

עת הרג. לפני כיבוש אשקלון גבעתי הוציא כרוז מיוחד לכל החיילים לא לבזוז. בלשון מאוד חריפה. [חיילים] לקחו סובנירים, כל מיני דברים, חרבות, כאפיות, מסבחות. אבל ביזה ממש לא הייתה... לא יכולנו, לא הייתה הזדמנות, אנחנו הלכנו הלאה."

אני: "אתה היית בזמן הכניסה לאשקלון?"

אבנרי: "בקרבה. הייתי בחוליקאת למחרת הקרב. אני זוכר בשדה היו מונחות כמה גופות של מצרים. תפסנו עמדה בראש הגבי עה, ואני התנדבתי ללכת קדימה ולהיות תצפיתן, וישבתי לבד על ראש גבעה, הנוף משתרע לרגלי עד הים מדרום לאשקלון. אני זוכר שראיתי מרחוק לאורך הים שיירה אינסופית של בני אדם. אלה היו אנשי אשקלון."

אבנרי נזכר גם בימי הפלישה הפאן-ערבית, כולל זו של צבא מצרים, באמצע מאי 1948. הוא ער לוויכוח הקיים בין היסטוריונים על נסיבות עצירת הפלישה של צבא מצרים לאורך דרך הים בכיוון

האם ראית במלחמה מעשים של אי טוהר הנשק, או אפילו השתתפת בהם? היו בדרום בזמן שירותך שם מעשי טבח."

אבנרי: "אני לא נתקלתי במעשי טבח."

אני: "ולא השתתפת?"

אבנרי: "גם לא ראיתי."

אני: "ובהוצאה להורג של שבויים?"

אבנרי: "מה שכן היה, ועל זה כן כתבתי, קיבלנו פקודה להרוג כל פלח ערבי שחוזר לכפר שלו."

אני: "וביצעתם את זה? יצא לך לבצע את זה?"

אבנרי: "אני לא ביצעתי, אבל הפלוגה ביצעה, בוודאי."

אני: "ואיפה אתה היית?"

אבנרי: "הייתי עד ראייה, הייתי שם. בחודשים האחרונים של המלחמה, מאוקטובר והלאה."

אני: "כשהם התחילו לחזור לכפרים."

אבנרי: "פשוט הפקודה הייתה, אני כתבתי אותה ב'הצד השני' והספר לא עבר צנזורה. טענתי שזו ספרות, שיניתי את כל השמות של המקור מות, של האנשים, הכול. אבל הכנסתי את הפקודה שהקריאו לנו לפני הפעולה, להרוג כל ערבי שבו ניתקל. זה בוצע. עם זאת, אני מעולם לא ראיתי במלחמה מעשי אונס. טוענים שהיו מעשי אונס. אני מוכרח לומר שזה לא נראה לי. הרבה זמן אמרתי שזה לא יכול להיות."

אני: "יש לזה תיעוד, זה קרה."

אבנרי: "לא בגבעתי. אני לא שמעתי. בצבא הרי דברים מתגלים, לא נשמרים בסוד."

אני: "ומעשי ביזה, בכל מקום הייתה ביזה."

אבנרי: "ביזה, בגבעתי הקפידו על מניעת ביזה יותר מאשר על מני

אותה."

אני: "האם היה צדק בצד שלהם?"

אבנרי: "מבחינתם."

אני: "לא, לא בתביעה הלאומית שלהם, אלא ביציאה למלחמה, אולי להחריב את היישוב? האם זה צודק? האם מצד המדינות הערביות

השכנות זה היה צודק לפלוש לפלסטיין?"

אבנרי: "מבחינתם זה נראה כך. אנחנו יושבים בארץ, יום אחד באים אנשים זרים מכל מיני מקומות בעולם וטוענים שזו הארץ שלהם, חדרו קודם בשקט, ועכשיו, ב-1948, בכוח, ורוצים לכבוש, והחכמים ביניהם גם הבינו שרוצים לגרש אותם. זה היה ברור."

אני: "אבל פתרון החלוקה קיבל את הגושפנקא של העולם הנאור, וגם היהודים באמת היו כאן פעם. אפילו הערבים הבינו זאת. אפילו שהם מתכחשים לזה היום. הם ידעו את זה אז. הם, בתקופת המופת תי חאג' אמין אל-חוסייני, ידעו ואישרו שבהר הבית היה בית מקדש יהודי."

אבנרי: "אם העולם כולו יחזור למקום שהיה לפני אלפיים וכמה שנים, לאן נגיע? מיליארדים יצטרכו לזוז על פני כדור הארץ. זה היגיון שרק היהודים מחזיקים בו."

אני: "אבל אתה תמכת בהיגיון הזה ב-1948, שיש להקים מדינה יהודית במקום שפעם היהודים היו בו."

אבנרי: "לא אכפת לי אם היהודים היו פה אי פעם או לא. אנחנו היינו קיימים פה ב-1948. מבחינתי זה היה פשוט."

אני: "התביעה ההיסטורית לא עניינה אותך ב-1948?"

אבנרי: "עניינה אותי מבחינה אינטלקטואלית, ללא שום קשר לאירועים האמיתיים ב-1948."

בהמשך הדיון ב"צדקת הדרך" שאלתי את אבנרי על מוסר המלחמה של צה"ל בתש"ח.

אני: "פרסמת שני ספרים על חוויותיך בתש"ח - 'בשדות פלשת' ו'הצד השני של המטבע', שנה לאחר מכן."

אבנרי: "ב'הצד השני' תיארתי כל מה שראיתי, ב'בשדות פלשת' אין כל מה שראיתי, רק חלק ממה שראיתי. זה נכתב במהלך המלחמה, משבוע לשבוע (אבנרי פרסם בזמן המלחמה מאמרים בעיתונים, שהם עיקר החומר ב'בשדות פלשת'), והצנזורה מחקה מה שמחקה. את 'הצד השני' כתבתי שנה אחרי, כשהייתי כבר חופשי ובלי מחשבה על צנזורה, בלי מחשבה על הורים שכולים ודברים כאלה שלקחתי בחשבון כשכתבתי את 'בשדות פלשת'."

אני: "אבל למעשה, לא כתבת בו על אי טוהר הנשק, לא היה שם תיאור של מעשי טבח בידי חיילי צה"ל, הוצאה להורג של שבויים."

אבנרי: "לא חושב שאז חשבתי בדיוק במושגים האלה, אבל בדיעבד אין ספק שזה היה צדק מול צדק. הוויכוח צריך להתחיל הרבה לפני זה, האוריינטציה של התנועה הציונית, מאז היווסדה ועד נגיד 1948."

אני: "אתה לא עונה לי על השאלה."

אבנרי: "אני הרי כתבתי חודשיים לפני המלחמה, הוצאתי חוברת שנקראה 'מלחמה או שלום במרחב השמי', בה הטפתי למדינה אחת בארץ ישראל, לא מחולקת, שבה התנועה הלאומית הערבית והתנועה הלאומית היהודית ישתלבו ליצירת 'לאום ארצישראלי אחד'. אבל ברגע שפרצה המלחמה היה ברור שהכול הפך בן רגע ללא רלוונטי ומתחיל עולם חדש. המלחמה הייתה על חיים ועל מוות לשני הצדדים. קראו לה בשמות שונים, 'מלחמת הקוממיות', 'מלחמת השחרור', שחרור ממה? אנחנו, ב'העולם הזה', הכנסנו את השם 'מלחמת העצמאות', אבל אני אומר שהשם הנכון הוא 'מלחמת החלוקה'. אני חושב שיש סוג של מלחמות, כמו בבוסניה למשל, כששתי אוכלוסיות לוחמות על אותה ארץ, כולה, ושואפות לכבוש את הארץ, או חלק גדול ככל האפשר של הארץ, בלי האוכלוסייה השנייה, כלומר, מלחמה של טיהור אתני. זאת הייתה מלחמה של טיהור אתני, שהייתה גם מלחמה לחיים ולמוות ומלחמת אין ברירה. הכול יחד."

אני: "ואיך אתה רואה את זה היום?"

אבנרי: "ככה אני רואה את זה גם היום. הטיהור האתני שאתה כתבת עליו, אנשים בדרך כלל שוכחים שזה היה טיהור אתני בשני הצדדים. היה טיהור אתני של יהודים בצד הערבי, אבל קטן, מפני שהם לא כבשו הרבה. אבל איפה שהם כבשו - לא נשארו יהודים, כמו שאצלנו לא נשארו ערבים."

אני: "מבחינת הצד הערבי, הפלסטינים ומדינות ערב, המלחמה לך עתך הייתה צודקת?"

אבנרי: "בוודאי. הפלסטינים ודאי, רק שהם לא היו מסוגלים לנהל

אבנרי: "היו ביני לבין ערפאת יחסים מאוד מוזרים. אני הבנתי אותו... משני הצדדים היה אמון מוחלט. איזושהי סימפתיה. מאוד חיבבתי את חוש ההומור שלו. היה לו חוש הומור בלתי רגיל"

תל אביב.

אבנרי: "יש הטוענים שאנחנו, גבעתי, עצרנו אותם באזור גשר 'עד הלום' וכיוון שאני הייתי שם אז זו גאוותי... אני גם זוכר יום שבו הם הגיעו לאיסדוד (אשדוד), פנו צפונה ומזרחה, כבשו את גבעה 69 ואותנו הבהילו לשם, אותנו אני מתכוון הפלוגה שאחר כך נקראה 'שר עלי שמשון', ותפסנו עמדות בשולי בית דראס... באיזה חורש שם... ונערכנו להתקפה שלהם. וכל מה שהיה למדינת ישראל בין מצרים לתל אביב היו חמישים איש עם רובים, עם פ.י.א.ט. (נשק אנטי טנקי דמוי בזוקה), שלא היינו בטוחים אף פעם מה טיבנו, ובקבוקי מולוטוב. וככה עצרנו את המצרים. אילו לצבאות הערביים היה מטה מאוחד...".

השואה והשפעתה

אבנרי נולד בעיירה בקם בגרמניה ב־1923 ועלה ארצה עם משפ־חתו ב־1933, והוא בן עשר.

אני: "איזה מקום תופסת השואה בתודעה שלך היום?"

אבנרי: "אני ראיתי את השואה מרחוק כמו כולנו פה בארץ, אבל כיוצאי גרמניה אנחנו הבנו מה זה גרמניה ומה זה הנאצים... לאני שים מסוימים לקח הרבה זמן לתפוס... ואנחנו, שחיינו בארץ בזמן השואה, האמת היא שלא עשינו כלום".

אני: "אולי אי אפשר היה לעשות הרבה?"

אבנרי: "זה ויכוח. העובדה, השכחנו. היו כל מיני תירוצים: מגיע להם, למה הם לא באו הנה כשאנחנו באנו, ולמה הם לא נלחמים שם והולכים למות כצאן לטבח, כל השטויות האלה. בזמן שזה קרה היו שאמרו שזה בכלל תעמולת מלחמה, כמו סיפורי הזוועה במל־חמת העולם הראשונה.

"כשהרוסים כבשו את מיידנק אני חושב שזאת הייתה נקודת המפנה, ראו פתאום את המציאות ואז הבינו מה באמת קרה, ואז

אבנרי: **"גם אני התנגדתי לחלוקה... היה חבל לי על הארץ". מוריס: "רצית את ארץ ישראל השלמה?" אבנרי: "כן, ארץ ישראל, פלסטין, השלמה. לא דו־לאומית. אבל האמנתי ברעיון שאפשר להקים מבנה משותף"**

בא גל נגדי אדיר שהציף את היישוב ואת כל האנטישמיות (הכוונה לבוז ולעוינות לגלותיות וליהדות הגולה) שהייתה בסיס התודעה הלאומית עד לאותו רגע, בסיס מערכת החינוך העברית".

אני: "אנטי גלותיות?"

אבנרי: "אנטישמיות במילים אחרות. הציונות הייתה תנועה אנטי־שמית, מה לעשות".

מפריעה לאבנרי מה שהוא מכנה "האינסטרומנטליזציה של השואה" – "השימוש בשואה לכל מיני מטרות פוליטיות ומדיניות". **אני**: "שאתה מאמין שישראל עושה, שמנהיגי ישראל עשו בעבר". **אבנרי**: "אין ספק, עשן, עושים ויעשו. זה פשוט מכשיר יותר מדי טוב... אני חושב שהשואה הורגת אותנו. קראתי לזה פעם הנקמה של היטלה. אנחנו איננו יכולים, לא מסוגלים, לפעול כעם נורמלי בצורה רציונלית, לנהל מדיניות רציונלית, בגלל השואה. השואה מעוותת את הנפש הלאומית כמעט ללא תקנה".

אני: "אבל זה טבעי, אולי אי אפשר היה לצפות למשהו אחר. אחרי שדבר כזה קורה לעם".

אבנרי: "יכול להיות... אני רק מתאר את התוצאות. אני לא אומר אם אפשר היה למנוע את זה. אבל ודאי שאפשר למנוע את האינדוקט־רינציה המפורטת ואת הריטואל".

אני: "שישכחו מהשואה?"

אבנרי: "את הפולחן, את שליחת הנוער למחנות".

אני: "אתה מעדיף שישכחו את השואה?"

אבנרי: "לא. הייתי רוצה משהו באמצע. אני לא יודע איך הארמנים מטפלים בשואה שלהם, למשל. הייתה עכשיו שואה ברואנדה, אבל הם מתגברים על זה כנראה. יש מקום בין לשכוח לבין שזה ימלא את עולמנו הרוחני טוטלית. ליבוביץ אמר שהדת היהודית מתה לפני מאתיים שנה, ומה שמאחד את היהודים בכל העולם היום זו השואה. יש בזה משהו. אני חושב שזה הורס אותנו, זה גדל וגדל אצלנו דור אחרי דור, שמכניסים לו מהרגע הראשון שהעולם כולו נגדנו, שכולם רוצים להשמיד אותנו, ובמהדורה המקומית שכולם רוצים לזרוק אותנו לים".

אני: "אבל אולי זה נכון שכולם רוצים לזרוק אותנו לים, לפחות אלה בסביבה הזאת".

אבנרי: "אני מודה. גם לפרנואידים יש אויבים אמיתיים, אבל ברגע שאתה מניח את זה כהנחת יסוד ולא טעונה הוכחה".

אני: "הם סיפקו קצת הוכחות".

אבנרי: "אתה לא מסוגל לנהל מדיניות מפוכחת, כזו שעם חייב לנהל כדי לשרוד. אני חושב שהשואה פוגעת קשות בכושר השרי־דות שלנו".

אבנרי: **"אני דוגל גדול בז'בוטינסקי. אני הושב שהוא היה המנהיג הציוני היחיד שהייתה לו מחשבה ברורה ורציונלית. ז'בוטינסקי כתב שהתגובה הפלסטינית היא טבעית, ושכל עם אחר היה מגיב לציונות באותה צורה"**

האצ"ל והטרור

אבנרי מספר שהוא הצטרף לאצ"ל ב־1938, בהיותו נער בן חמש עשרה, ועזב את הארגון אי שם ב־1942.

אני: "בשנים 1938־1939 האצ"ל ביצע פעולות טרור נגד ערבים, הנחת פצצות בתחנות אוטובוסים ובשווקים".

אבנרי: "דברים חמורים מאוד".

אני: "היית אמנם צעיר, אבל לא ראית בדברים האלה פעולות טרור?" **אבנרי**: "בטח שכן... אני הייתי טרוריסט. הייתי צעיר מדי לקחת חלק בפעולות, אבל אני הפצתי את הכרוזים של הפעולות והתגאינו בהן. אצ"ל היה ארגון טרור במלוא מובן המילה. בתקופה ההיא, לפני בגין (מנחם בגין הפך למפקד האצ"ל בסוף 1943), חשבתי שזה מוצדק, לא האמנתי בהבלגה (מדיניות ההתאפקות של היישוב, בהדרכת בן־גוריון, לאורך המרד הערבי, 1936־1939), הייתי בצד של ז'בוטינסקי".

אבנרי מגדיר את עצמו כ־nationalist או, "אני אדם לאומי", הוא אומר, "זאת אומרת, אני מכיר בזה שבשלב הנוכחי של התפתחות האנושות המסגרת הנורמלית של חיים קולקטיביים היא בתוך לאום, בתוך אומה. מתוך זה הלכתי לאצ"ל, בשביל לגרש את האנג־לים. פשוט. חשבתי שמגיעה לנו עצמאות. מאותן סיבות בדיוק אני מכיר בלאומיות הערבית בכלל והפלסטינית בפרט. ואני מבין שכדי שיהיה שלום צריכים להכיר בלאומיות הפלסטינית".

אני: "והיום, איך אתה מסתכל על טרור? טרור נגד אזרחים?"

אבנרי: "כל מלחמה היא נגד אזרחים. אני לא רואה שום הבדל בין מי שמטיל פצצה ושורף עיר שלמה כמו דרזדן, לבין מפגע עם גורת נפץ שמפוצץ את עצמו והורג עשרה או ארבעים איש. מה ההבדל?" **אני**: "עוזב את דרזדן. יש הבדל בין להילחם נגד אויב חמוש לבין הרג בכוונה תחילה של אזרחים. יש הבדל. המטיל פצצה על בית טרורי־סט בעזה מנסה להרוג רק את הטרוריסט בתוך הבית. לפעמים הוא הורג גם אזרחים מסביב. אך הרבה מהפעולות [של ישראל נגד טרו־ריסטים] הן נקיות לחלוטין מהבחינה הזאת. יש הבדל. הטרוריסט שבא לאוטובוס מספר 18 רוצה להרוג אזרחים. זה חלק מהמטרה, להפחיד את האוכלוסייה. הטייס רוצה להרוג את הטרוריסט בלבד. יש הבדל".

אבנרי: "תן לטרוריסט טנק או מטוס, והוא לא יעשה את זה".

אני: "אין לדעת".

אבנרי: "טרור הוא הנשק של החלש. בכל מקום בעולם. תמיד היה". **אני**: "לא בטוח. יכול להיות שאם תיתן לו טנק הוא יעשה גם את זה וגם את זה. הטרור של היהודים נגד הערבים ב־1938, לשים פצצה בחיפה בשוק הערבי, היה מוצדק, אם כן?"

אבנרי: "זה לא היה מוצדק, זה היה נכון. זה היה הדבר הנכון, ככה הרגשתי אז".

אני: "וכך אתה חושב גם היום?"

אבנרי: "כך אני חושב גם היום. בנסיבות ההן זה היה הדבר הנכון לעשות".

אני: "אבל אז ההגנה גינתה את זה, הרבנים הראשיים גינו, חיים ויצ־מן גינה".

אבנרי: "הסוכנות היהודית תמכה בזה".

אני: "לא, לא, לא, הם גינו את זה. אתה יכול להגיד [זאת אומרת, לחשוד] שבסתר ליבם [רבים] ראו בזה משהו רצוי [אבל הם גינו את זה]. ההג־נה כמעט לא ביצעה פעולות נגד אזרחים במכוון".

אבנרי: "ההגנה לא הייתה תנועת שחרור. היה להם שיתוף פעולה די הדוק עם הבריטים. הם ניסו להימנע מלהילחם, והם השקיעו את המאמץ העיקרי שלהם בהעפלה".

אני: "תלוי באיזו תקופה".

אבנרי: "הערבים היו כאן כשאנחנו באנו לארץ וקמה האומה... אומה עברית, ולא השכלנו לעשות את זה בצורה שתמנע סכסוך, אם אפ־שר היה למנוע אותו".

אני: "האם אפשר היה למנוע אותו?"

אבנרי: "לא נעשה ניסיון, אנחנו לא יודעים".

אני: "הייתה 'ברית שלום', למשל (תנועה קטנה של יהודים שהציעה בשנות העשרים והשלושים הקמה של מדינה דו־לאומית), אבל הם לא מצאו פרטנר בצד הערבי".

אבנרי אומר שהערבים ראו בהצעה הדו־לאומית "תרמית", כי היהודים רצו כוח שווה לערבים בעודם רק חמישית מאוכלוסיית ארץ ישראל, והוא משיב לשאלה אך מעלה קושיה, או התרסה, משלו: "אחרי מהפכת הטורקים הצעירים באיסטנבול פנו מנהיגים ערבים בארץ להנהגה הציונית והציעו לעשות ברית בין הערבים ליהודים בארץ, כדי לדרוש אוטונומיה באימפריה העות'מאנית. ומקס נורי־דאן, שאז היה נשיא ההסתדרות הציונית ענה: 'הארץ בידי הטורקים, ואנחנו תומכים בהוד מלכותו הסולטאן'. היינו צריכים להחליט אז אם ללכת עם הטורקים נגד הערבים, או עם הערבים נגד הטורקים, והלכנו עם הטורקים".

אני: "האם אפשר היה להגיע להסכם אחרי 1917־1918 (אחרי

ביקור סאדאת, 19 בנובמבר, 1977. תודעה
מלחמתית של עם השתנתה ברגע אחד
| צילום: משה מילנר, לע"מ

אבנרי: "סאדאת היה איש מאוד מוזר. גם טיפש וגם נבון. היה לו חוש דרמטי וכיטהון עצמי, למרות שכולם השבו שהוא טיפש. הוא הוכיח שלפחות עד מידה מסוימת אפשר לשנות תודעה לכיוון ההפוך"

1988 של המועצה הלאומית הפלסטינית (שאבנרי אומר שאימצה את רעיון הפשרה הטריטוריאלית)."

אני: "אתה אמרת לי [בהקשר אחר] שלציבור בארץ חושים בריאים, אז אולי יש לו חושים בריאים גם לגבי ערפאת והערבים?"
אבנרי: "החושים של הציבור עוצבו על ידי מערכת החינוך. פעם בן גוריון מכר 'עוזים' לגרמנים. ניגש אלי אז משה סנה ושאל לדעתי על דעת הקהל. אמרתי שאני חושב שלרוב הציבור זה מחניף שאנחנו מוכרים נשק לגרמניה. הוא הסתכל עלי ככה ואמר: 'תן לי את קול ישראל לחודש (זאת אומרת, שליטה על הרדיו) ותראה מה הציבור יחשוב'. אני חושב שקל לשנות את דעתו של הציבור."

אני: "זה נכון שעשו את זה בגין וסאדאת [לגבי הציבור הישראלי] בנוגע להחזרת סיני."

אבנרי טוען שהמהפך אצל ערפאת - מרצון וממדיניות להשמיד את ישראל לנכונות לפשרה טריטוריאלית של שתי מדינות לשני עמים - התרחש מיד אחרי מלחמת יום כיפור, ב־1973.

אבנרי: "ערפאת החליט ב־1973 שאין אופציה צבאית. זו הייתה המסקנה שלו מהמלחמה, ואז הוא עלה בצורה לגמרי עקבית על דרך השגת הסדר עם ישראל, ומאז פעל בצורה שיטתית וסבלנית להשיג את הסכמת עמו. הבעיה שלו לא הייתה לשכנע אותנו, ה־בי עיה שלו הייתה לשכנע את התנועה שלו."

הקשיתי על אבנרי. הזכרתי שבעשורים אחרי 1973 ערפאת אמר הרבה דברים הפוכים - למשל אותו נאום במסגד ביוהנסבורג שהוקלט ב־1994, שם למעשה אמר הודה שהצטרפותו לתהליך אוסלו הייתה הונאה.

אבנרי: "כשמנהיג עושה צעד שהוא גובל בבגידה בעיני חלק ממעריציו ונוגד את עקרונות היסוד של תנועתו, אז הוא נואם. והוא לא נואם כדי להצדיק את הצעד, הוא נואם בכיוון ההפוך... הוא הלך על חבל דק מאוד בגובה רב... הוא רצה לקחת את התנועה הזאת, שגדלה על אמונה שישראל לא צריכה להיות שם, שהיא לא חוקית, להסכם מדיני. להסכם עם ישראל הזאת, מדינת השודדים. אני עק־בתי אחרי זה מקרוב. רגע אחד הוא הרגיש שהוא יותר מדי התקדם, אז נסוג אחורה. ניסה עוד פעם, ניסה מכיוון אחר, בעניין זה הייתה מה שאתה קורא 'השקרנות שלו'. כך הוא סחב איתו גם את החמאס וגם את המרקסיסטים... עד שהשיג את ההחלטה המפורסמת ב־

אבנרי מזכיר את עיסאם סרטאווי, בכיר פת"ח שאיתו קיים מגעים תכופים מאז 1975. הם הרבו להופיע ביחד על במות שונות.

אבנרי: "סרטאווי תמיד היה מתחיל בדבריו ואומר שאנחנו שני־נו טרוריסטים ותיקים". את ערפאת פגש אבנרי, לדבריו, "עשרים, שלושים פעם". מספר שישבו יחד שעות.

אני: "איך תגדיר אותו? הוא היה 'חבר', 'ידיד', סתם מפגשים של פוליטיקאי ועיתונאי?"

אבנרי: "אין אפשרות להגדיר, הוא הגדיר אותי כידיד."

אני: "מה זה - friend?"

אבנרי: "כן. friend. אולי הוא התכוון comrade, אני לא יודע. הוא היה ראש מדינה, ואני לא. היו בינינו יחסים מאוד מוזרים. קשה מאוד להגדיר אותם. אני הבנתי אותו. כלומר, לא חשוב מה הוא אמר, אני ידעתי למה הוא מתכוון. כשהלכתי לבקר אותו בביירות ב־1982 הוא חשב שסיכנתי את חיי בשביל לפגוש אותו. מצדו הוא נתן בי אמון. יכולתי להיות סוכן המוסד שבא לרוצחו, או לסמן את מיקומו עבור חיל האוויר הישראלי, שצד אותו במשך שבועות בזמן המצור על ביירות. משני הצדדים היה אמון מוחלט. התברר לי שהוא קרא לפני זה, במשך שנים, את המאמרים שלי, כשהייתה מהדורה ערבית של 'העולם הזה'. הייתה איזושהי סימפתייה בינינו. מאוד חיבבתי את חוש ההומור שלו, היה לו חוש הומור בלתי רגיל."

אני: "דיברתם באנגלית?"

אבנרי: "באנגלית."

אני: "האנגלית שלו הייתה משובשת".

אבנרי: "תמיד היה מישוהו לידו... אם היה צורך לתרגם. אני מאוד הערכתי את התפקיד ההיסטורי שלו."

אני: "שהוא איחד את התנועה הלאומית הפלסטינית?"

אבנרי: "הוא הקים אותה, למעשה מאשפתות. כשהוא התחיל בסוף שנות החמישים, לא היה 'פלסטין'. גולדה מאיר אמרה שאין פלסטינים. ביליתי מאות או אלפי שעות מחיי בוויכוחים בפני כל מיני קהלים להוכיח שיש עם פלסטיני... אין עם אלג'יראי, אף פעם לא היה... הפלסטינים יותר הומוגנים מהסורים."

אני: "אולי אפשר שערפאת בעצם עבד עליך ועבד על כל בני שיי־חו השמאלנים הישראליים, הטעה אותם, והוא בעצם רצה את כל פלסטין ולא היה נכון לשום פשרה טריטוריאלית. זה עלה בראשך, שבעצם אולי זה המשחק של ערפאת?"

אבנרי: "אני אדם מאוד לא תמים".

אני: "יש אנשים שאומרים שאתה תמים".

אבנרי: "ברור שישנה האפשרות הזאת שערפאת עבד עלי".

אני: "חשבת על זה גם ממש בזמן שדיברתם?"

אבנרי: "כן".

שהבריטים כבשו את ארץ ישראל מידי הטורקים?"

אבנרי: "אי אפשר להגיד בביטחון, זה לא נוסה אף פעם ברצי־נות... למעשה, עד 1948 היה קשה לעשות שלום מפני שהמינימום שהיהודים יכלו לחשוב עליו היה הרבה יותר מהמקסימום שבמק־סימום שהערבים יכלו להסכים לו".

לגבי הצעת האו"ם מ־1947 אבנרי אומר: "גם אני התנגדתי לחלו־קה... היה חבל לי על הארץ". בסלון שלו תלויה בצורה בולטת מפת ארץ ישראל של ישראל בלקינד מ־1919, של ארץ ישראל השלמה פלוס החלק של עבר הירדן הנושק לנהר הירדן - מפה שאותה הציג חיים ויצמן בוועידת פריז בפני המעצמות המנצחות של מלחמת הער־לם הראשונה, בה שירטט את תוואי המדינה היהודית המבוקשת.

הפלסטינים, מוסיף אבנרי, "לא יכלו" לקבל את הצעת הפשרה של האו"ם מ־1947, "קודם כל טכנית, לא הייתה מנהיגות פלסטינית. מנהיגות אפקטיבית". הוא מבטל את מעמדו של חאג' אמין אל־חור־סייני ומוסיף שהפלסטינים לא יכלו לקבל את החלוקה המוצעת, שהעניקה ליהודים 55 אחוזים משטחה של הארץ. אבנרי: "הם לא היו במצב שיכלו לקבל את החלוקה. אולי אם הייתה הנהגה לגמרי אחרת ותודעה לאומית לגמרי אחרת, ואילו היו מעריכים את מא־זן הכוחות האמיתי כפי שהיה, אף זה כלל לא עלה על דעתם. כל העולם האמין שהיהודים לא יודעים להילחם, האגדות האנטישמיות האלה היו מושרשות עמוק".

אני: "רצית את ארץ ישראל השלמה?"

אבנרי: "כן, ארץ ישראל, פלסטין, השלמה. לא דו־לאומית. אף פעם לא האמנתי ברעיון הדו־לאומי, אבל האמנתי באיזשהו רעיון שאפשר להקים מבנה משותף של התנועה הלאומית הערבית הארצי־שרא־לית והתנועה הלאומית שלנו. מרטין בובר היה איש לאומי. גם אני חושב שאני אדם לאומי. אני דוגל גדול בז'בוטינסקי. אני חושב שהוא היה המנהיג הציוני היחיד שהייתה לו מחשבה ברורה ורצינולית, חוץ מהשגעונות שלו. ז'בוטינסקי כתב את זה ב'קיר הברזל', שהתגובה הפלסטינית היא טבעית, וכל עם אחר במקומו היה מגיב לציונות באותה צורה. לדעתי בצורה אף יותר חמורה. בסך הכול הערבים הפלסטינים הם די לא תוקפניים מטבעם".

אני: "זה אני לא יודע. אולי הם פשוט לא יעילים".

אבנרי: "זה הולך ביחד. לו היו פה הסרבים, אז זה היה סיפור לגמרי אחר, זה היה נגמר אחרת. כל מה שקורה בעצם עד היום, זה תוצאה של חוסר הכישרון שלהם להתגייס".

ערפאת, סאדאת וקמפ דייוויד

על יחסיו עם יאסר ערפאת, אבנרי מתגאה. הם ללא ספק היו מיוחדים. תמונה של שניהם מקשתת מדף במרכז הסלון של אבנרי.

אבנרי: "סאדאת שינה למעשה ברגע אחד, לחלוטין, תודעה מל־חמתית של עשרות שנים בציבור הישראלי. המצרים לפני כן גרמו לאלפי הרוגים, ובצ'יק, ברגע שהוא עשה מעשה..."

אני: "ברגע שתופסים שיש ערבי שבאמת מוכן לעשות איתם שלום, הציבור יכול להשתנות".

אבנרי: "האמינו לו מהשנייה הראשונה".

אני: "אבל לערפאת אף אחד לא האמין לשום דבר שהוא חתם עליו, או אמר, ולא רק בישראל, גם בעולם הערבי. זה ההבדל".

אבנרי: "ערפאת היה טיפוס אחר".

אני: "טיפוס של שקרן, ככה הוא נתפס?"

אבנרי: "פוליטיקאי".

אני: "גם סאדאת היה פוליטיקאי".

אבנרי: "סאדאת היה יותר מפוליטיקאי. איש מאוד מוזר. הוא היה גם טיפוש וגם נבון. ששת אלפים שנה של היסטוריה מצרית בתוך איש אחד. היה לו חוש דרמטי וביטחון עצמי, למרות שכולם חשבו שהוא טיפוש. הוא הוכיח שלפחות עד מידה מסוימת במצרים, וגם בפלסטין, אפשר לשנות תודעה לכיוון ההפוך. זו השקפת עולמי מאז ומעולם. אפשר לשנות תודעה של עמים שלמים רק באמצעות אירועים דרמטיים. הם יכולים פתאום לזעזע, לטוב או לרע".

אני: "אולי זה גם מוכיח שבאופן בסיסי אצל העם בישראל יש רצון לשלום, נכונות לשלום, לשלם על שלום".

אבנרי: "כן, אין לי ספק בזה. הבעיה היא שהעם כל כך מורעל בעניין הערבי. ישבה אצלי עיתונאית דנית לפני כמה חודשים ושאלה מה דעת הקהל. אמרתי לה, תרדי למטה, לרחוב בן־יהודה, תעצרי טקסי, הראשון שבא, ותשאלו את הנהג מה הוא חושב. הוא יגיד לך: 'אני בעד שלום, אני מוכן להחזיר הכול בעד השלום, לעזאזל הגדה המערבית, מי צריך את ירושלים המזרחית, ממילא לא הולכים לשם, וכו' וכו'. אבל הערבים לא רוצים שלום, הם רוצים לזרוק אותנו לים".

אבנרי: "החמאס אומר שאם אבו מאזן יגיע להסדר עם ישראל, ואם העם הפלסטיני יאשר את זה, חמאס יקבל את זה". מוריס: "מקודם אמרת, אל תסמוך על מה שהם אומרים". אבנרי: "אני גם עכשיו אומר, אל תסמוך"

למחרת היא מטלפנת ואומרת 'עד המילה האחרונה, בדיוק'. זאת דעת הציבור היום, והתפקיד שלנו להוכיח שהשלום אפשרי. חוץ ממיעוט קטן, אני חושב שהציבור בעד שלום ומוכן לתת הכול בחזרה, כולל ירושלים המזרחית. יש שני תנאים לכך: אלף, שתהיה בישראל מנהיגות אמינה, שתגיד לו שאפשר, כמו רבין. מנהיגות שתחזיר לו את האמונה שזה אפשרי".

אני: "והוא צריך להאמין שיש פרטנר אמיתי בצד השני? מה שסא־דאת סיפק".

אבנרי: "כן. זה התנאי השני. בעיני הפושע הכי גדול בכל הסיפור הזה, זה אהוד ברק".

אני: "אפשר גם להגיד שהפושע הגדול צריך להיות בעיניך ערפאת, שאמר 'לא'. הוא אמר 'לא' בקמפ דיוויד (להצעות ברק וקלינטון ביולי 2000) ואמר 'לא' לפרמטרים של הנשיא קלינטון (לשלום יש־ראלי־פלסטיני מדצמבר 2000)".

אבנרי: "זה הרי הרבה יותר מסובך מאשר שערפאת אמר 'לא'. אם אתה מנהיג מחנה השלום בישראל וחוזר מקמפ דיוויד, מה אתה צריך להגיד? 'הייתה לנו ועידה פוריה, לא הגענו להסכם, היו לנו חי־לוקי דעות מאוד קשים, אבל תהיינה עוד ועידות, ולאט־לאט נגיע להסכם'. זה מה שמדינאי צריך היה לומר".

אני: "אבל ברק איבד את הקואליציה שלו ערב הפסגה [בקמפ דיוויד], כך שהוא לא יכול היה להגיד, 'טוב, בוועידה הבאה ניפגש שוב עם ערפאת ונגיע למשהו, כי הוא ידע שהוא לא יהיה שם. אבל יותר חשוב, אחרי הפסגה (בדצמבר 2000), קלינטון יצא עם הפרמ־טרים שלו בפומבי: חזרת הפליטים (לגדה), גבולות '67 (זאת אומרת, 94'96 אחוזים מהגדה עם פיצוי טריטוריאלי ישראלי, 100 אחוז מעזה, רוב מזרח ירושלים, הר הבית לערבים, וליהודים את האדמה שמתחת להר הבית, או שלטון יהודי־ערבי משותף על הר הבית). אבל ערפאת לא קיבל את הפרמטרים, ואמר 'לא'. כך קלינטון כתב (באוטוביוגרפיה שלו). אז אנחנו לא מדברים על ברק ועל תגובתו, אלא על הצעת קלינטון – שרוב האנשים רואים בה עדיין הבסיס לה־סכם. גם אתה הרי מקבל את הפרמטרים כבסיס להסכם".

אבנרי: "גם ערפאת קיבל אותם".

אני: "לא, הוא לא קיבל אותם. הוא אמר 'לא'. זה בדיוק העניין. כך קלינטון אמר".

אבנרי: "קלינטון שקרן בן שקרנים".

אני: "אבל זה כתוב, הפלסטינים שלחו תשובה בכתב [שאמרה 'לא' להצעות קלינטון]".

אבנרי: "לפני הוועידה קלינטון הבטיח שלא יאשים את ערפאת בכי־שלונה, אם תיכשל. ואז בכל זאת האשים את ערפאת בכישלונה".

אני: "אבל זה לא הדבר החשוב, זה שולי".

אבנרי: "בעיני הפושע הכי גדול בסיפור של קמפ דיוויד זה אהוד ברק. אם אתה מנהיג מחנה השלום וחוזר מקמפ דיוויד, מה אתה צריך להגיד? 'היו לנו חילוקי דעות, אבל תהיינה עוד ועידות, ולאט־לאט נגיע להסכם'"

אבנרי: "האמון של ערפאת בקלינטון היה אפס".

אני: "כל הדברים האלה שוליים".

אבנרי: "הרי באותו זמן הילרי [קלינטון] הלכה להיבחר לסנאט מט־עם מדינת ניו יורק וקלינטון עזר לה ובשביל זה האשים את ערפאת בכישלון הוועידה".

אני: "אלה דברים שוליים לעומת ההצעה עצמה, נקודות ההצעה. הדבר העיקרי זה מה אתה שם על השולחן. אתה תקבל 95 אחוזים מהגדה, מאה אחוז מרצועת עזה, את כל מזרח ירושלים וכו', זאת ההצעה. אדם נורמלי, אדם סביר, אומר, 'אני מקבל אותה... עזוב אותי ממה הוא [קלינטון] הבטיח [לפני הוועידה] ומה הילארי צריכה. זה הכול שולי".

אבנרי: "ערפאת לא דחה את זה [את הפרמטרים של קלינטון]".

אני: "אבל הוא שלח מכתב שבו דחה את ההצעות. הטקסט ידוע (פורסם באינטרנט)".

אבנרי: "אחד ההבדלים בינינו הוא, שאתה מאמין למה שהערבים אומרים ואני לא. אני לא מאמין לפוליטיקאים אף לא למילה אחת, לכן אני לעולם לא אהיה היסטוריון, מפני שהיסטוריון כותב על פי מסמכים כתובים, והנחת היסוד שלי היא שכל מסמך כתוב הוא שק־רי, מפני שזה שכתב אותו בזמן שכתב אותו היה לו עניין לשקר".

אני: "זה [רק] לפעמים נכון".

אבנרי: "ערפאת, העמדה שלו לגבי תנאי השלום ידועה. התנאים הפלסטיניים ידועים והם עומדים עד היום הזה ללא שינוי. אבו מאזן חוזר עליהם מילה במילה".

אני: "כולל זכות השיבה [של הפליטים] וגבולות '67?"

אבנרי: "בעניין הפליטים עמדתם – פתרון צודק ומוסכם לבעיית הפליטים".

אני: "כולל 'זכות השיבה'. יש ניגוד בין הדברים".

אבנרי: "פתרון בעיית הפליטים באופן צודק ומוסכם".

אני: "ומבוסס על 194 (החלטת עצרת האו"ם מדצמבר 1948), שפיי־רושה זכות השיבה".

אבנרי: "מוסכם, המילה הקובעת היא 'מוסכם'".

אני: "לא, לא, אותה בוחר את המילה הקובעת. ישנן עוד מילים. 'זכות השיבה' (אבו מאזן מגדיר אותה כקדושה ולא ניתנת לביטול – inalienable)".

אבנרי: "לא חשובות בעיני המילים, אלא למה מתכוונים בפועל. זכות השיבה בעיני בכלל לא בעיה. לעומת כל הבעיות שעומדות על הפרק זו הבעיה הכי קטנה".

אני: "אתה סתם אומר את זה. אתה יודע שישנה כאן בעיה בסיסית עקרונית ועמוקה, של תודעה, של פסיכולוגיה, זה לא רק עניין של מספרים (זאת אומרת, של כמה פליטים יורשו לחזור). הם רוצים שני־כיר בזכות השיבה שלהם. שהעולם יכיר בזכות השיבה".

אבנרי: "אז נכיר, אז מה?"

אני: "ברגע שנוכר, הם יתרגמו את זה לפוליטיקה. ברגע שתקבל את עיקרון השיבה, לא תוכל לסגור את השער בפני אף אחד. ראיתי שכתבת שאנחנו צריכים לקבל חזרה 500 אלף פליטים במשך עשר שנים. אז ייכנסו 500 אלף ואחרי כן יבואו עוד 500 אלף. אם כבר הסי־כמת לזכות השיבה, מה פתאום אתה עכשיו סוגר את השער?"

אבנרי: "אין לך 500 אלף שיחזרו".

אני: "איך אתה יודע? יש חמישה מיליון (או יותר פליטים פלסטינים, על פי הגדרת האו"ם. הפלסטינים מדברים על שישה־שבעה מיליון). יש במחנות הפליטים של סוריה, לבנון, עזה וירדן – מיליונים".

אבנרי: "עברו מאז שישים וחמש שנה, התחתנו, הקימו עסקים, הפכו לאזרחים".

אני: "בלבנון הם לא אזרחים, בסוריה הם לא אזרחים".

אבנרי: "אבל יש להם גם שם חיים טובים".

אני: "במחנות בלבנון? אפילו אין להם [לרובם הגדול] זכות לעבוד".

אבנרי: "אני מאמין שהם הסתדרו לגמרי לא רע. אני לא יודע אם אתה היית במחנות האלה".

אני: "הייתי ב־1982. לא נראה מי יודע מה".

אבנרי: "אבל זה לא נראה רע. יש הרבה אנשים בעולם שחיים בת־נאים הרבה יותר גרועים".

אני: "הם רוצים אזרחות והם רוצים הביתה [לפלסטין]. לבנון לא תי־תן להם [אזרחות]."

אבנרי: "מדינת פלסטין תיתן להם".

אני: "איפה? בגדה המערבית יש מקום למיליוני פליטים?"

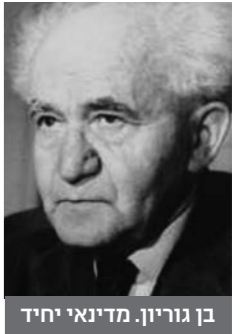
אבנרי: "לא. קודם כול אזרחות. זה דבר נורא חשוב. ברגע שלחצי מיליון האלה בלבנון יש אזרחות פלסטינית, יש להם ביד משהו, הם קיימים, זה הבדל עצום".

אבנרי מספר שפעם שאל פליטה קשישה ב"מיה־מיה", מחנה ליד צידון, האם היא רוצה לחזור, והיא אמרה "בטח". והוא שאל: "לאן?" והיא אמרה "לכפר"...".

אני: "שכבר לא קיים".

אבנרי: "שאלתי אותה, 'ואם לא לכפר?' והיא ענתה: 'אז לא'. זאת אומרת, הם חולמים על הכפר, לחזור אליו, אבל לא חולמים על

להיות בישראל. מי רוצה לחיות בישראל? מדינה יהודית, מדברים שם עברית. לדעתי, אם נעשה משאל, ונשאל כל פליט שנפרד מהוא רוצה - כך וכך דולרים ודרכון לקנדה או דרכון לישראל, ימצאו מעט מאוד אנשים שירצו בישראל. היום גידו מאה אחוז שרוצים חזרה לפלסטין. אבל ברגע שזה יהיה פרקטי ואתה יכול לבחור, כל אחד יעשה את החשבון של עצמו, אחרי שהבעיה הלאומית נפתרת - זאת אומרת, אחרי הקמת מדינה פלסטינית ואחרי שיקבלו אזרחות פלסטינית. אותי זה לא מפחיד."

אני: "יש מנהיג פלסטיני שיוכל לומר 'ויתרתי על זכות השיבה'?"
אבנרי: "לא."

בן-גוריון, דיין, פרס, גולדה

אבנרי אינו מרבה בשבחי מנהיגי ישראל לדורותיהם, והוא הכיר כמעט את כולם, במיוחד בשנים שערך את "העולם הזה" (1950-1990) ובשנותיו כפוליטיקאי וחבר כנסת (מ'1965 עד 1981). הוא מדבר על מנחם בגין כעל "איש מעניין מאוד", ואומר זאת לשבחו בעיקר, כנראה, בזכות נכונותו לסגת מכל סיני תמורת שלום עם מצרים.

אבנרי: "בן-גוריון בהחלט ראוי להערכה מפני שכמדינאי, היחיד בדורו אולי, ידע מה הוא רוצה. ואני אומר זאת כאדם שהתנגד לכל מה שהוא עשה ולכל מה שהוא חשב... הייתה לו תמונה לגמרי ברורה של המדינה שהולכת לקום, מעמדה הבינלאומי... אני לא מדבר על השנים האחרונות שכבר היה סניילי."

אני: "אלה השנים שבהן הוא אמר שצריך לצאת מהגדה המערבית?"

אבנרי: "כן, אני מתכוון לזה, זה כבר לא היה בן-גוריון האמיתי. הוא פשוט לא היה יכול לפרגן לאשכול. בן-גוריון היה התגלמות התנו-

עה הציונית. זאת אומרת, אם מקבלים את ההנחה שהצופן הגנטי של התנועה הציונית הוא להגיע למדינה יהודית בכל ארץ ישראל, לפחות ממערב לירדן, בלי האוכלוסייה הערבית, זה מה שעמד לנגד עיני בן-גוריון."

אני: "הוא היה צריך לגרש את יתר הערבים?"

אבנרי: "הוא לא יכול היה. ב'48' הוא גירש כל מה שניתן לו לגרש."
אני: "הוא יכול היה לגרש את האוכלוסייה היהודית ושומרון ב'48' וגם בתחילת 1949. לא היה קורה כלום."

אבנרי: "לדעתי לא היה יכול. כלומר, מבחינה צבאית יצחק שדה פעם הסביר לי איך אפשר לעשות את זה ואיך הוא היה בעד, הוא ויגאל אלון."

אני: "ובן-גוריון אמר להם 'לא'."

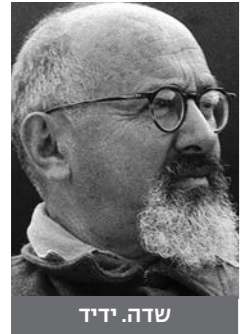
אבנרי: "מפני שלבן-גוריון, בניגוד לחבורה הזאת, הייתה הבנה בינלאומית. זה לא היה עובר. הוא שמח מזה ש'700 אלף [ערבים] נעקרו מבתיהם, זה היה הישג עצום במושגים של הימים ההם". אבנרי ממשיך וטוען שגירשו את ערביי יפו: "פשוט העמיסו אותם על משאיות והורידו אותם בבית דגן".

אני: "אני לא מכיר גירוש כזה."

אבנרי: "סעיד חמאמי סיפר לי. זה מעד ראייה, סעיד חמאמי."

לגבי מנהיגי ישראל לדורותיהם, אבנרי אינו חוסך בלשונו. "גולדה [מאיר] הייתה אסון, אישה מטופשת, פרימיטיבית, חסרת הבנה לחלוטין... גדולה בשנאה". גם את שמעון פרס הוא מבטל לחלוטין.

אבנרי: "פרס אדם חסר כל ערך, אפס... יש לו חוש הומור ואין כמוהו רכיילאי, מספר סיפורים... אבל בחיים שלו לא היה לו רעיון משלו, והוא גם לא מחשיב רעיונות. אני חושב שהוא מחליף אותם כמו גרביים... זה שהציבור לא קיבל אותו זה לא במקרה". אבנרי מדבר על "החושבים הבריאים" של "עמך ישראל", אבל מוסיף שהוא ופרס דו-

מים "בכמה מובנים".

אבנרי: "נולדנו בהפרש של חודש, לא נולדנו בארץ ובאנו ארצה בערך באותו גיל", ושניהם עושים רושם כלפי חוץ של אופטימיסטים ללא תקנה. "האופטימיות היא גם חלק מניסיון חיים", אומר אבנרי. הוא מוסיף שאמנם המצב במזרח התיכון נראה עתה מייאש, אבל "ראיתי בחיי כל כך הרבה דברים פתאומיים, בלתי צפויים לחלוטין". הוא מדבר על סדרת המפלות של הנאצים ב'1942, לאחר סדרה של ניצחונות מזהירים. "מי חשב על השואה, ומי חלם על קריסת ברית המועצות?"

עם דיין היו לו "יחסים אמביוולנטיים", כהגדרתו. "היו בינינו קשרים שונים, אבל לא דיברנו. יחסי עם דיין התחילו בזה שיום אחד יצחק שדה קרא לי, ב'1949' אני חושב, ואמר שיש אדם אחד שיכול להרוס את המדינה בן לילה וזה משה דיין. שים עליו עין ואל תסיר אותה ממנו".

אני: "אבל למה [אמר זאת] לך?"

אבנרי: "היינו מיוודים, שדה ואני, במשך תקופה מסוימת. אני רציתי לכתוב ספר על האלופים של '48' ואז התקרבותי גם ליגאל אלון, גם ליצחק שדה. בין השניים, אלון ודיין, אלון היה הבן הבכור, אבל שדה באמת אהב את דיין. ודיין גם ידע להתחנף. יום אחד, כשדיין היה אלוף פיקוד הדרום, מצלצל הפעמון בדלת של שדה בעג'מי (יפו), ועומד שוטר צבאי עם כבש. 'אלוף פיקוד הדרום שולח לך מתנה'. אז עקבתי אחר דיין עם המסר הזה, שבוע אחרי שבוע. הפחד היה שהוא, יום אחד, יהיה דיקטטור צבאי. בדיעבד, זה היה פחד מורפרז. לדיין חסר דבר שאולי היה לאריק שרון, הגרעין הקשוח שידחוף אותו לעשות את הצעד המכריע. הוא תמיד נשאר מספר שתיים. תמיד היה זקוק למישהו מעליו שייקח את האחריות. וזה נכון, אגב, לגבי כל הדור הזה, דור תש"ח. דיין היה חייל גרוע, מפקד גרוע, אבל היה לו קסם אישי שהוא יכול היה לפתוח ולסגור כמו ברז".

"האביב הערבי"

אני: "תמיד דיברת על השתלבות ישראל במרחב, להבדיל מהתפיסה שאנחנו מין שלוחה של אירופה והנאורות. אבל כשאתה מסתכל על המרחב היום, האם באמת אנחנו יכולים ורוצים להשתלב במרחב כזה רצחני ולהידמות לאנשים האלה? תסתכל מה קורה בסוריה, בעיראק, בלבנון, תסתכל אפילו מה קורה במצרים. כדאי להשתלב במרחב הזה מבחינה תרבותית?"

אבנרי: "תסתכל מה קרה בסרביה, בקרואטיה, בבוסניה".

אני: "זה הכול אזור אחד, יוגוסלביה, ולא אופייני לאירופה היום".

אבנרי: "תלך חזרה בזמן. תלוי ממתי אתה מתחיל לספור. אם אתה מתחיל לספור מ'1930 אז אתה מקבל תמונה לגמרי אחרת".

אני: "אני סופר מ'1945. ובאמת [מאז] המרחב הזה [המזרח התיכון] <

אבנרי: "יש שני ניסים שקרו בארץ. אחד זה השפה העברית והשני זה הדמוקרטיה הישראלית שעומדת על בלימה. זה נס, וזאת אחת הסיבות שאני אופטימי לגבי עתידה של המדינה וסוף הסכסוך"

נעשה יותר ויותר אלים, יותר פנאטי".

אבנרי: "תקופות של סער היו תמיד, בכל העולם, בתקופות שונות.

היום זה עובר על העולם הערבי. העולם הערבי עובר תהפוכות".

אני: "ואנחנו יכולים להשתלב בתוכו?"

אבנרי: "אנחנו משפיעים על חלק מזה".

אני: "הרציחות ההדדיות בעיראק ובסוריה – זה לא בגללנו. זה שטור נים ושיעים רוצחים אחד את השני בהלוויות ומפוצצים מסגדים, זה לא קשור בנו. [אולי] אלה אנשים שאוהבים להרוג אחד את השני. הם שונים מאיתנו".

אבנרי: "תראה, קתולים ופרוטסטנטים".

אני: "זה נגמר לפני מאות שנים".

אבנרי: "רצחו אחד את השני במשך מאות שנים, ובאירלנד זה לא נגמר".

אני: "זה לא אותו דבר, לא אותן כמיות".

אבנרי: "דברים כאלה ישנם בכל העולם... המרחב שלנו עוברת בו צמרמורת היסטורית".

אני: "זה לא מדכא אותך?"

אבנרי: "שום דבר לא מדכא אותי".

אני: "100 אלף הרוגים בסוריה בשנתיים?"

אבנרי: "במלחמת האזרחים בארצות הברית, כמה מתו? לדעתי כל זה לא היה קורה אם היינו עושים שלום עם הערבים".

אני: "לא היה קורה הפילוג בין סונים לשיעים?"

אבנרי: "לא בצורה הזאת. לולא נענענו את התבשיל. זה בא על רקע המלחמה שלנו. למרות שהמלחמה שלנו היא, אולי, כמותית חלק קטן, איכותית זה לא נותן מנוח למרחב הזה".

אני: "למהפכה של חומייני אין שום קשר לישראל-פלסטין".

אבנרי: "אפילו לזה יש קשר, כיוון שאנחנו שלטנו באיראן, כיוון

אבנרי: "סך הכול היה קשה לפגוע בי ולהכתים אותי כבוגד מפני שהייתי חייל ב'שועלי שמשון' והייתי ידוע. ישראל היא דמוקרטיה לא מושלמת, אבל אין דמוקרטיה מושלמת. ישראל לא רעה מהבחינה הזאת"

שהשאה היה איש שלנו. את הכור האטומי הראשון באיראן בנינו אנחנו".

אני: "זאת לא הסיבה שההמונים מרדו בשאה".

אבנרי: "יכול להיות שכן, יכול להיות שלא".

אבנרי מאמין ש"ברית הקצוות", אותה ברית שבן־גוריון ניסה לבִּסס בשנות החמישים, של הפריפריה הלא־ערבית ולא־מוסלמית סביב מדינות העימות הערביות, ברית בין ישראל לאיראן וטורקיה וחבש והכרדים של עיראק והמרונים בלבנון והנוצרים בדרום סודאן – תחזור. "אני בטוח שזה יחזור". עם מבט לעבר איראן, הוא אומר שהנסיבות הקבועות הגיאופוליטיות בסופו של דבר גוברות על רצונותיהם של משטרים ועל ניגודים אידאולוגיים.

אבנרי: "עובדה היא שלאחרונה מרבית העם האיראני בחר בהפגנת תיות נגד השלטון".

אני: "למרות זאת, ייתכן שהדת חזקה מהגיאופוליטיקה ומחישור בים כלכליים?"

אבנרי: "זה טעון הוכחה. אבל אני חושב שלא". אבנרי משווה את זה להיגמלות הרוסים מ"הדת הקומוניסטית".

אני: "אבל מעט מאוד אנשים האמינו בה [בקומוניזם, בארצות הגוש הסובייטי]. המוסלמים מאמינים באלוהים, זה ההבדל. הם חושבים שהוא קיים, 95 אחוזים מהם, ושצריך לפעול על פי רצונו".

תהליך השלום

כשאבנרי מדבר על החמצת השלום בתקופת הסכמי אוסלו, בשנות התשעים של המאה שעברה, נראה שהוא מטיל את רוב האחריות על ישראל. למעשה, על ראש הממשלה יצחק רבין.

אבנרי: "אילו לרבין היה guts to follow through – אומץ להתמיד בתהליך ולא להשתהות, לפרוץ קדימה, להפוך את ההסכם, לתרגם את העקרונות לקווי מציאות של הקמת מדינה פלסטינית, הסיפור היה נראה אחרת. אבל רבין פחד, רבין היה הססן מטבעו, רבין היה אדם נהדר, אבל היה חסר כל דמיון, ונעצר והתממה והתחיל לה־תווכח על כמה דונמים פה וכמה דונמים שם במקום לפרוץ קדימה. בזה הוא פתח את הדלת לרווחה לכל המחנה הנגדי להתלכד להת־קפה ובסוף להרוג אותו. אני מאשים את רבין במידה רבה מאוד בזה, שלו היה לו THE COURAGE OF HIS CONVICTIONS ... לו היה לו אומץ הלב הדרוש... זה חבל".

אני: "נניח שאתה צודק לגבי ערפאת, שבאמת רצה לעשות שלום ולהגיע לכשרה היסטורית איתנו, האם יכול היה למסר את זה ולהתגבר על התנגדות האסלאמיסטים? במשך השנים סיגרת על החמאס וטענת שהם גם בעצם בני שינוי, שהם גם יכולים לצעוד לע־בר פשרה היסטורית".

אבנרי: "אחד ההבדלים בינינו הוא שאתה מאמין למה שהערבים אומרים ואני לא. אני לא מאמין לפוליטיקאים, לכן אני לעולם לא אהיה היסטוריון. הנחת היסוד שלי היא שכל מסמך כתוב הוא שקרי"

אבנרי: "הם כבר השתנו".

אני: "איך הם השתנו?"

אבנרי: "הם מקיימים הפסקת אש עם ישראל. אני חושב שכל מי שיש לו טריטוריה משתנה".

אני: "זה תועלתני, זה לא עקרוני. אין כאן משהו עקרוני שהשתנה, הם עדיין אומרים לא נכיר בישראל, לא נקבל אותה כיישות לגיטי־מית".

אבנרי: "יש לנו ויכוח יסודי על המשקל של מילים ושל מעשים, זה מול זה. חמאס מתמיד במלל שוללני, אבל מעשית מקיים הפסקת אש".

אני: "הם רוצים הפסקת אש כדי לפתח תשתיות שיוכלו להילחם טוב יותר בעתידי, והם לא רוצים שנהרוג במנהיגיהם".

אבנרי: "זה אפשר להגיד תמיד, וזה נכון תמיד. אתה עושה הפסקת אש ומנצל אותה. עשינו הפוגה ב־48' בשביל להצטייד בנשק".

אני: "אתה אומר, הפסקות האש מוכיחה שהם יכולים גם לצעוד הלאה מדינית?"

אבנרי: "כן. כל דבר הוא תועלתני, גם השלום תועלתני".

אני: "אבל יש עניין של דוקטרינה, אידאולוגיה. יש עניין של אמונות. הם מאמינים באללה, הם מאמינים שאנחנו היהודים עם שפל, איך הם אומרים? 'בני קופים וחזירים', הם אנטישמים. הכול נמצא באמנה שלהם מ־1988".

אבנרי: "אני מאמין שרואים את ההפך, כמו אצלנו".

אני: "האם במגילות העצמאות שלנו כתוב 'מאחורי כל סלע מתחבא ערבי, קום ותהרוג אותו', כשם שבאמנת החמאס כתוב 'מאחורי סלע מתחבא יהודי, קום והרוג אותו'?"

אבנרי: "אי אפשר להשוות את הסיטואציה של שני העמים. אצלנו מי שלא יהודי הוא לא בן אדם".

אני: "זאת לא אמירת התנועה הציונית, זה איזשהם רבנים בחברון. אני מדבר על החוקה של התנועה [של החמאס]. בתנועה הציונית לא דיברו ככה".

אבנרי: "אם רציתי לעשות את העבודה בשביל הערבים, הייתי מו־צא לך כל חודש מקבץ של אמירות נוראיות, אנטי־ערביות".

אני: "תלוי מי אומר את הדברים. זה עניין של מעמד האומר. רב בח־ברון לא שקול כנגד ראש ממשלה או מצע של מפלגה שלטת".

אבנרי: "בוא נסתכל רק על הידיים. חמאס מקיים הפסקת אש ומקריב עבורו בכך שנכנס למלחמות אמיתיות עם החב'רה האלה מהג'יהאד האסלאמי".

אני: "הג'יהאד האסלאמי לא מקבל אותנו, זה אתה מקבל? שה־ג'יהאד האסלאמי לא יכרות איתנו שלום לעולם?"

אבנרי: "לא מקבל את זה. כשהוא יהיה במצב של החמאס, אז הוא יעשה אותו דבר".

אני: "אז אתה אומר שגם אלה יכולים לקבל את ישראל?"

אבנרי: "ודאי".

אני: "יש מישהו שם שהוא מחוץ למסגרת, שבאמת ובתמים לא יק־בל את ישראל? כולם מסוגלים להתפשר עם ישראל?"

אבנרי: "ודאי שיש שוללנים מוחלטים. גם אצלנו. החמאס אומר, רשמית, שאם אבו מאזן יגיע להסדר עם ישראל, ואם העם הפלסטיני יאשר את זה, או במשאל עם או בהחלטת פרלמנט, חמאס יקבל את זה. יקיים את ההסדר".

אני: "אתה סומך על זה שהם אומרים זאת. עכשיו אתה אומר שא־פשר להאמין למה שהם אומרים. מקודם אמרת, אל תסמוך על מה שהם אומרים".

אבנרי: "אני גם עכשיו אומר, אל תסמוך".

אני: "בינתיים, הם לא הכירו בישראל. זה לא עניין של דיבורים. זה אקט מדיני".

אבנרי: "המילים לא קובעות, קובע האינטרס של המדינה או הת־נועה".

אני: "אבל יש גם אידאולוגיה, לא רק אינטרס". אני מביא את הדוגמה של גרמניה הנאצית, שגם בימים האחרונים של הרייך השלישי המשיכו לרצוח יהודים, והשקיעו בזה משאבים רבים, בני־גוד לאינטרס החומרי של המדינה שנלחמה אז על חייה. כוחה של אידאולוגיה.

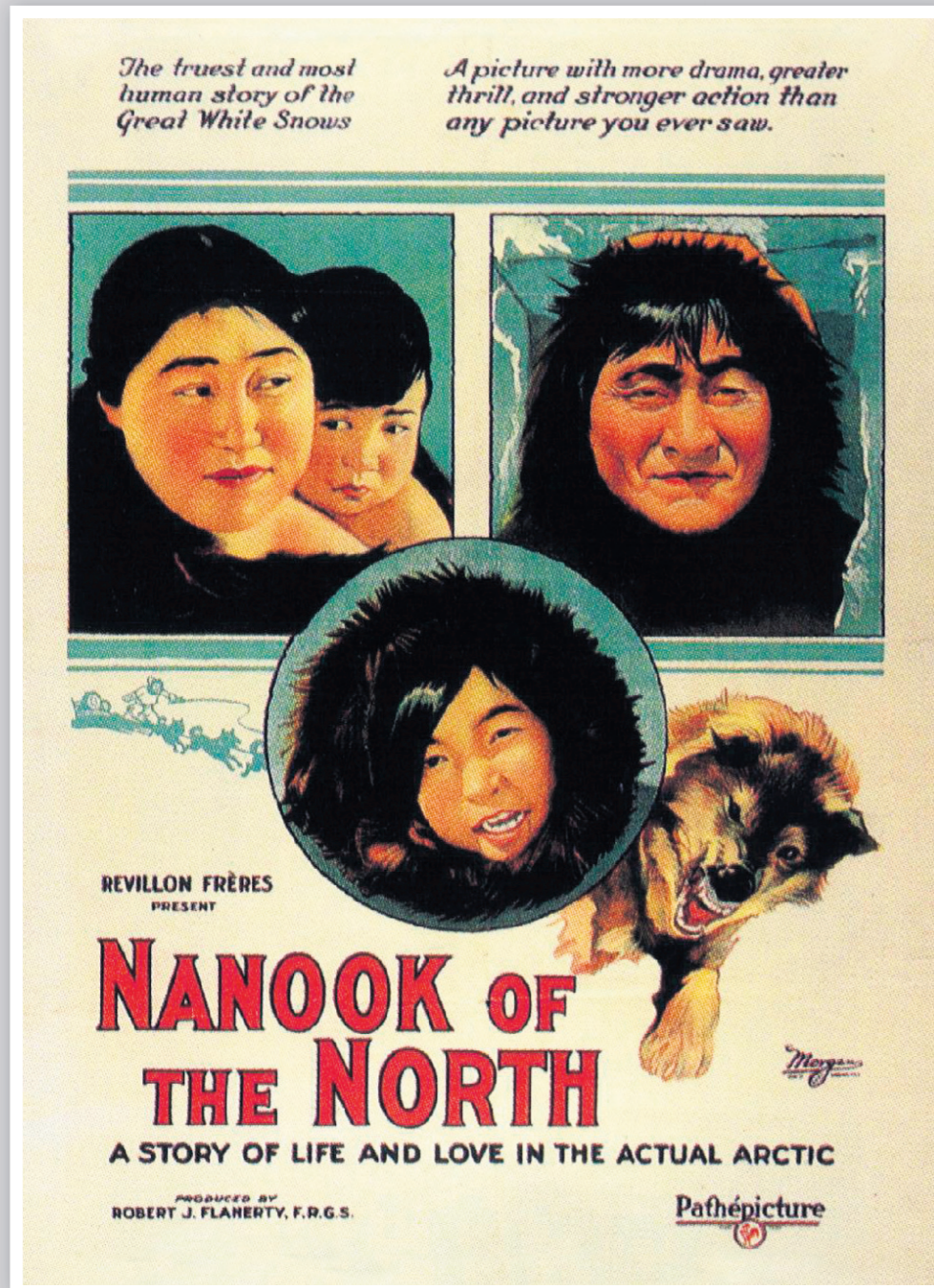
אבנרי: "אידאולוגיה משתנה ומתאימה את עצמה".

אני: "לא ראינו זאת בחמאס".

אבנרי: "האידאולוגיה משפיעה, אני לא מתכחש לזה, אבל בסופו של דבר החיים עושים את שלהם, החמאס השתנה, אין כל ספק, אני הכרתי את אנשי החמאס".

אבנרי מספר שבגש את אחד מראשי התנועה בגדה, מחמד אבו טיה, שהזמין את אבנרי לביתו, שם פגש עוד חברי פרלמנט מהחמאס. אבנרי: "הצטלמו יחד ודיברנו לעומק על הדברים. <

ננוק איש הצפון (1922)

את הסרט הישן של רוברט ג'יי פלהרטי ראיתי בטלוויזיה והוא עשה לי את מה שסרט צריך לעשות, משיכה לאקזוטיקה. במקרה של ננוק זו הייתה משיכה לחיי הקוטב, לשינה באיגלו, לציד כלבי ים, בדרך שנחרתה בזיכרון והפכה לחלק ממני. הטבעת חוויה היא משימתו העיקרית של יוצר.

ודאי לא במצב שלנו. הפצעים האלה שישנם עכשיו, הסכסוך הזה, ייקח שנים להירפא ממש. ברגע שנחתום על הסכם שלום, העניין רק מתחיל. לשלום אמיתי ייקח לפחות דור כדי להתבסס, אולי שניים-שלושה דורות. בינתיים נהיה זקוקים לצבא".

ובאשר למשטר הפוליטי. במשך שנים, בשנות החמישים, זרועות הממשלה, ובעיקר שירות הבטחון הכללי, התנכלו לאבנרי, אם לא רדפו אותו ממש. הוא ביקר והתריס במאמריו, שלעתים תכופות עסקו באישים ובחטאיהם. בעיקר חלק על התנהלות מערכת הביטחון, שבמשורים הראשונים הייתה המערכת המובילה והעוצמתית במדינה. הצנזורה סגרה את שבועון, "העולם הזה", לפחות פעם אחת, ואבנרי בוודאי הכעיס מאוד רבים בפגישותיו עם יאסר ערפאת בזמן המלחמה בין ישראל לאש"ף. בגין הפגישה עם ערפאת ב-1982 נפתחה נגדו חקירה פלילית, אך לבסוף קבע היועץ המשפטי לממשלה, יצחק זמיר, שלא הפר שום חוק ואבנרי מעולם לא הועמד לדין.

אבנרי: "נהייתי מיחס מיוחד, אני מוכרח להודות". ב-1977, הוא מספק, בגין סיפר לו שבסוף שנות החמישים בא אליו, אל בגין, איסר הראל, אז ראש השב"כ, בשם ראש הממשלה בן-גוריון והודיע לו שהוא עומד לאסור את אבנרי במעצר מנהלי כ"סוכן סובייטי". בן-גוריון רצה את הסכמתו של בגין, ראש האופוזיציה, "למנוע שערוויה". בגין, על פי דברי אבנרי, ענה לאיסר ש"לא רק יעשה שערוויה, אלא יקים את הארץ על רגליה".

אז, על פי מה שסיפר בגין עצמו בראיון עיתונאי, אחרי שהגיע לשלטון, בן-גוריון ואיסר ירדו מהעניין.

"סך הכול", אומר אבנרי, "היה קשה לפגוע בי ולהכתים אותי כבוגד מפני שהייתי חייל ב'שועלי משון' והייתי ידוע בגלל הספרים. במשך זמן מה (אחרי פרסום "בשדות פלשת" ולפני פרסום "הצד השני") הייתי אפילו גיבור לאומי שזכה. ישראל היא דמוקרטית לא מושלמת, אבל אין דמוקרטיה מושלמת בעולם. ישראל לא רעה מהבחינה הזאת", אם כי הכיבוש אטיאט נוגס בדמוקרטיה הזאת, לדבריו.

אבנרי: "תמיד אמרתי שיש שני ניסים אמיתיים שקרו בארץ. אחד זה השפה העברית (שאבנרי תרם לה פה ושם: הוא טבע, בין השאר את המילים "חללית", "בליין", ו"מחזמר") והשני זה הדמוקרטיה הישראלית שעומדת על בלימה, אין לה שום תימוכין, שאף אחד ממקימה לא חי יום אחד במדינה דמוקרטית. זה נס, והיום אני יכול להוסיף שהצורה שהדמוקרטיה הישראלית מחזיקה מעמד בתנאים האלה היא די מופלאה. הכוח של בית המשפט העליון, למשל, שאין לו כוח בכלל ויש לו כוח עצום, זה פלאי. וזאת אחת הסיבות שאני אופטימי לגבי עתידה של המדינה וסוף הסכסוך". א

בהחלט אנשים, נגיד בזהירות, שאפשר לדבר איתם. ואני אומר [להם] שאני ציוני. זה חשוב, אני תמיד אומר זאת במעמדים כאלה. הם לא אנשים לא נורמלים. הם לא קנאים מטורפים, הם אנשים די רציונלים... את השיגעון הדתי קשה לי להבין מפני שאני אתאיסט, אני לא מבין דתיים יהודים, אני לא מבין דתיים ערבים. איך אדם נורמלי, רציונלי, יכול להיות דתי? אבל אני מכיר בזה שיש דת ויש דתיים ויש בזה כוח, וזאת עובדה מעובדות החיים שפשוט יש לקבל אותן. הדימוי המפלצתי שנוצר כמו שפעם נוצר לגבי ערפאת, עכשיו הוא נוצר כלפי החמאס, ואני לא מקבל את זה. הם אנשים נורמלים, האחים המוסלמים המצרים. אתה יכול להגיד שהוא לא מתנהג בחוכמה יתרה, המורסי הזה, קצת מאכזב, אבל אלה אנשים רציונלים".

ובאשר לעתיד

אבנרי מדבר על יחסי ישראל והרשות הפלסטינית כיום: "תראה, לאבו מאזן אין כריזמה. מהרגע הראשון שפגשתי אותו בתוניס, אבו מאזן היה אז ראש הדסק הישראלי באש"ף, הוא נראה לי כמו מנהל בית ספר. וכך זה באמת. אבל הוא יותר רציני מכפי שהרבה אנשים חושבים. עובדה שנשאר בשלטון כל כך הרבה זמן ולא מוצאים לו מחליף, והוא ממשיך דרכו של ערפאת".

אני: "הוא מסוגל לחתום על חוזה שלום עם ישראל? יש לו מעמד מספיק בחברה שלו?"

אבנרי: "כן, אבל בקושי. לערפאת היה כושר החלטה. אבו מאזן בן אדם די קשוח, אבל הוא נמצא על מדרון חלקלק. בינו לבין המרשל פטן של וישי (ראש ממשלת משתפי הפעולה הצרפתים עם הנאצים ב-1940-1945) כפסע, אבל הוא לא משת"פ. הוא יכול לעשות שלום. הציבור הפלסטיני יתמוך בו. ואם הציבור הפלסטיני יקבל הסכם שלום שיכרות עם ישראל, לחמאס לא תהיה ברירה אלא לקבל את ההסכם".

X

אבנרי הפתיע אותי לקראת סוף שיחתנו בשתי נקודות: בנוגע לשירות בצה"ל ובנוגע למשטר הפוליטי בארץ.

אבנרי: "אני שוחר שלום אבל לא פציפיסט. בעניין השירות בצה"ל אני חצוי. אני מבין את הגדולה המוסרית של אדם שמחליט לסרב לשרת, בגלל הכיבוש, אבל מצד שני אני הייתי חייל קרבי והייתי בסיטואציה שראיתי שאדם אחד ברגע הנכון יכול למנוע דברים נוראים. להשאיר את הצבא למשוגעים ולימין הקיצוני זה אסון לאומי. לכן אני די חצוי. במחנה השלום אמרו שנים שאני המיליטריסט של מחנה השלום. מדינה לא יכולה להתקיים בלי צבא יעיל.

כבודו יעבד את הנתונים

האם הפתרון לחוסר האחידות בפסיקות בתי המשפט ולהטיות שמקורן בהבדלים בין פוסקים או טיב עורכי הדין, הוא ששופטים ייעזרו בתוכנות מחשב כדי להגיע להכרעה? חסידי הפתרון הטכנולוגי, שניצניו הראשונים כבר הופיעו, טוענים כי מערכות ממוחשבות שישקללו באופן אוטומטי ראיות, מידע מפסיקות קודמות ונתונים רלוונטיים אחרים יאפשרו להשיג פסקי דין איכותיים יותר ויצמצמו את הסחבת המשפטית. המתנגדים, לעומת זאת, מתקשים לדמיין אלגוריתם עם רגישות למקרה הפרטי

קרן ילין-מור

לדוגמה, מערכת אוסטרלית בשם Split Up נועדה לסייע לשופטים המכריעים בנוגע לחלוקת רכוש אחרי גירושין, כך שהיא ממליצה לשופט איזה חלק מהרכוש המשותף יקבל כל אחד מבני הזוג. המוטיבציה העומדת מאחורי ניסיונות הפיתוח של מערכות תומכות החלטה היא הניסיון לסייע למערכת המשפט להתמודד עם כמה מהביקורות המרכזיות שמושמעות נגדה - חוסר אחידות בפסיקה, הטיות שמשפיעות על ההכרעות השיפוטיות, הזמן הרב שאורכים הליכים משפטיים והעומס הכבד המוטל על בתי המשפט. אל מול הבטחות אלה, המוגבלות הברורה ביותר של מערכות תומכות החלטה היא הלוגיות האלגוריתמית האחידה שלהן, שנדרשת להתמודד עם הייחודיות של כל מקרה ומקרה משפטי - ייחודיות שלעולם אינה ניתנת לפורמליזציה מוחלטת. בעיה מהותית זו, שנוגעת לשאלות כבודות משקל בתחום הבינה המלאכותית ולעצם האפשרות לפתח בינה כמו-אנושית במחשב, עשויה להוות טענה גורפת נגד מערכות תומכות החלטה. אלה המצדדים בתוכנות תומכות

את מספר העבירות הקודמות, את חומרתן ואת הפרשי הזמן ביניהן, ומפיקה פלט שמציע לשופט את "המשקל" שיש לתת לעבר הפלילי במתן גזר הדין. המערכת זכתה ב־2005 בפרס השר לביטחון פנים למחקר ופיתוח, ואף התקיימו בהנהלת בתי המשפט דיונים לגבי שילובה בבתי המשפט, אם כי היא לא שולבה בסופו של דבר במערכת.

מערכות תומכות החלטה נדונו פעמים רבות בספרות האקדמית בהקשר של תחום הענישה הפלילית, שזוכה פעמים רבות לביקורת על העדר אחידות בפסקי הדין. זהו התחום שבו מספר מערכות תומכות החלטה הוכנסו לפעולה. דוגמאות בולטות הן מערכת המסייעת לתביעה בהולנד בקביעת קנסות ובפנייה לבית המשפט לצורך ענישה במקרים קשים יותר, ומערכת המבוססת על בחינת מקרים קודמים, שפותחה על ידי שופט אמריקאי ושימשה אותו לענישה בתיקים שנדונו בפניו. בעולם נעשו ניסיונות לעצב מערכות כאלה גם בתחומים כמו דיני משפחה, דיני מיסים ודיני קניין רוחני.

של שופטים במערכות תומכות החלטה. מדובר במערכות ממוחשבות שיכולות לסייע לשופט בהגעה לתוצאה במשפט. השופט מכניס לתוכנה את עובדות המקרה הרלוונטיות, וזו מעבדת אותן על פי אלגוריתם קבוע מראש המותאם לסוגיה המשפטית ומחזירה תוצאה שהיא הצעה או המלצה להכרעה בהליך כולו או בשאלה מסוימת שנדרשת לצורך הכרעה בהליך. השופט (האנושי) בוחן את הפלט שמפיקה המערכת, ויכול להכריע בהתאם לו או לסטות ממנו אם הוא חושב שהתוצאה אינה תואמת את הנסיבות ואינה משיבת רצון.

אפשרות זו אינה מוגבלת לתחום המדע הבדיוני. בעשורים האחרונים נעשים ניסיונות לתכנן מערכות שכאלה ולשלב אותן בבתי המשפט. לדוגמה, לפני מספר שנים פיתחו פרופ' רות קנאי ופרופ' אורי שילד מאוניברסיטת בר אילן מערכת שנועדה לסייע לשופט להחליט באיזו מידה יש להתחשב בעברו הפלילי של הנאשם בעת קביעת עונשו. מערכת זו מקבלת כקלט את המרשם הפלילי של העומד לדין, מפעילה עליו שורה של נוסחאות שבדוקות, בין היתר,

דנה ודני חתמו על חוזה שלפיו דנה תמכור את דירתה לדני תמורת מיליון שקלים. לאחר שדני שילם מקדמה בסך 300 אלף שקלים, דנה התחרטה לפתע והמכירה לא יצאה אל הפועל. דני תבע את דנה בגין הפרת חוזה ודרש את אכיפתו. לצדדים נקבע דיון, והם הגיעו לבית משפט השלום בהרצליה יחד עם עורכי הדין שלהם. לאחר שנכנסו לאולם הדיונים הכריז פקיד בית המשפט על תחילת הדיון, והמחשב השופט החל בדיון. הצדדים הציגו את טיעוניהם, העלו עדים שנחקרו על ידי עורכי הדין, הגישו ראיות לבית המשפט וענו גם על שאלות השופט הממוחשב. בסיום הדיון שקל השופט את הדברים במשך שבריר שנייה, מצא את גרסתה של דנה אמינה יותר ופסק כי לפי המצב המשפטי, על דנה להשיב לדני חלק מהסכום שקיבלה.

התרחיש הזה נשמע אולי דמיוני, אבל ייתכן שיום יבוא ותוכנות מחשב יחליפו שופטים, ידונו בתיקים ויכתבו פסקי דין. לפני שעולם המשפט יגיע לשם, ישנה אופציה פחות מרחיקת לכת, והיא שימוש

החלטה בעולם המשפט נדרשים להיענות לאתגר משמעותי זה הן מבחינת עצם אפשרות הפיתוח של הטכנולוגיה, הן מבחינת תחום יישומה האפשרי והן מהבחינה התפיסתית, כיוון שמערכות שכא־לה מצמצמות את שיקול הדעת של השופטים, דבר הנתפש כפגיעה ברכיב מרכזי בשיטת המשפט.

ברשימה קצרה זו אדון בהליך השיפוטי כפי שהוא מתנהל כיום ובביקורות המושמעות כלפיו; אסביר מה הן מערכות תומכות הח־לטה לשופטים וכיצד הן יכולות לסייע בהתמודדות עם הביקורות הללו; אסביר מה הם הקשיים בפיתוח מערכות מסוג זה; ואציע מספר כלים שעשויים לסייע בשילוב מיטבי של מערכות תומכות החלטה בשיטה.

השיפוט עומד למשפט

על אף ההתפתחויות הטכנולוגיות הרבות שהתרחשו בעולם, ובראש ובראשונה מהפכת המחשוב, בתי המשפט לא עברו שינוי משמעותי באופן הפעולה שלהם בעשורים האחרונים. בבתי המ־שפט יושבים שופטים בשר ודם אשר מכריעים לאחר שהצדדים טענו בפניהם, לרוב באמצעות עורכי דינם, חקרו עדים והגישו ראיות, מסמכים משפטיים ובקשות שונות. ישנם מקומות בעולם שבהם פועלים "בתי משפט ללא נייר", וגם בישראל הוכנסה לשימוש לפני מספר שנים מערכת נטי־המשפט, שנועדה, בין היתר, להפחית את מספר המסמכים שמוגשים בעותק קשיח לבית המשפט. יחד עם זאת, לבתי המשפט עדיין מוגשים ניירות רבים. בנוסף, ישנם מאגרי מידע משפטיים המאפשרים לעורכי הדין ולשופטים גישה נוחה לח־יקה ולפסיקה אשר מסייעות להם רבות במחקר המשפטי לצורך הייצוג וההכרעה בתיקים. אולם, בסופו של דבר, השופטים מכריעים בעצמם – לפי שיקול דעתם ועל פי הדין.

ישנן מספר ביקורות מרכזיות המושמעות היום כלפי בתי המשפט. ראשית, על חוסר אחידות בפסיקה, כך ששופטים שונים פוסקים באופן שונה במקרים דומים. בעשורים האחרונים מתרבים המחקרים העוסקים בהטיות קוגניטיביות, המצביעים על כך שאנשים מבקשים לאשש השערות מקדמיות שמקורן בתקשורת ודולים עובדות בצורה

סלקטיבית בהתאם לכך, מתוך המידע שמוצג בפניהם. נקל לתאר שכאשר לשופט ישנה איזושהי עמדה מוקדמת בתיק מסוים, אף על פי שהוא סבור שהוא בוחן את הראיות בלב פתוח ובנפש חפצה, הדבר עשוי להשפיע על פסיקתו באופן בלתי מודע.

מובן שישנם מקרים שבהם הביקורת בדבר חוסר האחידות אינה מוצדקת, מאחר שישנם הבדלים משמעותיים בין המקרים המצ־דיקים את הפער בתוצאה, על אף שעל פני השטח הדברים נראים דומים. אולם אין ספק כי הפסיקה מושפעת מזהות השופט, מהטיות שונות שפועלות עליו ומגורמים שהם חיצוניים לשאלה המשפטית, כדוגמת טיב עורכי הדין של הצדדים. מכאן נובע כי מקרים דומים הנדונים בזמן שונה ואצל שופטים שונים עשויים להוליד פסקי דין שונים זה מזה באופן משמעותי, ללא כל הצדקה. מצב זה פוגע בת־חוש הצדק והאמון של המתדיינים וזולג במשך הזמן לכדי עיצוב דעת הציבור.

ביקורת נוספת מושמעת ביחס לעומס הכבד המוטל על בתי המ־שפט, אשר מביא להתמשכות ההליכים המשפטיים ולכך שהדיונים וכתובת פסקי הדין אורכים זמן רב, לעתים שנים. פרק הזמן הארוך עד להכרעה מביא לחוסר צדק המלווה בעינוי דין, ללא קשר לתו־צאת ההליך, ומביא פעמים רבות את השופטים "לדחוף" את הצדדים ליישב את הסכסוכים ביניהם מחוץ לכותלי בית המשפט באמצעות פשרה, בורות או גישור בהליכים אזרחיים, ובאמצעות עסקות טי־עון בהליכים פליליים. פעמים רבות מונעת תופעה זו מצד המעונוין בכך את האפשרות שעניינו יוכרע בבית המשפט, והצדק נפגע. בשל הביקורות שנמנו וביקורות נוספות נרשמת בשנים האחרונות בארץ ירידה באמון הציבור במערכת בתי המשפט. על פי מחקר אחרון, רק כ־36 אחוז מהציבור בישראל מביע אמון במערכת בתי המשפט. אמנם ניתן למנות סיבות פוליטיות שאינן נוגעות לגורמים שמנינו, אך אין ספק שיש להם חלק בירידת קרנה של המערכת המשפטית.

הפתרון האלגוריתמי

אחד הפתרונות הטכנולוגיים המוצעים להתמודדות עם קשיים אלה הוא שילוב של מערכות תומכות החלטה בעבודת השופטים.

חוקרים מאוניברסיטת בר אילן פיתחו מערכת שנועדה לסייע לשופט להחליט באיזו מידה יש להתחשב בעברו הפלילי של הנאשם בעת קביעת עונשו, ובהנהלת בתי המשפט התקיימו דיונים לגבי שילובה בבתי המשפט

המוטיבציה העומדת מאחורי ניסיונות הפיתוח של מערכות תומכות החלטה היא הניסיון לסייע למערכת המשפט להתמודד עם אחידות בפסיקה, עם הטיות שמשפיעות על ההכרעות השיפוטיות ועם סחבת משפטית

לשאלות החוזרות על עצמן פעמים רבות. חלק מסוגי המערכות – מערכות מבוססות־מקרה ומערכות לומדות – יוכלו לפעול רק על סמך מאגר מספיק של מקרים קודמים. לכן מדובר יהיה בשאלות הנדונות בערכאות המשפטיות הנמוכות (בארץ – בית משפט השלום ובית המשפט המחוזי), מאחר שלרוב אלה מקרים שגרתיים יותר. בהמשך, כשמדובר יהיה בשאלות המוכרות על סמך רשימה סגורה של שיקולים, העניין יסתבך ונראה שמערכות מהסוג הזה לא יתאימו לשאלות חוקתיות, הנדונות בערכאות הגבוהות ומעוררות לא אחת סוגיות שונות חסרות תקדים.

לאחר שנקבע ששאלה משפטית מסוימת מתאימה למידול באמצעות מערכת תומכת החלטה, יש להחליט מהי הטכנולוגיה המתאימה לשימוש במקרה הנדון. לכל אחת מהמערכות מא־פיינים משלה, ההופכים אותה למתאימה יותר למקרים מסוימים. כך, לדוגמה, מערכת לומדת מתאימה לתחומים עמומים, שבהם האופן שבו השופטים משקללים את פסיקותיהם אינו קבוע. מע־רכות מסוג זה "לומדות" בעצמן מהו המשקל שניתן לכל מרכיב שיפוטי והן אינן מוגבלות לקביעה מראש של המשקלים שיינתנו לשיקולים השונים הרלוונטיים למקרה.

לעומת זאת, מערכות מבוססות־כללים מתאימות לתחומים שבהם ישנו מהלך לוגי ברור שמוביל לתוצאה, גם אם הוא מור־כב מאוד. בד בבד ישנן מערכות המשלבות רכיבים מסוגים שונים, מאחר שכל אחד מתאים לניתוח חלק אחר מהסוגיה המשפטית הנדונה.

שימוש במערכות תומכות החלטה יכול לסייע לבתי המשפט להתמודד עם הביקורות אשר תוארו קודם לכן. ראשית, מערכות ממוחשבות תקדמנה את אחידות הפסיקה, מאחר שמערכות ממוחשבות פועלות באופן זהה בכל פעם שמפעילים אותן, ול־כן במקרים דומים המערכת צפויה להגיע לתוצאות דומות. ניתן לצפות כי גם הפערים בין השופטים יצטמצמו, מאחר ששופטים שונים אשר ישתמשו באותה מערכת במקרים דומים צפויים לה־גיע להכרעות דומות יחסית, וזאת לאור העובדה שהפלט שתפיק המערכת יהיה דומה. גם חלק מההטיות הקוגניטיביות ינוטרלו באמצעות השימוש במערכות. <

פתרון זה כמעט אינו מיושם כיום בבתי המשפט, אולם לטעמי יש לשקול את יישומו בתחומים מסוימים של מערכת המשפט. על מנת לתכנן מערכת מסוג זה יש לבדוק האם שאלה משפטית מסוימת מתאימה למידול, ולבחור בטכנולוגיה המתאימה לאותה שאלה.

ישנם מספר סוגים של מערכות תומכות החלטה לשופ־טים, ולכל אחד מהם מאפיינים שונים. מערכת מהסוג הראשון, כדוגמת המערכת שתוארה בתחילת המאמר, היא מערכת מבו־ססת־כללים שעושה שימוש בכללים מוגדרים מראש שאותם היא מחילה על עובדות המקרה. מערכת שכזו מתאימה למק־רים שבהם ניתן לאתר אוסף של כללים מסוג "אם־אז" אשר מביא בכל מקרה לתוצאה המשפטית הרצויה. לדוגמה, אם לנאשם המורשע עבירות קודמות חמורות, אז יש להתחשב בכך כשיקול להחמרת העונש.

מערכת מהסוג השני, מערכת מבוססת־מקרה, משווה את המ־קרה הנוכחי למקרים קודמים שהוזנו למערכת, מוצאת את הדומה ביותר ומפיקה פלט על סמך הדמיון והשוני בין המקרים. בתחו־מים שבהם ישנם מקרים דומים רבים, מערכת מבוססת־מקרה תביא לתוצאות טובות. לחלופין, המערכת יכולה להסתמך על סטטיסטיקה ביחס להכרעות קודמות במקרים דומים.

הסוג השלישי של המערכות הוא מערכות לומדות, שהן מע־רכות שמשמשות בבניה מלאכותית על מנת ללמוד מקרים קודמים ו"להסיק" מהם מה צריכה להיות התוצאה במקרים החדשים. הסוג הנפוץ ביותר של מערכות לומדות עושה שימוש במערכות נוירונים מלאכותיות. מערכות אלה מנסות לדמות את הפעילות המוחית הטבעית, כך שהן כוללות מספר רב של יחידות מידע ובין אחת לשנייה קשרים בעלי חוזק משתנה, כאשר חוזק הקשר מעיד על רלוונטיות המידע העובר בקשר. הקשרים נוצרים באמצעות תהליך של למידה, שבו המערכת מתרגלת מקרים ומ־קבלת פידבק בנוגע לתוצאה.

אולם, כאמור, תחילה יש לקבוע האם השאלה המשפטית הנדונה אכן מתאימה לשימוש במערכות תומכות החלטה, שכן לא כל סוגיה משפטית מתאימה לכך. המערכות הללו מתאימות

בנוסף, שימוש במערכות תומכות החלטה עשוי ליעיל את ההליך השיפוטי, כך שמשך הזמן שבו נדון כל תיק יתקצר והעומס המוטל על בתי המשפט יצטמצם. יתרה מכך, שימוש במערכות ממוחשבות יגביר את הוודאות במשפט, ומחקרים מראים כי ככל שהוודאות ביחס לתוצאות הליך משפטי גבוהה יותר, כך גדלים הסיכויים שהצדדים יתפשרו מחוץ לכותלי בית המשפט ולא יהיה צורך בהכרעה שיפוטית. מכאן שהשימוש במערכות תומכות החלטה צפוי להקטין את מספר ההליכים המתנהלים בבתי המשפט, והשפעתן של המערכות על העומס בבתי המשפט תהיה גדולה.

להקטנת העומס תהיה השפעה על איכות השפיטה, שכן השריטים יוכלו להשקיע את משאביהם בצומתי החשיבה הנדרשים - בהאזנה לטענות, באי דחיקה לפשרה ובהתייחסות פרטנית למקרים קשים המעוררים צורך בהרחבת הדיון.

המגבלה המהותית

הקושי המרכזי הניצב בפני הבאים לעצב מערכות תומכות החלטה לשופטים הוא המורכבות הרבה של הכרעה בתיקים משפטיים. המשפט התפתח כתחום עמום (fuzzy), שבו מופעל ביחס לכל מקרה שיקול דעת המושפע ממשנתים רבים הרלוונטיים רק למקרה הספציפי, ואשר מושפע, בין היתר, מהתרשמות השופט מהצדדים ומהעדים. בנוסף לריבוי המשתנים הרלוונטיים, ברוב המוחלט של המקרים לא מוגדר מראש מהו המשקל שניתן לכל משתנה בהגעה למסקנה הסופית. פעמים רבות גם התשובה לסוגיה משפטית אינה בינארית או כוללת מספר מצומצם של אפשרויות, אלא נמצאת על קשת רחבה של תוצאות אפשריות. בהנחה שמערכת ממוחשבת אמורה להפיק פלט הדומה להכרעה שופט אנושי, עם כל הקדמה הטכנולוגית עדיין קיים קושי לעצב ולפתח מערכת שתפעל באופן הדומה לפעולת שופט אנושי ותיקח בחשבון את מכלול השיקולים הרלוונטיים להכרעה המשפטית. יתרה מכך, המשפט כתחום דינמי עשוי להשתנות בעקבות פסיקה או חקיקה - דבר שאכן קורה לעתים קרובות - ותחום עמום ומשתנה הוא מורכב ומסובך למידול. מערכות ממוחשבות

עם כל הקדמה הטכנולוגית עדיין קיים קושי לעצב ולפתח מערכת שתפעל באופן הדומה לפעולת שופט אנושי, ותיקח בחשבון את מכלול השיקולים הרלוונטיים להכרעה המשפטית

הן דטרמיניסטיות ופועלות בצורה קבועה ומוגדרת מראש, ואינן יודעות - לפחות במצב הטכנולוגי היום - לדמות את עבודת המוח האנושי ולהתמודד עם מצבים משתנים עתירי דקויות ורגישויות. בנוסף לקושי הטכני לעצב ולתכנן מערכות מסוג זה קיים גם קושי תיאורטי-משפטי, הנובע מהגבלת שיקול הדעת של השריטים. המשפט נתפש כתחום שבו ראוי שלשופט תהיה מידה רבה של שיקול דעת ביחס למקרים המובאים בפניו. בצד חשיבותה של האחידות בפסיקה, ישנה חשיבות בבחינת כל מקרה בפני עצמו והתייחסות לנסיבות המיוחדות שלו, שעשויות להיות כאלה שלא נצפו מראש ברשימת השיקולים הרלוונטיים להכרעה. מערכת ממוחשבת, גם הטובה והמתוחכמת ביותר, פועלת בצורה מוגדרת מראש ואינה יכולה לזהות נסיבות יוצאות דופן המצדיקות תוצאה שונה מהרגיל. לפיכך ישנו פער בין תפישת המשפט כתחום שבו כל מקרה נבדל ממשנהו וראוי לבחינה מיוחדת לבין שימוש במערכות ממוחשבות, שבהן אופן ההכרעה נקבע מראש ואין אפשרות ליחס מיוחד במקרים הראויים לכך. אין פלא, אם כן, שפער זה אכן מקשה על אנשי המשפט לקבל אמצעים טכנולוגיים שמצמצמים טבעם תורמיים להגבלת שיקול הדעת השיפוטי.

מלבד הפגיעה בתפקידו של השופט כפי שהוא נתפש בציבור, הפער הזה יכול להשפיע גם על זכויותיהם של המתדיינים ועל התפתחות המשפט. מבחינת המתדיינים קיים חשש מפני פגיעה בזכותם להליך הוגן - זכות המוכרת כזכות יסוד חוקתית. אם פסקי דין יינתנו על סמך החלטה ממוחשבת מבלי שתינתן התייחסות ראויה לטענות שמעלים הצדדים, שעשויות לחרוג ממתחם השיקולים שהמערכת הממוחשבת לוקחת בחשבון, הרי שמדובר בפגיעה בזכות להליך הוגן.

מבחינת המשפט קיים חשש כי השימוש במערכות ממוחשבות יפגע בדינמיות של המשפט וביכולתו להתאים את עצמו למצבים המשתנים. כאמור, דינמיות של הכללים המשפטיים היא אחד המאפיינים המרכזיים של מערכת המשפט, והיא נובעת במידה רבה, בנוסף לשינויים בחקיקה, מפסקי דין חדשים שניתנים במקרים המעוררים שאלות שעד כה לא נדונו או משינויי העתים

בשנים האחרונות ישנם סימנים לכך שגם המשפט עומד להיכבש על ידי הטכנולוגיה, והדבר מעורר את השאלה מה מייחד את השיפוט האנושי ומדוע יש מקום להבחין בין המשפט לבין תחומים אחרים

המצריכים גם שינויים בהכרעות בית המשפט.

העובדה שמדובר במערכות תומכות החלטה שנועדו לסייע לשריטים ולא להחליף אותם אמורה לספק מענה לחשש מפני כבילת שיקול דעתם האנושית. עם זאת, מדובר במענה חלקי בלבד, מאחר שגם ב"גרסה הרכה" הזו מדובר בכבילה מסוימת של שיקול הדעת, דבר שנתפש כבעייתי בעיני רבים. חשש נוסף קיים מהכיוון הנגדי - המשתמשים במערכת הממוחשבת יעדיפו להעביר אליה את שיקול הדעת ויימנעו מהפעלת שיקולם האנושי גם בעת שיידרשו לכך. מכאן יוצא שאין בהפעלת מערכות תומכות החלטה כדי לאיין את החשש מפני שלילת שיקול הדעת של השופטים. לטעמי, יש מקום לחששות שהובעו, אולם לשימוש במערכות תומכות החלטה בקבלת החלטות שיפוטיות ישנם יתרונות רבים, אשר חלקם פורטו לעיל, המצדיקים את החסרונות הגלומים בפגיעה המסוימת בשיקול הדעת של השופט. מאידך גיסא, אל לנו להקל ראש בפגיעה זו ועלינו למצוא דרכים לאזן בין הפגיעה בשיקול הדעת הרחב לבין יתרונות היעילות והאחידות של שימוש במערכת.

אמצעי אחד לצמצום החשש מפגיעה בשיקול הדעת של השופטים הוא הבחנה בין תחומים משפטיים שונים, כך שייקבע שבתחומים מסוימים - המצריכים יותר שיקול דעת של השופט - אין מקום לשימוש במערכות ממוחשבות או שהשימוש שיעשה במערכות יהיה מוגבל בהיקפו, ובתחומים אחרים ניתן לעשות שימוש בהיקף רחב יותר.

אמצעי אחר לצמצום הפגיעה בשיקול הדעת של השופטים הוא באמצעות זכות הערעור לערכאה גבוהה, המוכרת ביחס לכל פסק דין שניתן. אפשר להשתמש בזכות הערעור כאמצעי פיקוח על פסקי דין שניתנו באמצעות מערכת ממוחשבת, ואולי אף לקבוע כי מתחם שיקול הדעת של ערכאת הערעור יהיה רחב יחסית. עם זאת, יש לקחת בחשבון את היכולות המוגבלות של ערכאת הערעור, אשר בניגוד לערכאה הראשונה לא שומעת את העדים ובוחנת את הראיות, ואת העובדה שלא תמיד הצדדים מערערים על פסקי הדין.

בנוסף לכך, כאשר מתכננים מערכת תומכת החלטה לשימוש השופטים יש לתת את הדעת לרצון לשמור על שיקול הדעת

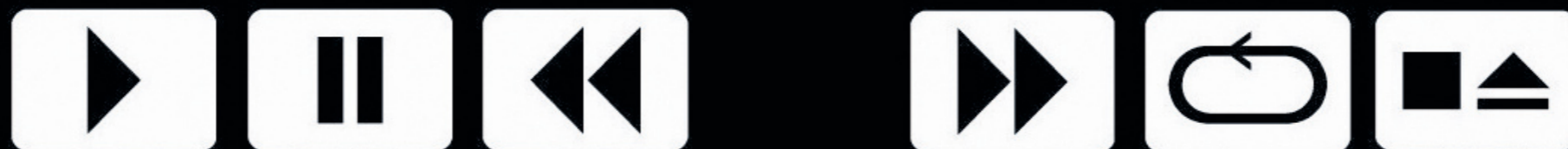
השיפוטי, ולעצב אותה כך שהשופטים יידרשו להפעיל את שיקול דעתם במקרים המתאימים. לדוגמה, ניתן לדרוש מהשופט לשקול את תוצאת המערכת ולמנוע ממנו להמשיך בפעולה עד שלא יאשר זאת. מובן שאין בכך כדי להבטיח את הפעלת שיקול הדעת, אבל אמצעים מסוג זה יפחיתו את החשש מפני שימוש שאינו מושכל. לדעתי, יישום זהיר ומושכל של מערכות תומכות החלטה במשפט, תוך נקיטת האמצעים שפורטו לעיל, יביא לכך שהשופטים יגיעו להחלטות רציונליות יותר ומהירות יותר, ובד בבד ישמרו על כבוד המתדיינים ועל הערכים הנוספים הניצבים בבסיס המשפט.

לאן הולך המשפט?

בעבר נחשבו תחומים רבים לכאלה שבהם פועלים מומחים המפעילים את שיקול דעתם ואת מומחיותם ובכך מגיעים לתוצאה המיטבית. הדוגמה הבולטת לכך היא הרופאים. עם השנים וההתפתחויות המדעיות חדרו אמצעים טכנולוגיים להרבה מאותם תחומים באופן שצמצם את שיקול הדעת האנושי. כך, לדוגמה, ברפואה מתבצעים מחקרים מדעיים רבים הבוחנים את אופן התפתחותן של מחלות ואת התסמינים השונים שלהן, ומערכות ממוחשבות מנחות וממליצות לרופאים כיצד לפעול בכל סיטואציה, מהי האבחנה המתאימה ומהו הטיפול המותאם למצב.

המשפט, לעומת זאת, נותר במידת מה מאחור, והוא עדיין נתפס כתחום שבו לעורכי הדין יש מומחיות מיוחדת המאפשרת להם לייצג את לקוחותיהם ושבו ההכרעות צריכות להינתן בידי שופטים המחזיקים בשיקול דעת רחב. בשנים האחרונות ישנם סימנים לכך שגם המשפט עומד להיכבש על ידי הטכנולוגיה, והדבר מעורר את השאלה מה מייחד את השיפוט האנושי ומדוע - אם בכלל - יש מקום להבחין בין המשפט לבין תחומים אחרים ולהגן ביתר שאת על מתחם שיקול הדעת האנושי. גם אם לשאלה זו, שנוגעת לסוגיות יסוד באשר לאופן שבו אנו תופשים בינה אנושית ומלאכותית, אין כרגע תשובה מברורה, השינויים הטכנולוגיים המהירים מחייבים אותנו לדון מעמיק ולהכרעות מרחיקות לכת. אם כן, עלינו לשים בצד את השמרנות האינסטינקטיבית ולהתייצב מול האתגר הזה, על כל משקלו. x

מאיפה המוזיקה הזאת?

התרבויות המוזיקליות בעולם נבדלות זו מזו כמעט בכל היבט אפשרי: באופן מיזוג הקול האנושי ואינספור כלי הנגינה הקיימים, בסוגי הסולמות, בתחביר, בגוני הצלילים ובצירופיהם המקובלים. בתוך כל העושר הזה מנסים מוזיקולוגים לברר אם למוזיקה ישנו מרכיב אוניברסלי, ואולי אף ביולוגי, המשותף לכלל האנושות. מסקנות ביניים

ד"ר רוני גרנות

מוזיקה היא תופעה חברתית ותרבותית המציעה שונות עצומה באופן שבו חברות שונות מייצרות וצורכות אותה, עד כדי כך שהן נבדלות זו מזו באופן שבו הן מגדירות מהי בכלל מוזיקה.¹ האם מבעד לכל העושר והמגוון הזה ניתן לזהות במוזיקה מרכיב אוניברסלי, "טבעי", ביולוגי, המשותף לכל בני האדם? שאלה זו העסיקה את התיאורטיקנים, מהיוונים אשר קשרו בין יחסים מספריים במוזיקה לתנועת הכוכבים במסילותיהם, ועד לאי תנומוזיקולוגים של המאה ה-20 כמו ברנונו נטל וג'ון בלקינג. הגישה שתשמש אותי בניסיוני לענות על שאלה זו מרחיבה את ההתבוננות לנקודת המבט הקוגניטיבית.

(1) די להיכנס ליוטיוב ולתקתק UNESCO: representative list of the intangible cultural heritage of humanity + music על מנת לטעום משהו מן העושר הזה.

(2) כדוגמה אחת מני רבות, הוסיפו להיפוש הקודם ביוטיוב (כמפורט בהערה הקודמת) את המלים Aka Pygmies

המוזיקה, במקומות רבים, היא חלק בלתי נפרד ממרקם החיים היומיומי ומלווה את היחיד ואת הקבוצה במעגלי החיים השונים - בשירי ערש, שירי משחק, שירי חגים, שירי עבודה, שירי חתונה, קינות. היא מהווה כוח המגדיר את הקבוצה ומלכד אותה במסגרת המשפחה, בטקסים חברתיים, רפואיים או פולחניים, והיא כלי ביטוי פוליטי-חברתי ואישירגשי כאחד.²

כל אלה באים לידי ביטוי גם בגיוון הגדול באופן שבו המוזיקה מבוצעת: לעתים בקול הבודד, לעתים בקולות משולבים שעשויים להתיישר כולם לאותו הקצב או לחלופין להתמזג בשילוב של מני גינות כמו עצמאיות, לעתים באי-קפלה ללא כלים מלווים, ולעתים קרובות בליווי כלים אשר עשויים לדחוק לגמרי את הקול האנושי, שגם לו דרכי הפקה שונות ומשונות. מובן שגם כלי הנגינה מתאי-פיינים בעושר צורות וצלילים עצום. לעתים אין כלל מנגינה אלא רק תבנית קצבית, לעתים המנגינה נשמעת יותר כמו קריאות או דיבור, לעתים מורכבת ומשתנה ולעתים חוזרת על מוטיב קטן שוב ושוב. לעתים קרובות תלווה בריקוד או בתנועות יד, לעתים תחקה את

מקצבי הדיבור ואת הנגנותיו, ולעתים תנסה לייצר ניגוד לאלה.

השונות במוזיקות של תרבויות העולם באה לידי ביטוי גם בחרי מרים המוזיקליים עצמם, באבני הבניין המרכיבות את המוזיקה - מרווחים, סולמות ואקורדים (אם ישנם) - ובחוקי החיבור של אלה לכלל יצירות שלמות. כמו בשפות שונות, לכל מוזיקה אותיות ותחרי ביר שונים. אך בעוד יחידות הדיבור הבסיסיות של השפה האנושית (הפונמות) מוגבלות ומוגדרות על ידי איברי הנשימה והדיבור שלנו, הרי שבמוזיקה אבני הבניין נבחרות מתוך אוסף עצום של גבהים, עוצמות וגוונים שהאוזן האנושית מסוגלת לעבד. יתרה מזו, אפש-ריות ההפקה של אבני בניין אלה חורגות הרבה מעבר למצוי ישירות בטבע, בסביבתנו או בגופנו - בעיקר מנגנון הפקת הקול והדיבור - וזאת בעזרת ההרחבה שמספקים כלי הנגינה. גם חוקי החיבור והשילוב בין הקולות מראים שונות גדולה. כך למשל צירופים צליליים הנתפשים כצורמים (דיסוננטיים) בקרב תרבות מוזיקלית אחת עשויים להיתפש כנעימים בתרבות אחרת או אפילו בתוך אותה תרבות בהפרש של כמה מאות שנים. די אם נתבונן בהיסטוריה של המוזיקה המערבית, שבה ניתן לראות הרחבה עקבית של השימוש במרווחים שבתקופות קודמות נחשבו דיסוננטיים, גם מבחינת מספרם וגם מבחינת אופני השימוש בהם במהלך היצירה.

ריבוי האפשרויות לעולם אינו שרירותי ותמיד משקף משהו מהאמונות של הקבוצה, למשל מידת הקשר שלה עם הטבע, ההיררכיה החברתית הקיימת בה, האמצעים הכלכליים או הטכנולוגיים העומדים לרשותה, הטקסט שאותו המוזיקה מלווה, והאווירה או הרגש הנדרשים בהקשר שבו היא מבוצעת.

הפיזיקה והביולוגיה של המוזיקה

יחד עם זאת, לצד המרכיב התרבותי הברור שמתקיים במוזיקה, שיוצר את מופעה המקומיים המגוונים, ניתן לזהות מספר מרכיבים שלצורך הדיון כאן אקרא להם "טבעיים". מרכיבים אלה משותפים כמעט לכל מוזיקה באשר היא. הם עשויים ליצור הטיות או להקטין את דרגות החופש של אפשרויות הבחירה של אבני היסוד המוזיקלי ליות או דרכי חיבורן, ובכך להסביר את המשותף שבכל זאת מוצאים בין תרבויות מוזיקליות שונות.

המרכיב הטבעי הראשון נוגע להתנהגות החומרים שמייצרים את הצלילים המוזיקליים, כמו "מיתרי" הקול שלנו או מיתרי הגיטרה. חומרים אלה מייצרים בסיס פיזיקלי משותף לכל הצלילים שיוצרים את המרכיב של כל מלודיה. כל צליל מוזיקלי הוא למעשה מערך

של תדרים - מספר גלי קול בעלי מחזורים שונים זה מזה העומדים ביחסים הרמוניים בינם לבין עצמם, שמתלכדים כדי ליצור צליל אחד. במערך התדרים הזה שמרכיב את הצליל, הגל בעל המחזור הארוך ביותר - כלומר גל הקול הארוך ביותר - נקרא התדר ה"יסודי", והוא אחראי לתחושת הגובה של הצליל (דו לעומת רה או מי, למשל). שאר התדרים המרכיבים את הצליל הם בעלי מחזורים מהירים יותר, אך הם ניצבים ביחס סדור לתדר היסודי: מחזורם מהיר פי שניים מהתדר היסודי, פי שלושה, וכך הלאה. תדרים אלה נקראים רכיבים עיליים או "הרמוניות" של הצליל. יצירתם המיוחדת של התדרים העיליים, המשתנה מכלי נגינה לכלי נגינה, היא שותפה מרכזית בעיצוב תחושת הגוון הייחודי של הצליל בכלי נגינה שונים - האם נשמע את הצליל דו כ"דו של פסנתר" או כ"דו של אבוב". קיומו של המבנה הבסיסי והסדור הזה של מערך התדרים משותף להתנהגות של מיתרים וצינורות, שהם החומר העיקרי בכלי הנגינה המיועדים לייצר מנגינות, ומכאן השפעתו הכמעט אוניברסלית על המוזיקה בעולם. מבנה התדרים הבסיסי יוצר הטיות או אפילו העדפות לגבי מבחר המרווחים - היחסים המקובלים בין הגבהים של צלילים - שמשמשים בסולמות השונים בתרבויות מוזיקליות שונות.

מרווח אחד כזה, שמרכזיותו כמעט בכל התרבויות השונות נגזרת מתוך המבנה הפיזיקלי של צלילים, הוא מרווח האוקטבה. הוא נוצר כאשר שני תדרים עומדים ביחס של 2:1 זה לזה, כלומר אורך הגל של האחד קטן פי שניים מהשני. כאשר משמיעים שני צלילים שונים במרחק של אוקטבה זה מזה בוזמנית, הם מתמזגים עד כדי כך שקשה לדעת אם מדובר בצליל אחד או בשניים. ואכן, כמעט בכל התרבויות הסולם המוזיקלי תחום על ידי אוקטבה, כך שצלילים שניצבים במרווח של אוקטבה זה מזה, אף שהם שונים בתדריות, מקבלים את אותו שם ונחשבים ל"אותו צליל". למשל, בסולם המעריבי שלנו, הקלידים ה"לבנים" של הפסנתר יוצרים את הרצף הסולמי **דוֹרֵה־מִי־פֶה־סוֹלֶה־יִסִידוֹ**.

המרכיב השני, שכמובן אינו מנותק מן הראשון, הוא מערכת השמע שלנו. זו קובעת את סף יכולת השמיעה שלנו כמו גם את ההעדפות שלנו, למשל באיזה טווח תדרים קל לנו יותר לשמוע או עלינו להגביר את הצליל פחות כדי להתחיל לשמוע. אחת התופעות החשובות ביותר במוזיקה בהקשר זה היא האיכות האסתטית רגשית שאנו מייחסים לשני צלילים המושמעים בוזמנית. זוגות צלילים כאלה עשויים להישמע לנו "קונסוננטיים" (בעלי איכות הרמונית, מתמזגים או נעימים) או "דיסוננטיים" (בעלי איכות צורמת). בקרב מבוגרים - בעיקר במערב, אבל לא רק - ציר הקונסוננטיים סוננס משפיע על תחושת המתח הקיימת במוזיקה המתעוררת בנו בהאזנה לה, תחושה שהיא אחת הבולטות והעקביות ביותר בקרב

ריבוי האפשרויות המוזיקליות לעולם אינו שרירותי ותמיד משקף משהו מהאמונות של הקבוצה, למשל מידת הקשר שלה עם הטבע, ההיררכיה החברתית הקיימת בה, האמצעים הכלכליים או הטכנולוגיים העומדים לרשותה

שיעור במוסיקה על כד יווני, 510 לפני הספירה

לצד המרכיב התרבותי הברור שיוצר את מופעה המקומיים המגוונים של המוזיקה, ניתן לזהות מספר מרכיבים המשותפים כמעט לכל מוזיקה באשר היא, שעשויים ליצור הטיות או להקטין את דרגות החופש של אפשרויות הבחירה של אבני היסוד המוזיקליות או דרכי חיבורן

מאזינים. בהכללה נוכל לומר שמרווח קונסוננטי מוגדר כמרווח בין שני צלילים שבו יחסי התדריות ביניהם הם יחסים פשוטים (כמו למשל יחס של 3:2, שבו התדריות של צליל מסוים גבוהה פי 1.5 מהתדריות של הצליל השני המושמע במקביל). מרווח האוקטבה, שבו יחס התדרים בין שני צלילים הוא 2:1, נחשב למרווח הקונסוננטי ביותר. כאשר התנאי הפיזיקלי של המרווח הקונסוננטי מתקיים, אנו תופשים את שני הצלילים כ"מתמזגים" ונעימים. מרווח דיסוננטי, לעומת זאת, מאופיין על ידי יחסי תדרים מורכבים (למשל 45:32, שהוא מרווח הטריטון הידוע בכינויו "מרווח השטן"). מרווחים דיסוננטיים נתפשים כצורמים או "בלתי יציבים", כלומר אינם מאפשרים לסיים את המשפט המוזיקלי ומחייבים המשך, או במושגים מוזיקליים, "פתרון".

מה ההסבר להבדלי האיכויות האלה? להבחנות האסתטיות: תחושתיות בין זוגות צלילים קונסוננטיים לדיסוננטיים יש בסיס פיזיולוגי, לפחות כאשר אנו שומעים זוגות צלילים שכאלה בבידוד, ולא בתוך יצירה מוזיקלית, על כל השפעותיה התחושתיות הסובבת ומוכרות. באוזן הפנימית מעוררים תדרים שונים נקודות שונות על פני הממברנה הבסילרית, ובאופן זה אנו יודעים להבחין בין תדרים שונים. אולם יכולת ההבחנה בין תדרים מוגבלת לסף מסוים, כך שמרווחים קטנים מדי בין שני צלילים המושמעים בו־זמנית אינם מופרדים היטב ויוצרים תבנית של גירוי עצבי מורכב, אשר בחוויה שלנו נתפש כצליל בלתי רציף, מחוספס או צורם. אלו הם מרווחים דיסוננטיים.³

ישנה סיבה נוספת לכך שהמרווחים הדיסוננטיים בין שני צלילים יוצרים קושי בעיבוד העצבי, בעוד זוגות צלילים קונסוננטיים מקלים על העיבוד. כאשר צליל מסוים מתקבל במערכת השמע, הוא מיתרגם לפעילות עצבית; בתהליך התרגום הזה קצב ה"ריות" של תאי העצב - כלומר, קצב הפעילות שלהם - מתאים את עצמו למחזוריות גלי הקול שהתקבלו במערכת השמע. כאשר אנו מקשיבים בוזמנית לשני צלילים שונים בעלי מרווח קונסוננטי המבוסס על יחסי תדרים פשוטים, נוצרת במוח תבנית פשוטה יותר של ריות עצביות המקלה על העיבוד העצבי, ומכאן האיכות האסתטית או ההרמונית יותר של זוגות הצלילים הקונסוננטיים.

כאן עלינו לסייג ולומר שעל אף שלהבחנה בין קונסוננס לדיסוננס סס בסיס ביולוגי כשאנו מקשיבים לזוגות צלילים במבודד, לאו דווקא מדובר בתופעה אוניברסלית כאשר אנו בוחנים פרקטיקות של מוזיקות שונות. יש לזכור שהשפעות ממגוונים גבוהים יותר, כגון ציפיות הנובעות מחשיפה למוזיקה, למשל כזו המרבה להשיתמש בדיסוננטיים, עשויות להתערב בחוויה האסתטית הכוללת שהניגוד הבסיסי קונסוננס־דיסוננס יוצר <

3) הרופא והפיזיקאי הגרמני הרמן פון הלמהולץ, בן המאה ה־19, הוא אבי התיאוריה הזו.

המרכיב ה"טבעי" השלישי שמשותף לתרבויות המוזיקליות השרו נות הוא מערכת איברי הדיבור והשירה שלנו והאיברים המפעילים את כלי הנגינה (אצבעות, שפתיים, ריאות וכו'). כך, למשל, ברוב התרבויות המוזיקליות ישנה עדיפות ברורה למרווחים קטנים בין צלילים. הטיה זו מתיישבת היטב עם העובדה שנדרש פחות מאמץ להפיק שני צלילים סמוכים לעומת צלילים רחוקים, הן במיתרי הקול שלנו והן ברוב כלי הנגינה. כך, למשל, על מנת להפיק צלילים סמוכים בגובה, עלינו לשנות את המתיחות במיתר הקול רק במעט או להזיז את האצבע לנקודה קרובה על צוואר הכינור, וזאת בניגוד למרווח גדול המחייב מאמץ הרבה יותר גדול ותכנון מוטורי מורכב יותר.

המערכת הרביעית היוצרת אילוצים ומקטינה במשהו את דרגות החופש של בחירת אבני הבניין המוזיקליות או דרכי צירופן היא המערכת הקוגניטיבית שלנו: מגבלות של זיכרון העבודה, מגבלות של קשב (למשל, מספר המנגינות העצמאיות שבהן ניתן להתמקד בזמנית), מנגנוני לימוד כלליים כגון רגישות לאירועים המופיעים בצימוד בזמן או במרחב, והנטייה של המוח "לחזות" את האירוע הבא.

יחד עם זאת, השונות הגדולה של סגנונות המוזיקה השונים בהקשרים השונים מרמזת על כך שגם בהינתן אילוצים "טבעיים" אלה, טווח אפשרויות הבחירה גדול מאוד. באופן מאוד כללי ניתן לומר שככל שהמוזיקה "מתיישבת" עם האילוצים הנ"ל, היא תיתפש כפחות מתוחה.

אבולוציה במחלוקת

מעבר לשאלה של מידת ההשפעה של מרכיבים "טבעיים" אלה על התופעה של המוזיקה, ניתן להעמיק ולשאול: האם המשיכה העזה של בני האדם למוזיקה, היכולת שלה לרגש אותנו ולהשפיע עלינו ברמה הפיזית והרגשית באופן כה עמוק, מעידה על כך שהמורזיקה טבועה בנו ביולוגית? נטייה זו למוזיקה, כותב הנוירולוג אוליבר סאקס בדברי המבוא שלו לספר "מוזיקופיליה", "מתגלה בינקות, באה לידי ביטוי וממלאת תפקיד מרכזי בכל תרבות, וייתכן שהיא קיימת מראשיתו של המין שלנו. 'מוזיקופיליה', כזאת היא בגדר נתון בטבע האדם. ייתכן שהיא מתפתחת או מתעצבת על ידי התרבויות שאנו חיים בהן, על ידי נסיבות החיים או על ידי הכישרונות והחסרונות הספציפיים שלנו כיחידים - אבל היא טמונה עמוק בטבע האדם, עד כדי כך שיש לראותה כמולדת".

אם אנחנו אכן "יצורים מוזיקליים", כפי שסאקס ואחרים טוענים, עלינו להוסיף ולשאול איך בכלל התפתחה היכולת הזו. האם היכר לת המוזיקלית הקנתה לקדמונינו יתרון אבולוציוני כלשהו? מובן שזוהי שאלה הרבה יותר עמוקה וקשה יותר לחקירה מאשר השאלה אילו יתרונות או שימושים יש בעיסוק במוזיקה כיום. המוזיקה

יש הטוענים כי היכולת המוזיקלית אינה אדפטציה אבולוציונית ייחודית, אלא לכל היותר יכולת חדשה שנוצרה מרתימה של יכולות ותכונות שונות שהתפתחו לאורך האבולוציה האנושית

"החלילן", אדוארד מאנה, 1866

מתברר שההבחנה בין מרווחי צלילים קונסוננטיים (הרמוניים) לדיסוננטיים (צורמים) איננה ייחודית לבני אדם: החוקר אקיהירו איזומי הצליח לאמן שלושה קופי מקאק להבחין בין מרווחים כאלה

אכן משמשת לצרכים רבים וחשובים גם ברמת הפרט וגם ברמת הקבוצה: היא משמשת כאמצעי לתקשר עם כוחות העל והטבע; לליווי טקסי פולחן; לטקסים חברתיים או רפואיים; כאמצעי לגבש את הקבוצה תוך ייצור תיאום רתמי ורגשי בין חבריה; לשינוי מצב תודעתי או "אנרגטי" לכיוון של אקסטזה ויתר עוררות או מדיטה ציה ורוגע; כאמצעי ביטוי רגשי אישי; כאמצעי עזר לזיכרון בשימור טקסטים, החל בטקסטים המגלמים את המורשת ואת הזיכרון של הקבוצה כגון מיתוסים ותפילות, ועד לג'ינגלים ולחומרי לימוד כמו הא"ב. היוונים ראו במוזיקה כלי לעיצוב אופיו של האדם בדיוק כפי שהתעמלות מעצבת את גופו, ואריסטו השווה בינה לבין שירה או יין - אמצעים להשגת התענוגות והרפיה.

אך כל זה לאו דווקא מלמדנו על היתרון האבולוציוני של המוזיקה.

בניגוד לסאקס, המאמין שבני האדם הם מין מוזיקלי לא פחות ממין לשוני ושהיכולת המוזיקלית היא חלק מטבעו של האדם, הפסיכולוג סטיבן פינקר טוען בספרו "כיצד פועל המוח" כי "עד כמה שהדברים אמורים בסיבה ומסובב ביולוגיים, המוזיקה חסרת תכלית. היא איננה מראה שום סימנים של עיצוב להישג יעד כדוגמת חיים ארוכים, נכדים, או תפיסה מדויקת וחיזוי של העולם. בהשוואה לשפה, ראייה, חשיבה חברתית וידע פיזיקלי, המוזיקה הייתה יכולה להיחד מקרב המין שלנו מבלי שיחול שום שינוי בפועל בשאר אורחות חיינו. המוזיקה נראית כטכנולוגיית עונג טהור, קוקטייל של סמי בידור שאנו מחדירים לאוזן כדי לגרות המון מעגלי עונג בבת אחת".

בניגוד לשפה אשר כולנו רוכשים ודוברים ללא תרגול מכוון, טוען פינקר, הרי לגבי המוזיקה יש פער גדול בין הקליטה וההפקה. לדיעונו, בעוד האזנה למוזיקה היא נחלת הכול, הרי שהפקת מוזיקה מוגבלת הרבה יותר. "רבים אינם יכולים לשיר בלי לזייף, מעטים עוד יותר יכולים לנגן בכלי כזה או אחר, ואלה שיכולים לנגן נזקקים להדרכה מפורשת וגלויה ולתרגול נרחב", הוא כותב. בטענה זו חושף פינקר את הכשל העיקרי - ואולי היחיד - בטיעונו. ראשית, מחקר שערכתי הראה כי רק כ-10% אחוזים מהאוכלוסייה (המערבית) מוערכים כ"זיפנים" ממש. שנית, נגינה בכלים אינה המקבילה המוזיקלית לדיבור, כפי שטוען פינקר, שכן נגינה דורשת מיומנות מוטורית מיוחדת. למה הדבר דומה? לאמירה שהדיבור אינו טבעי לאדם שכן כתיבה דורשת תרגול מכוון. שלישי, פינקר מחזיק בדימוי של המוזיקה כפי שהיא מתקיימת בכמה מאות השנים האחרונות במערב. אולם יש לזכור שבמערב חלו התפתחויות אשר אינן משקפות בהכרח את כלל העולם המוזיקלי. אחת התופעות הבולטות והייחודיות למוזיקה המערבית היא הופעת יצירות ארוכות ומורכבות - "מוזיקה אמנותית" - תוך ניתוק של

חלקים מהמוזיקה מהמרקם היומיומי והעברתה לאולמות הקונצרטים. התפתחות זו התאפשרה, בין היתר, בשל פיתוח שיטת תווים מאוד יעילה, לצד התפתחות השפה ההרמונית שאפשרה יצירת תחביר מורכב. מוזיקה מסוג זה אחראית לדימוי שיש לנו של נגינים היושבים מול תווים לאחר שהעבירו את רוב שעות היום בתרגול סולמות או בלימוד היצירה בעל פה. אולם יש לזכור שאפילו במערב רוב המוזיקה הייתה ועודנה מוזיקה עממית, שלרוב מועברת מדור לדור ללא תיווך של תווים, ובוודאי נלמדת רק מחשיפה וללא צורך בלימוד מכוון. הדבר נכון על אחת כמה וכמה בתרבויות שבהן המוזיקה עדיין מהווה חלק מהותי יותר ממרקם החיים, כפי שניתן להתרשם ממקומה של המוזיקה אצל הפיגמים באפריקה. כמו כן, לו כולנו היינו חשופים בתקשורת היומיומית שלנו לשירה באותה המידה שלה אנו נחשפים לדיבור, ייתכן מאוד שכולנו היינו ילדי פלא מוזיקליים.

יתרה מזו, מחקרים שנערכו ב-15 השנים האחרונות על יכולות העיבוד השמיעתי אצל תינוקות מראים שרוב היכולות החשובות לעיבוד מוזיקלי שנמצאות אצל מבוגרים מצויות כבר אצל תינוקות בני חודשיים עד שישה חודשים, גם כאשר התשתית העצבית טרם הגיעה לבשלות מלאה. יכולות אלה כוללות, בין היתר, את יכולת ההבחנה בין תדרים בסדרי הגודל הרלוונטיים למוזיקה; היכולת לזהות תחושת צליל מובחן עם גובה ברוך, זיכרון קצר טווח וארוך טווח למנגינות; רגישות להפרה של חוקיות ברצף הצלילי (למשל, כאשר יש צליל נפוץ החוזר לאורך רוב הסדרה אך מדי פעם מופר על ידי צליל אחר); זיהוי חזק יותר של המעבר מקונסוננס לדיסוננס מאשר המעבר ההפוך, כפי שניתן לראות גם אצל מבוגרים; ואפילו העדפה למרווחים קונסוננטיים.

לתינוקות יש גם יכולת חשובה במיוחד לעיבוד מוזיקה והיא היכולת לזהות שתי מנגינות זהות הנבדלות בגובה הכללי שלהן. כך, למשל, נוכל להתחיל כל שיר עם כל צליל בפסנתר, וכל עוד נשמור על גודל המרווחים, פעוט יוכל להבחין בינה לבין מנגינה אחרת. גם בתחום של העיבוד הרתמי תינוקות מראים יכולות דומות לאלה של מבוגרים.

מכאן שהטענה שמוזיקה, בניגוד לשפה, מחייבת לימוד מכוון, פשוט איננה נכונה. בדומה לשפה, גם מוזיקה מחייבת חשיפה, והרגישויות הספציפיות של כל מאזין מתעצבות על בסיס כמות וסוג המוזיקה שאליהם הוא נחשף וקיום או העדר תרגול מוזיקלי מכוון. אז האם יכולות אלה של התינוקות מעידות שהיכולת המוזיקלית טבועה בנו ביולוגית? לא נוכל לטעון טענה חזקה זו מבלי להראות שיכולות אלה הן ספציפיות למוזיקה ואינן משמשות יכולות אחרות שהן בעלות ערך הישרדותי, וכיום משמשות גם "על הדרך" יכולות

מוזיקליות. במילים אחרות, אם לא נמצא יכולות ספציפיות למוזיקה לא נוכל לומר שהיכולת המוזיקלית היא אדפטציה אבולוציונית ייחודית. לכל היותר נוכל לומר שהיכולת המוזיקלית היא מה שידוע בביולוגיה אבולוציונית כאקספטציה (Exaptation): רתימה של יכולות ותכונות שונות שהתפתחו לאורך האבולוציה האנושית לצורך גיבוש יכולת חדשה, שבמקרה זה היא יכולת מוזיקלית. פינקר אכן טוען טענה ברוח זו: "אבל אם המוזיקה אינה מקנה שום יתרון של שרידות, מנין היא מגיעה ומדוע היא פועלת? אני מעז לשער כי המוזיקה היא עוגת גבינה של מערכת השמיעה, מרקחת מעורבנת שעובדה כדי לדגדג את הנקודות הרגישות השייכות לפחות לשישה מהכישורים המנטליים שלנו". בין כישורים אלה הוא מונה שפה; היכולת להפריד בין זרמי קולות המופיעים בזמנית למקורות הצליל שמהם הם מגיעים; רגישות לקריאות רגשיות; שליטה מוטורית; ואפילו "מעגל מקוצר או צימוד שצצו בתאונה דרך האריזה של מעגלי השמע, הרגש, השפה והפעילות המוטורית הקבועים במוח". כדאי לשים לב שרק בטענה האחרונה, המאוד ספקולטיבית, מציע פינקר הסבר אפשרי לכוחה העצום של המוזיקה להשפיע עלינו באופן עמוק כל כך, פיזית ונפשית.

הייחוד האנושי

בעוד פינקר מראה כיצד שורשיהם של אפיונים ויכולות הנמצאים במוזיקה מצויים ביכולות מנטליות אחרות, חוקרים אחרים ניסו לבחון את טענת הספציפיות של המוזיקה בדרך נוספת: האם נוכל למצוא יכולת מוזיקלית המצויה בבני אדם אך אינה מצויה ביונקים החולקים איתנו את אותה מערכת שמע? שלוש יכולות בסיסיות נבחנו בהקשר זה: היכולת להסתכרן מוטורית לקצב חיצוני לנו; הרגישות וההעדפה למרווחים קונסוננטיים על פני דיסוננטיים, והיכולת לזהות שתי מנגינות זהות המתנהלות בגבהים שונים.

אחת התגובות הבולטות ביותר למוזיקה היא תנועה, ובפרט תנועה המתואמת עם הקצב במוזיקה. תנועה קצבית כחלק ממוזיקה היא תופעה המצויה בכל התרבויות המוזיקליות ונצפית גם אצל פטויות בני שנתיים־שלוש. למרות שבעלי חיים נעים באופן ספונטני באופן קצבי, אין הם נוטים להתאים את תנועותיהם לסאונד חיצוני. בנוסף, דומה שהיכולת הזו אינה חיונית להתנהגויות אנושיות אחרות בעלות ערך הישרדותי כגון דיבור, ולכן הפוטנציאל שלה לשמש עדות להתפתחות יכולת ספציפית למוזיקה אצל בני אדם גדול. עם זאת, מ־2008 דיווחו מספר מחקרים על כך שציפורים הלומדות את

השירים שלהן מבני מינן מראות יכולת סנכרון טובה לקצביות מוזיקלית. הדוגמה המפורסמת ביותר הוא התוכי סנובול (Snowball) שנחקר במעבדתו של אחד החוקרים המרכזיים בתחום של מוזיקה, שפה ומוח - אנירווד פאטל (Anirrud Patel). פאטל ועמיתיו שמו לב שהתוכי מפליא להתאים את תנועות רגליו וראשו לקצב המוזיקה שהושמעה במעבדה⁴. כדי לבדוק יכולת סנכרון לא די היה במופע הריקוד המלהיב של סנובול, מאחר שיתכן שהמוזיקה שהושמעה התאימה במקרה לקצבים הטבעיים של הריקוד הציפורי שלו. לכן הסיטו החוקרים את מהירות השיר - הטמפו - כלפי מעלה ומטה ובחנו האם התנועות של סנובול מתאימות עצמן למהירות החדשה. הם מצאו שהתוכי הצליח להתאים עצמו במהלך השיר במספר קטן עי זמן למשך מספיק זמן באופן מספיק מתואם, כך שהיה ברור מעל לכל ספק שתנועותיו מושפעות מקצב המוזיקה שהוא שומע.

אנו עשויים ללמוד מכך שהיכולת להסתכרן לקצב של משהו אחר - לאו דווקא למוזיקה, כמובן - היא יכולת התומכת בלמידה קולית אצל ציפורים. למעשה, ייתכן שמנגנון זה חיוני לרכישת שפה ואפילו מיומנויות חברתיות אצל תינוקות. מחקרים הבוחנים אינטראקציות בין דמות המטפל לתינוק מראים אפיזודות עם מבנה קצבי מאוד ברור, שבהן האם והתינוק מתאימים באופן בלתי מודע את משכי התקשורת שלהם זה לזה. מכל מקום, ברור שיכולת התאמת הקצב אינה ספציפית לאדם, ולכן אינה ספציפית למוזיקה.

מתברר שגם ההבחנה בין מרווחים קונסוננטיים לדיסוננטיים איננה ייחודית לבני אדם. החוקר אקיהירו איזומי הצליח לאמן שלושה קופי מקאק להבחין בין מרווח קונסוננטי לבין מרווח דיסוננטי. בשלב השני והחשוב יותר של מחקרו הוצגו לקופים מרווחים קונסוננטיים ודיסוננטיים חדשים. הקופים הצליחו במשימת ההכללה, והבחינו בין שני סוגי המרווחים. יתרה מזו, כמו אצל בני אדם, המעבר מרצף של קונסוננטיים לדיסוננטיים היה בולט עבורם יותר מאשר המעבר ההפוך. ממצא זה מתחזק לנוכח עבודות המראות דמיון בין הפעילות העצבית בקליפת השמע של קופי מקאק בנוכחות מרווחים קונסוננטיים ודיסוננטיים לבין הפעילות העצבית באזורים המקבילים בבני אדם. יחד עם זאת, עדיין לא ברור אם קופים או בעלי חיים אחרים מעדיפים מרווחים קונסוננטיים על פני מרווחים דיסוננטיים. במחקר מ־2004 הראו ג'וש מקדרמוט ומארק האוזר שכאשר מאפשרים לקופים לבחור לשהות בחלל עם מוזיקה קונסוננטית לעומת דיסוננטית אין הם מראים העדפה ברורה לשהות בחדר אחד על פני האחר. אך אולי הם מתנהגים כך מפני שמוזיקה בכלל אינה נעימה עבורם: כשניתנה להם הבחירה להיות בחדר עם מוזיקה לעומת חדר ללא מוזיקה הם בחרו בחדר ללא מוזיקה. לעומת זאת, מחקרים אחרים מראים שקיימת העדפה של בעלי חיים למוזיקה קונסוננטית לעומת

דיסוננטית, כפי שדווח לגבי קוף שימפנזה צעיר ואפרוחי תרנגולות. ומה לגבי זיהוי מנגינות זהות בגבהים ובסולמות שונים? דומה שכאן לראשונה יש הבדל מהותי בין העיבוד של רצפי צלילים בבני אדם לעומת בעלי חיים. כאשר חוקרים השמיעו לבעלי חיים שונים מנגינות זהות בגבהים שונים, מבחינתם היה מדובר במנגינות חד־שות. העדפה זו ל"שמיעה אבסולוטית" שונה מאוד מן המצוי בקרב בני האדם. הנטייה הנפוצה בקרב מבוגרים ותינוקות כאחד היא ל"שמיעה יחסית" שבה המידע החשוב אינו הגובה האבסולוטי של מנגינה נתונה, אלא היחס הזהה בין הגבהים בתוך המנגינה עצמה בהשוואה למנגינה אחרת: מבחינת פוטנציאל אנושי, השיר "יונתן הקטן" יהיה זהה עבורו בלי קשר לגובה ולסולם שבו יתנגן. באופן דומה, גם בממד הזמן הערך המשמעותי לנו אינו המשך האבסולוטי של כל צליל וצליל, אלא יחסי המשכים בין צלילים: בין אם נשיר את "יונתן הקטן" במהירות רבה או באיטיות, בשלושים שניות או בדקה, הפעוט יזהה את שתי המנגינות כאותו שיר, זאת בניגוד לבעלי חיים שנבדקו במחקרים. ניתן לשער שיש ליכולת הכללה זו יתרון חוץ־מוזיקלי בכך שהיא מקטינה את כמות המידע שיש לזכור ומאפשרת לנו, כמו יכור לות הכללה אחרות, לארגן את המידע בצורה יעילה ונגישה.

כך או אחרת, ברוב המחקרים בבעלי החיים התקשו החוקרים להראות יכולת של שמיעה יחסית. למעשה, נכון להיום רק במקרה אחד, ורק לאחר תרגול מסיבי, הצליחו חוקרים לאמן שני קופי רזוס לזהות מנגינות שהוסטו באוקטבה כדומות או זהות למנגינות המקור. יכולת הכללה זו לא נשמרה כאשר מרווח ההסטה היה שונה מאוקטבה. יתרה מזאת, גם כאשר ההסטה הייתה באוקטבה, לא כל מנגינה אפשרה לקופים לזהות את שתי הווריאציות שלה כאותו השיר: מנגינות רנדומליות או מנגינות שאינן שומרות על ההרמוניה המערבית המסורתית לא יצרו את הזיהוי, ואילו מנגינות ילדים כן. דבר זה מלמדנו שלא מדובר רק על פעולה של מערכת השמע, אלא על שילוב של המערכת הזו עם מערכות גבוהות יותר, כגון מערכות הזיכרון.

לסיכום, רוב המחקרים האלה מתקשים למצוא יכולת ספציפית לעיבוד המוזיקלי שאינה קיימת בבעלי חיים, אלא אם כן מדובר ביכולת המחייבת שילוב של מערכות גבוהות יותר כגון מערכות זיכרון. ואם כך, העובדה שתינוקות מראים יכולות מוזיקליות מורכבות קרובות לאלה של מבוגרים, הגם שהיא מרשימה ומראה שהמוזיקה מותאמת היטב ליכולות הקוגניטיביות, המוטוריות והרגשיות של בני האדם, לא מעידה על כך שמוחנו עוצב במיוחד לצורך עיבוד המוזיקה.

החידה, יחד עם זאת, נשארת בעינה: מה יש בה במוזיקה שמושך אותנו כל כך, שמרעיד את גופנו ואת נשמתנו? אולי ימים יגידו. ✕

בעוד הנוירולוג אוליבר סאקס מאמין שבני האדם הם מין מוזיקלי לא פחות ממין לשוני, ושהיכולת המוזיקלית היא חלק מטבעו של האדם, הפסיכולוג סטיבן פינקר טוען כי "עד כמה שהדברים אמורים בסיבה ומסובב ביולוגיים, המוזיקה חסרת תכלית"

חליל פליאוליתי עשוי עצם, נמצא בדרום גרמניה, גילו מוערך ב־35–45 אלף שנים לפני הספירה

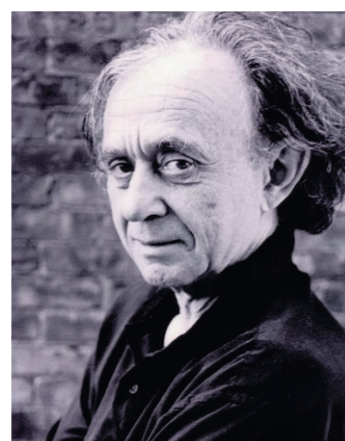
מחקרים מ־15 השנים האחרונות מראים שרוב היכולות החשובות לעיבוד מוזיקלי שנמצאות אצל מבוגרים, מצויות כבר אצל תינוקות בני חודשיים עד שישה חודשים, גם כאשר התשתית העצבית שלהם טרם הגיעה לבשלות מלאה

בית חולים (1970)

סרטו הדוקומטרי של פרדריק וייזמן הוא מופת לעוצמה נטולת רגשנות. כזבוב על הקיר נוכח וייזמן בכל המקומות הנכונים, מלקט עובדות, הופך אותן לעלילה ומוסר אותה ביוש קליני מצמרר.

פרדריק וייזמן

סרט מתוק (Sweet movie)

כללית אין בי משיכה ל"סרטי אוונגרד". הם מבוססים על אלמנטים חזותיים שאינם מגרים את הרגש ומשאירים אותי אדיש. הסרט הזה של דושאן מקבייב (1975) הוא דוגמה יוצאת דופן. האלמנטים החזותיים שהוא מתבסס עליהם אווזים את הרגש בלפיתת אנקונדה ואינם מרפיים. מקבייב בעיני גאון.

טרזון (Shame of the jungle)

בסרט האנימציה של פיצ'ה ובוריס שולזינגר (1975) ששוחט את מיתוס טרזון, מגיעה הפרודיה לכדי שלמות. הערצתי את טרזון מלך הג'ונגל בילדותי, מהסרטים ומהספרים, וטרזון לא רק שלא העלה בי כעס על שבירת המיתוס, אלה עורר בי תחושת גאולה.

שחור-לבן בצבע

הגעגועים לשנות השישים בסדרת הטלוויזיה "מד מן" הם בעצם כמיהה לסדר הגברי הלבן הישן שאבד

קובי ניב

א

למה אנחנו מתגעגעים כשאנחנו מתגעגעים או כשתו קפים אותנו פתע גלי נוסטלגיה? למשהו שאבד, למשהו שהיה, או שנדמה לנו שהיה, ושלא ישוב עוד, כך אנחנו חשים, לעולם.

סדרת הטלוויזיה האמריקאית "מד מן" (שבתחילה נקרא בארץ בשם הפומפוזי "הגברים של שדרות מדיסון") היא כל כולה, על שש עונותיה (העונה הבאה, השביעית, אמורה להיות האחרונה) ו־78 פרקים, שיר געגוע נוסטלגי מתרפק ומשתפך לשנות השישים של המאה הקודמת, באמריקה, או של אמריקה, כמובן.

לכאורה מי שמתגעגעים, כאמור, למשהו שאבד להם, כפרטים או כאגד נוסטלגי בינלאומי של צופים, כמו במקרה הזה, אמורים להתגעגע למשהו שהיה להם, שהם חוו אותו, ושאינו איתנו יותר, וכנראה שגם לא יהיה. אבל המוזר בנוסטלגיה הטלוויזיונית המדמיונית הוא שרובם המוחלט של הצופים בה לא רק שלא חוו את שנות השישים ההן, אלא שהם כלל לא חיו אז. מי שהיה ב־1960 בן 20 הוא היום, אם הוא חי בכלל, בן 73.

אפילו יוצר הסדרה בכבודו ובעצמו, מתיו וויינר, נולד ב־1965, חמש שנים תמימות אחרי שהסדרה שכתב בכלל מתחילה. אז איך זה יכול להיות שאנשים, היוצרים והצופים של מד מן גם יחד, אחוזי געגועים ונוסטלגיה כה עזים למשהו שהם בכלל לא מכירים?

מתברר אפוא, בוודאי מסיפור ההצלחה של מד מן, שנוסטלגיה וגעגועים הם לא למשהו שהיה או שחווה מי מהמתגעגעים, אלא למשהו שהם חושבים ומאמינים שהיה פעם, בעבר, במקרה הזה בשנות השישים, לא כי הם היו שם והם זוכרים, אלא כי ככה אמרו להם, או שהם קראו בספר או ראו בסרט.

אלא שגם הגדרות מחודשות ומעודכנות אלה עדיין מותירות בעינה את השאלה למה אנשים מתגעגעים למשהו שאינו להם מושג מהו.

זה בעצם אומר שיותר משאנשים מתגעגעים למה שהיה פעם, שאין להם בעצם מושג מהו, הם מתגעגעים, או ליתר דיוק – כמהים, למשהו שהם מרגישים שחסר להם עכשיו ושהם חושבים שהיה פעם. הדגש, אם כן, בפי רצי געגועים ונוסטלגיה, כמו אלה שמייצגת ומייצרת מד מן, הוא לא על מה שהיה לכאורה אי פעם, אלא על מה

מד מן. דון דרייפר (ג'ון האם) ומייגן דרייפר (ג'סיקה פארה). היא מתקדמת כשהוא מסדר לה

שאחוזייהגנעוים חשים או חושבים שחסר להם עכשיו, בהווה. על כך צריך להוסיף, כמובן, את העובדה שצריכה להיות ברורה לכל, אבל היא לא בהכרח כך, שכל תצוגה של עובדות לכאורה, גם של מחקר היסטורי ובוודאי של יצירת אמנות, בחינת "הנה, ככה זה היה", היא לעולם תצוגה חלקית, מוטה ומטעה, ולכן שקרית. שהרי כל יצירת אמנות, כמו סרט קולנוע או סדרת טלוויזיה, היא תמיד תוצאה ותוצר של תהליכי בחירה של מה מראים בה ומה לא מראים בה. וממילא כל בחירה, כזאת או אחרת, יוצרת תצוגה אחרת של המציאות שאותה היא מתיימרת להציג כמות שהיא.

ומתוך הנחות אלה ננסה עכשיו להבין לאילו דברים בשנות השישים, שהיו או שלא היו בהן, "מתגעגעים" יוצרי וצופי מד, מן, כלומר מה חסר להם עכשיו שהם חושבים שהיה אז.

ב

הבחירה בשנות השישים כקרקע ההתרחשויות של הסדרה הערוסקת בגעגוע נוסטלגי לעולם שהיה, כאמור לכאורה, ואיננו עוד, היא כמובן מכוננת. שכן השנים ההן נחשבות כעשור השינוי הגדול של החברה האמריקאית והמערבית, כלומר הנוצרית לבנה, בכלל. השינויים הללו היו כה משמעותיים, טוענים היסטוריונים, ועימם כמובן יוצריה וצופיה של מד, שבעצם התחושה הכאוטית של האי-סדר החברתי שלכאורה אנחנו, היוצרים והצופים, חווים כיום היא תוצרם של אותם שינויים, שהחריבו את הסדר הישן והטוב, וגם זה כמובן לכאורה, שהיה קיים עד אז בעולם.

חלק ניכר מהמאורעות ומהתהליכים מרחבי-הסדרה הישן וערושיהשינוי הללו מופיעים אכן במד, מן, בהבלטות ובהסתרות אלה ואחרות. הבולטים שבהם הם רצח-האב בדמות רצח הנשיא קנדי; עלייתו הפוליטית של המיעוט השחור וביטול ההפרדה הגזעית, בדמותה של התנועה לזכויות האזרח; צמיחתה המחודשת של התנועה הפמיניסטית ותחילת המאבק על זכויות שוות, ולא רק זכות בחירה, לנשים; וקצת גם מלחמת וייטנאם והתבוסה בה.

יש אפוא לסקור ולראות אילו דברים - התנהגותיים, חברתיים

העולם של אז היה לכאורה עולם מסודר וברור, עולם של שחור ולבן, עם גבולות ברורים, בלי גוונים ובלי בלבול-ביצים. הלבן היה לבן והשחור היה שחור. הגבר היה גבר והעולם היה שייך לו

ופוליטיים - שאין היום, או שכבר לא יכולים להתקיים היום, קיימים במד, מן, קרי בשנות השישים כפי שהן מוצגות בסדרה, ושיוצריה וצופיה חשים בחסרונם וכמהים לשובם.

ג

קודם כל במד מן מותר לעשן סיגריות ולשתות אלכוהול, בכל מקום ובכל עת וכמה שיותר.

והנה פתאום, בעולם שבו אנחנו חיים היום, בוודאי בארצות הברית, שבו עישון סיגריות אסור למעשה וגם שתיית אלכוהול נמצאת תחת מתקפה, ואסורות פרסומות בטלוויזיה לעישון ולאכוהול, עולה לאוויר העולם סדרת טלוויזיה שבה כמעט כולם מעשנים ושרתים חופשי בכל מקום, בעבודה ובבית, ואפילו, שומו שמים, נשים מעשנות בעת הריון.

ובל נהיה תמימים. העובדה שבסדרה הזאת הדמויות הראשיות, אלה שאיתן אנחנו אמורים להזדהות, מעשנות ושותות חופשי היא מסע פרסום טלוויזיוני עצום ממדים, גם אם ואולי דווקא משום שהוא מוסווה לכאורה כחלק מעלילת הסדרה, הנמשך על פני שנים ופרקים רבים, לצריכת טבק ואלכוהול, מסע פרסום ששווה ליצרניות הטבק והאלכוהול הון תועפות, מה גם שאין להן דרך אחרת מלבד זו לפרסם את מוצריהן בטלוויזיה.

ולא רק זאת, אלא שלכל אורך שנות הסדרה - שכאילו מספרת מה שהיה אז, אבל אמור כבר להיות לה הידע שיש לנו היום - בעצם לא נגרם שום נזק של ממש לאף אחת מהדמויות משתיית אלכוהול או מעישון טבק, למרות שהם שותים ומעשנים בכמויות שהיו יכולות למוטט ולהרוג גם פילים. וגם אם יש דמות שולית שלוקה באלכוהוליזם ועושה פיפי במכנסיים, והיה כזה, אז הוא הולך לגמי

לה וחוזר כמו חדש, כך שבעצם אין כאן לכאורה שום בעיה. האם באמת זה היה כך בשנות השישים? האם אז אנשים יכולים היו לצרוך אלכוהול בלי סוף מבלי שהדבר פגע כלל ועיקר בתפקודם, לא בעבודה ולא במיטה ולא בכלל? האם מחלת הסרטן טרם פרצה ולא המיתה אז אנשים? האם לא היה אפילו בן אדם אחד שעישון

מתברר שנוסטלגיה וגעגועים הם לא למשהו שהיה או שחווה מי מהמתגעגעים, אלא למשהו שהם חושבים ומאמינים שהיה פעם, בעבר, לא כי הם היו שם והם זוכרים, אלא כי ככה אמרו להם

שהכושם הרימו ראש, היה סדר בעולם, סדר של שחור-לבן, ולא הבלבול העכשווי של צבעים וגזעים.

בכל מקרה, העובדה שבמשך שש שנותיה ו-78 פרקיה עד כה לא מצאו יוצרי הסדרה לנכון או לאפשרי שיהיה בה, במבט של חמישים שנה לאחור, ולו לפרק בודד, אפילו לא דמות אחת ויחידה של גיבור או גיבורה שחורים, משרתת או קופירייטר, שהסדרה תעסוק בנפיתוליה, בלבטיה, בצרותיה, בשאיפותיה, בהצלחותיה, בכישלונותיה, בצרותיה ובשמחותיה כאילו הייתה אדם (לבן) לכל דבר, מורה על כך שהבעיה לא הייתה בשנות השישים, אלא היא חיה וקיימת ונושמת עכשיו, בימים אלה ממש, אצל יוצרי הסדרה ואיתם גם אצל צופיה.

כי להראות רק לבנים כבני אדם ואת כל השחורים רק כבעלי תפקידים זה לא מה שהיה בשנות השישים. כי גם בשנות השישים השחורים היו בני אדם. אלא שאז אולי חלק ניכר מהלבנים, כמו הגיבורים הפרסומאים של מד מן נניח, לא ראו אותם ככאלה. אבל הסדרה לא עוסקת באיך ראו הפרסומאים הלבנים בשנות השישים את האנשים השחורים. יוצרי הסדרה עצמה הם, ולא הדמויות שיצרו, שמתייחסים רק אל לבנים כאל בני אדם, והם אלה שיצרו בסדרה שלהם עולם שבו רק לבנים הם דמויות אנושיות, והם, ולא שנות השישים, שהותירו את השחורים כמשרתים ולא אפשרו להם להיות דמויות אנושיות של ממש.

ה

אבל נושאה ועיסוקה העיקרי, הכמעט בלעדי, של הסדרה מד מן הוא ביחסי גברים ונשים, הן במובן הדרמטי והן במובן שבו אנחנו עוסקים, באיך זה כביכול היה בשנות השישים.

גיבורה הבלתי מעורער של הסדרה הוא גבר לבן, דון דרייפר. בתחילת הסדרה הוא נשוי לבטי, אישה לבנה בלונדינית נאה שאינה עובדת, אלא מתפקדת כעקרת בית ומגדלת את שני, ואחר כך את שלושת ילדיהם בעזרת המשרתת-המטפלת הכושית, כמובן.

דרייפר בוגד באשתו הלזו, כלומר מנהל רומנים, ארוכים כקצרים, <

בקרבתו הפריע לו, שקישר בין עישון לבין קשיי נשימה, שלא הסכים שיעשנו ליד ילדיו?

ברור שלא כך היו פני הדברים. אבל הדברים מוצגים לנו במד מן כאילו כך הם היו, כדי למכור לנו מה שקרוי "תוכן שיווקי", קרי פרסומות מסחריות בתוך התוכן העלילתי.

אבל סדרות טלוויזיה וסרטי קולנוע מוכרים לנו באופן סמוי לא רק וויסקי וסיגריות, אלא גם אידאולוגיות והשקפות עולם.

ד

על פי מד מן בשנות השישים לא רק שהיה מותר לעשן, אלא שגם הכושם היו כושם, והם לא התערבבו עם הלבנים, ועבדו רק כנערי מעליות, כמשרתות וכסבלים, וגם קראו להם כושם (ניגרוס), והם עוד אמרו תודה, ולא כמו עכשיו כשהכול התערבב והתבלבל, ושאר סור יותר לקרוא להם כושם, אלא רק שחורים, ואחד מהם אפילו נהיה נשיא.

העולם של שנות השישים כפי שהוא מוצג במד מן הוא עולם לבן. כל גיבורי וגיבורות הסדרה; כל בעלי-מנהלי-עובדי משרד הפרסום "סטרינג'קופר" וממשיכיו וכל משרדי הפרסום האחרים; כל הבעלים והמנהלים של כל החברות המפרסמות שאיתם הם נפגשים; כל הסועדים והשותים במסעדות ובברים שהם מבלים בהם; כולם כולם, מראשון ועד אחרונה, הם לבנים למהדרין. השחורים והשחורות הם אך ורק נערי מעליות, סבלים ומשרתות. אה, כן, במהלך הסדרה אחת מהם גם נהיית מזכירה. אבל זהו. לא יותר מזה.

האמנם כך נראתה אמריקה בניו יורק של שנות השישים? ברור שהאפליה וההפרדה הגזעית-מעמדית עדיין שיחקו אז, מן הסתם בשכבה המעמדית שבה מתרחשת הסדרה, תפקיד מרכזי בחיי הכיתה והחברה. אבל דומה שמד מן מעצימה במתכוון את האפליה ואת ההפרדה שהיו במציאות של אז בין הלבנים האדונים, גיבורי הסדרה, לבין הכושם משרתיהם (כנערי מעליות, כמשרתות, כסבלים וכמזכירות) כדי לייצר את הרושם שבשנות השישים ההן, לפני

מחוץ לנישואין עם כל דבר נשי, כולן לבנות גם הן, כמובן, שזז בקר־בתו.

הדבר המעניין, והמעט משונה, ביחסיו עם נשים הוא שאין אישה עלי אדמות הסדרה, לכל אורכה ורוחבה, שהוא חפץ בה ושאינה נע־נית לו. די בכך שהוא רוצה מישהי, ואין זה חשוב מה מעמדה של האישה, בין אם היא מזכירתו או אשת עסקים העובדת מולו, כדי שהוא ישיג אותה ושהיא תשכב איתו, בדרך כלל מיד ולעתים נדירות בעיכובים מסוימים.

ושמא יאמר מי שזו תכונה מיוחדת לגיבור הסדרה השרמנטי הזה, שאף אישה אינה יכולה לעמוד בקסמו, הנה הפלא ופלא, אותה תכונה ממש יש לעוד גברים באותו משרד שבו עובד מר דרייפר. גם רוג'ר סטרלינג, הבעלים השותף של משרד הפרסום, משיג כל אישה שהוא רוצה, וכל מי שהוא רק שוזף בה את עינו נופלת ברשתו ול־מיטתו. וכך גם התקציבאי, שהופך אחר כך לשותף, פיט קמפבל, גם הוא מפיל לרגליו כל אישה, בעבודה ובשכונה, שהוא רק עושה לה עיניים.

כלומר – כל הגברים בסדרה, כל הגברים גיבורי הסדרה, משכיבים נשים בהצלחה מלאה. הם רק צריכים לרצות, וכל הבחורות נשכ־בות.

כן, כן, ככה זה היה בשנות השישים ההן, אפשר כמעט לשמוע את האנחה הסמויה של יוצרי הסדרה, לפני שבא הפמיניזם וקלקל (לג־ברים שרוצים לזיין קצת מהצד) את כל העסק.

אבל גם אם זה מה שאומרת הסדרה, אין זה אומר שבהכרח ובאמת זה מה שהיה. שהרי יותר משהתכונה משכיבת־הנשים הזאת שנתנו יוצרי הסדרה לגיבוריהם הגבריים אומרת משהו על שנות השישים, היא אומרת הרבה דברים על איך הם, ועימם כמובן הצופים, רואים או רוצים לראות גברים ונשים ואת היחסים שביניהם. כי היכולת הזאת, שמוצגת כפשוטה וטבעית, של הדמויות הגבריות שלהם להשכיב כל אישה שהם רוצים בה, אומרת הרבה מאוד על מה שהם, יוצרי הסדרה, חושבים על נשים. והם חושבים שנשים הן פתיות וזונות, שמוכנות לשכב עם כל גבר שרוצה לעשות את זה איתן, כי זה טבען, כי זה מה שהן רוצות, כי זה מה שהן שוות, כי בשביל זה הן קיימות,

כי ככה בנוי העולם, כי ככה זה צריך להיות, כי ככה זה היה לכאורה בשנות השישים המד־מניות המדומיינות.

רבים מיחסי המין המזדמנים הללו, שבהם הנשים נכנעות ללא תנאי לקסמיהם כביכול של הגברים החפצים בהן, מתקיימים במסגרת עבודתם המשותפת של הגברים והנשים הללו במשרד הפרסום "סטרלינג קופר" והמשכיו, שהוא מוקד ההתרחשות של הסדרה. בכל המקרים הללו הגברים המחזרים הם מעבידים ישירים ובוודאי בכירים מן הנשים, כפי שאכן היה המצב אז ובעצם ולרוב כך עד היום. לכאורה, אם כן, צפוי שלפחות חלק משרותי המין, נקרא לזה כך, שמעניקות הנשים במשרד למעבידיהן־מנהליהן הגברים ינ־בעו מתוך כך שהגברים הללו מפעילים עליהן לחץ של יחסי מרות, המוכר לכולנו היטב, שלא מותיר להן ברירה אלא להיענות לחיזור או לאבד את מקום העבודה.

אבל, הפלא ופלא, בסדרה הזאת, שמתרחשת לפני חמישים שנה, כשהפמיניזם הלוחמני של היום עוד היה בגדר ביצית שלא נולדה, זה בכלל וממש לא כך. בכל המקרים של יחסי מין במסגרת של יחסי עבודה המוצגים בסדרה, הם מוצגים כ"יחסים בהסכמה", כלומר של שני בוגרים, האחד מנהל בכיר והשנייה מזכירה זוטרה, שמקיימים יחסי מין כי ככה הם רוצים.

האמנם כך ורק כך זה היה בשנות השישים, או שמא זה האופן שבו גברים שכפו יחסי מין על מזכירותיהם טוענים שכך זה היה, בהסכמה, אלא מה? והנה, מד מן הסדרה לוקחת צד, כמו שאומרים באמריקאית, את הצד של הגברים. היא מראה את העולם כפי שהוא כביכול היה, מבעד לעיניהם של הגברים האדונים־המנהלים־השלי־טים, כי זה העולם שיוצרי מד מן היו רוצים שיחזור כביכול ויהיה, שכל אישה תיפול לרגלי כל גבר רק בגלל שהוא כזה.

1 שלושת גיבוריה הגבריים של הסדרה הם, כמעט לכל אורכה, אנ־שים נשואים. דרייפר וסטרלינג פעמיים, קמפבל פעם אחת. והנה, שלושתם כאחד, בכל חמש מערכות הנישואין שלהם, בוגדים בנשור

דומה שמד־מן מעצימה במתכוון את האפליה ואת הפרדה שהיו במציאות של אז בין הלבנים לבין הכושים כדי לייצר את הרושם שבשנות השישים ההן, לפני שהכושים הרימו ראש, היה סדר בעולם

פגי אולסן (אליזבת מוס)
ג'ואן האריס (כריסטינה הנדריקס)

להבדיל מג'ואן, שניהלה את חייה כפילגש, שלא לומר כזונה, והשיגה גם ילד וגם מעמד, הרי שפגי, שניסתה לנהל את חייה על פי כישרונותיה, לא רק שהפסידה את ילדה, אלא גם לא זכתה בקידום ובמעמד

לפתוח ולפצוח בקריירה של שחקנית. אבל רק כשדרייפר בעלה מסדר לה, פחות או יותר, תפקיד בסרטון פרסומת שהוא מפיק, היא אכן מצליחה לפרוץ לתפקידים באופרות סבון נחותות. אלא שגם אז דרייפר, ולא היא, מנהל לה בעצם את הקריירה לפי איך שנראה לו ונוח לו. גם כשהיא לכאורה עצמאית, מייגן לגמרי תלויה בדרייפר, לגמרי אשתו של.

שתי הנשים הגיבורות האחרות, נשות המשרד, מייצגות, כפי שהדברים מוצגים בסדרה, את שני הקטבים של דרך ההתקדמות הנשית האפשרית בעולם, הגברי כמובן, בטח אז ועדיין עכשיו: הדרך הישנה והבטוחה, הבלתי פמיניסטית בעליל, שבה האישה נושאת עצמה קדימה על גבי יחסי המין שהיא מקיימת עם הגברים מקבלי ההחלטות ומקורביהם, שזו דרכה של ג'ואן. והדרך השנייה, החדשה והקשה, הפמיניסטית במובהק, שבה מנסה האישה לפלס את דרכה מעלה לא באמצעות כישוריה וקשריה המיניים, אלא באמצעות כישוריה וכישרונותיה המקצועיים, שזו, לפחות כביכול, דרכה של פגי. בתחילת הסדרה ג'ואן היא במקביל גם מנהלת המשרד וגם פילגשו של אחד משני הבעלים־המנהלים, רוג'ר סטרלינג, הנשוי כמובן לאישה אחרת. כפי שהסדרה מציגה את תפקודה, ג'ואן מנהלת את המשרד ביד רמה ובכישרון עצום, עד כדי כך שמנהל הכספים ליין פרייס אומר לה, וכמובן גם לצופים, במפורש שבלע־דיה לא היה המשרד יכול להתנהל ולהתקיים. אבל היכולת הזאת לא מקדמת אותה ולא מובילה אותה לשום מקום. ולא רק זה, אלא שרוג'ר אהובה הוותיק מתאהב באחת המזכירות הצעירות, והוא עוזב את אשתו ומתחתן איתה, דבר שלא עלה בדעתו מעולם לע־שות עם ג'ואן.

כל אלה מוליכים את ג'ואן להתחתן עם רופא צעיר וכושל ולעזוב את המשרד. אלא שלאחר שנישואיה מתמוטטים והיא יולדת בן שאביו הוא לא בעלה, כי אם רוג'ר סטרלינג, היא חוזרת למשרד לתפקידה הקודם. כאן נופלת לידיה, או מוטב לומר לחיקה, הזד־מנות חייה. אחד המפרסמים מתנה את העברת תקציב הפרסום שלו למשרדם של סטרלינג־קופר־דרייפר בכך שג'ואן תבלה, כלומר תשכב איתו, לילה. מנהליה מציעים לה תמורת כך 50 אלף דולר, <

תיהם באופן סדרתי ללא הרף וכמעט ללא הפוגה. חמש נשותיהם, לעומת זאת, לא בוגדות בהם במהלך הסדרה אפילו לא פעם אחת. אז מה זה אומר? שככה זה היה בשנות השישים, גברים בגדו כל הזמן ונשים לא בגדו אף פעם? זה הרי שטויות בוויסקי. אבל בכל זאת זה אומר משהו. זה אומר שככה יוצרי הסדרה מד מן מדמיינים לעצמם את העולם, לא של שנות השישים, אלא את העולם כפי שבי־עיניהם הוא טבעי ונכון וצריך להיות.

גברים, על פי תורתם ואמונתם, טבעם לבגוד, זה הטבע האנושי שלהם. הם לא יכולים אחרת. ולכן זה בסדר וכך זה צריך להיות. נשים, לעומת זאת, על פי השקפתה של מד מן, טבען להיות נאמנות לגברים שבוגדים בהן. ככה זה נכון. ככה זה צריך להיות.

ז

בסדרה יש גם גיבורות נשיות, כולן לבנות כמובן, והן בעצם ארבע. שתיים הן נשותיו של הגיבור הראשי דרייפר: אשתו הראשונה, פחות או יותר, בטי, עקרת הבית הנבגדת ואם ילדיו, המתגרשת ממנו ומת־חתנת בשנית; ומייגן קלווה, מזכירתו שהופכת לאהובתו ולאחר מכן לאשתו. שתי הגיבורות האחרות הן עובדות במשרד הפרסום: פגי אולסן, מזכירתו של דרייפר שהופכת לקופירייטרית מובילה, וג'ואן האריס, הפקידה שהופכת לשותפה.

לשתי נשותיו של דרייפר, מייגן כבטי, יש קיום בסדרה ובחיים רק מתוקף היותן נשותיו.

בטי משמשת בסדרה ובחיים אך ורק כאשתו של דרייפר, בכל מובן, מהיותה אם ילדיו ועד להיותה הקישוט היפה המלווה אותו בסעודות ובמסעות עסקיו. וגם כשהיא עוזבת אותו, בשל שקריו וב־גידותיו, היא מיד מחליפה אותו בגבר אחר, הנרי פרנסיס, וממשיכה באותו תפקיד ממש, עקרת בית ואם לילדים וקישוט לקידום בעלה. מייגן מתחילה כמזכירתו של דרייפר, השוכבת איתו, משמשת כבייבי־סיטר לילדיו, ועד שהיא מתחתנת איתו. אז, ורק אז, היא מת־קדמת, או מקודמת, במשרד להיות קופירייטרית, אבל עוזבת את העבודה והופכת גם היא לעקרת בית, כמו בטי, תוך שהיא מנסה

גברים, על פי יוצרי הסדרה, טבעם לבגוד. הם לא יכולים אחרת. ולכן זה בסדר וכך זה צריך להיות. נשים, לעומת זאת, טבען להיות נאמנות לגברים שבוגדים בהן. ככה זה נכון. ככה זה צריך להיות

אך היא נעלבת ומסרבת. אבל לפי עצת פרייס, היא דורשת תמורת העסקה לא כסף, כי אם שותפות במשרד, וכך אמנם הווה. היא שוכבת עם האיש וזוכה בשותפות. היא קידמה עצמה למעמד גבוה, למעמד כמעט שווה לגבר, באמצעות זנות.

פגי, לעומתה, מתחילה את דרכה כמזכירתו של דרייפר. אבל היא לא שוכבת איתו. היא שוכבת דווקא עם קמפבל, דבר שלא מקדם אותה במשרד כהוא זה, אבל כתוצאה מכך היא נכנסת להריון ויולדת ילד, שאותו היא מוסרת לאימוץ. כשהיא חוזרת מתגלים כישוריה ככותבת, ודרייפר מקדם אותה להיות הקופירייטרית האישה הראשונה במשרד. משם היא ממשיכה, אך ורק בזכות כישוריה, והופכת לקופירייטרית ראשית. אחר כך, משלא מכירים בכישוריה ולא מציעים לה שותפות, היא עוברת למשרד אחר, אלא שהמשרד האחר מתמזג עם המשרד הישן והיא חוזרת, תרתי משמע, למקום שבו היא כבר הייתה.

במקביל לכל אלה היא מנהלת מערכות יחסים כושלות למיניהן, כשהאחרון בהם הוא עם טד צ'ו, מקבילו במשרד האחר של דון דרייפר, שמבטיח לה שיעזוב את אשתו ויתחתן איתה, אבל בסופו של דבר, בסוף העונה השישית, עוזב דווקא אותה וחוזר לחיק משפחתו, ומשאיר את פגי, גם בתחום הזה, באותה נקודה שבה הייתה. כלומר, להבדיל מג'ואן שניהלה את חייה כפילגש, שלא לומר כזונה, והשיגה גם ילד וגם מעמד, הרי שפגי, שניסתה לנהל את חייה על פי אהבותיה וכישורונותיה, לא רק שהפסידה, כך מציגה זאת הסדרה, את ילדה, אלא שגם לא זכתה בקידום ובמעמד, ואך שוד ושבר ומפח נפש הם מנת חלקה.

שתדע, על כן, כל אישה צופיה, אומרת מד מן, שאם היא רוצה להצליח בחיים, אז הדרך לכך עוברת דרך איבר מינה ולא, חלילה, דרך ליבה ומוחה.

ח

כך שאיך שלא הופכים את החביתה הזאת, בת שש העונות של מד מן, הרי שכל הגעגועים המתרפקים והמשתפכים הללו לשנות השישים "כמו שהן היו באמת", שזה כמובן לא רק שטות גמורה אלא גם

בלוף אחד גדול, אינם אלא כיסופי ערגה נואשים לסדר הגברי הלבן "הישן והטוב", בעיני יוצרי הסדרה, ששרר לדעתם אז, ושחסר להם, כנראה, מאוד היום.

העולם של אז, כפי שהוא מוצג בגעגוע בסדרה, היה לכאורה עולם מסודר וברור, עולם של שחור ולבן, עם גבולות ברורים, בלי גוונים ובלי בלבול־ביצים. הלבן היה לבן והשחור היה שחור, ומקומם, הלבן אדון והשחור משרת, היה ברור ובלתי מעורער. הגבר היה גבר והעולם היה שייך לו והיה מותר לו הכול, והאישה שימשה לו רק כתליון לקישוטים וכנותנות שירותים - מזכירתו, פילגשו, אם לילדיו.

אלא שמאז, מקוונים יוצרי מד מן וצופיהם בוכים עימם, העולם נשתנה לבלתי הכר. יש שחורים בכל מקום, ואחד מהם אפילו נהיה נשיא, והנשים, הן בכלל הרימו ראש, ואפילו לתפוס להן בתחת בנחת כבר אי אפשר.

כלומר, לא הגעגוע הזך והתם לשנות השישים הוא שהוליד ומוליך את הסדרה במשעולי עלילותיה, אלא דווקא אימת איבוד השלטון והשליטה של הגבר הלבן במה שנתפס על ידיו כאי סדר ואי צדק בעולמנו הנוכחי של שוויון בין הגזעים ובין המינים, היא שמציעה את מד מן לנתיבי הסדר הישן והטוב לכאורה שאבד ואולי, זו התקווה, עוד יחזור כעטרה ליושנה.

והמסר החד והברור הזה מצוי באנימציות הפתיחה הקבועה של כל פרקי הסדרה. וכי מה רואים בה? גבר מצויר, בן דמותו של דון דרייפר, בשחור־לבן, הנופל מטה מגבהי משרדו, כשהוא חולף בנפילתו על פני מודעות צבע המצויות על הבניינים, ובהן בעיקר תמונות של נשים, כשרגלה החשופה של אחת מהן אף זזה ונראית כבועטת בדמותו הנופלת של הגבר.

לכאורה מספרת האנימציה את תמצית עלילות הסדרה, שבה גבר נופל כביכול מפסגות מעמדו ועושרו בשל הסתבכויותיו עם נשים. אלא שלפחות עד כה, בשש העונות, דרייפר לא נופל ממעמדו כהוא זה, וכל הרפתקאותיו עם נשים אך עושות לו טוב. אז מה הסיפור? הסיפור פשוט. האנימציה היא תמצית המסר של הסדרה - העולם הגברי השחור־לבן הטוב והיפה של פעם מתרסק לרגלי הפמיניזם. עוצו עצה ותופק, דברו דבר ולא יקום! X